

KOLEGJI UNIVERSITAR “WISDOM”

**REVISTË SHKENCORE
PERIODIKE**

Nr. 7

Dhjetor 2019

**Bordi Shkencor i
Revistes Shkencore Periodike "Wisdom",
botim i KU "Wisdom", përbëhet nga:**

1. Prof.Dr. **Lush Përpali**
2. Prof.Dr. **Shamet Shabani**
3. Prof.Dr. **Ali Bajgora** ¹⁾
4. Prof. Asoc.Dr. **Naim Mëçalla**
5. Prof. **Maria Casola** ²⁾
6. Prof.Asoc. Dr. **Shefqet Muçi**
7. Dr. **Edit Bregu**
8. Prof.Asoc.Dr. **Kosta Gazeli**
9. Dr. **Irna Dobi**
10. Prof. **Onorario Sebastiano Tafaro** ³⁾
11. Prof.Asoc.Dr. **Arjana Muçaj**
12. Dr. **Valbona Softa**
13. PhD. **Irvin Faniko**
14. Prof.Asoc.Dr. **Lavdosh Ahmetaj**

Kryeredaktor

Prof.Asoc.Dr. Naim Mëçalla

Redaktorë Shkencorë

Dr. Irna Dobi

Dr. Valbona Softa

1 Rektor i European College of Kosovo

2 Università degli Studi di Bari "Aldo Moro"

3 Università degli Studi di Bari "Aldo Moro"

KOLEGJI UNIVERSITAR “WISDOM”

Rruga “Medar Shtylla”, (Komuna e Parisit), Tiranë,
www.wisdom.al. tel: 042200063; cel: 0676022736

Kolegji Universitar “Wisdom”, ish Shkolla e Lartë Universitare Jopublike “Wisdom University” është krijuar nga shoqëria “Wisdom” sh.p.k. mbi bazën e Vendimit të Këshillit të Ministrave Nr.672, datë 27.09.2006. Ndërsa me Vendimin e Këshillit të Ministrave Nr.254, datë 27.02.2008, është dhënë leja për zhvillimin e programeve të studimit të ciklit të parë me kohë të plotë në Fakultetin e Drejtësisë dhe atë të Psikologjisë. Me Urdhër Nr.412 datë 25.08.2011 të Ministrit të MASH është miratuar riorganizimi i Shkollës së Lartë Universitare Jopublike “Wisdom University” me dy fakultete, Fakulteti i Drejtësisë dhe Fakulteti i Shkencave Ekonomike e Shoqërore. Me Urdhër Nr.355, datë 25.10.2015 të Ministrit të MAS është bërë Akreditimi Institucional i saj.

Mbështetur në nenin 20, 33 dhe 129 të Ligjit Nr. 80/2015 “Për Arsimin e Lartë dhe Kërkimin Shkencor në Institucionet e Arsimit të Lartë në Republikën e Shqipërisë”, Senati Akademik me Vendimin Nr. 6, datë 03.02.2017 vendosi riorganizimin e Shkollës së Lartë Universitare Jopublike “Wisdom University”. Shkolla e Lartë Universitare Jopublike “Wisdom University” u kthye në Kolegj Universitar, me emërtimin **KOLEGJI UNIVERSITAR “WISDOM”**, miratuar me Urdhër Nr.145, date 31.03.2017 të Ministrit të Arsimit dhe Sportit.

Kolegji Universitar “Wisdom” përbëhet nga dy njësi kryesore. Njësitë përbërëse të Kolegjit Universitar “Wisdom” janë strukturuar sipas nenit 22, të Ligjit Nr.80/2015, Fakulteti i Drejtësisë dhe Fakulteti i Shkencave Ekonomike dhe Shoqërore me njësitë bazë. Struktura akademike e Kolegjit Universitar “Wisdom”, është:

- a) Senati Akademik
- b) Rektori
- c) Rektorati
- d) Këshilli i Etikës
- e) Njësia e Sigurimit të Brendshëm të Cilësisë
- f) Komisioni për garantimin e standartëve të cilësisë
- g) Komisioni për mbarëvajtjen e veprimtarisë dhe kurrikulën

- h) Komisioni për marëdhëniet me studentët, publikun dhe kordinimin.
3. Fakulteti i Drejtësisë me tre njësi bazë,
- a) Departamenti i të Drejtës Publike
 - b) Departamenti i të Drejtës Private
 - c) Njësia e Kërkimit Shkencor dhe Mardhënieve me Jashtë.
4. Fakulteti i Shkencave Ekonomike dhe Shoqërore, me tre njësi bazë,
- a. Departamenti i Ekonomisë
 - b. Departamenti i Psikologjisë
 - c. Njësia e Kërkimit Shkencor dhe Mardhënieve me Jashtë.

Kolegji Universitar "Wisdom" ofron programe të akredituara konform legjislacionit në fuqi si dhe standarteve të përcaktuara nga institucionet e sigurimit dhe garantimit të cilësisë së arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisë. Gjatë vitit akademik 2016-2017, ky institucion, i'u nënshtrua procesit të akreditimit institucional nga agjencia britanike "Quality Assurance Agency" në bashkëpunim me Agjensinë e Sigurimit të Cilësisë në Arsimin e Lartë, proces ky i cili u finalizua me akreditimin me sukses, Vendimi i BA Nr.103 Dt. 10.11.2017 "Për akreditimin periodik të Institucionit të Arsimit të Lartë, Kolegji Universitar "Wisdom".

Kjo IAL, synon të shndërrohet në një qendër për zhvillimin e dijes në shoqërinë shqiptare, një qendër ekselence në formimin akademik të studentëve tanë, një qendër ekspertize të specializuar në fushën e studimeve juridike, shoqërore dhe ekonomike, si dhe njëqendër ekselence për kërkimin shkencor bazë dhe të zbatuar.

Vlen të theksohet se Shoqëria "Wisdom" sh.p.k. ka më shumë se 17 vjet që operon në fushën e mësimdhënies dhe në atë të aftësimin profesional nëpërmjet organizimit të kurseve të gjuhëve të huaja. Në këtë kuadër, Qendra e Kurseve të Gjuhëve "Wisdom", zotëron të drejtën dhe organizon rregullisht provimin ndërkombëtar të TOEFL. Që prej vitit 2016 është e licencuar për dhënie e provimit ndërkombëtar të TOEFL-it BT (Internet Based) në Shqipëri.

PËRMBAJTJA E LËNDËS

Veprimet simuluese dhe infiltrimi si metoda të veçanta të hetimit proaktiv.

Prof. As. Dr. Naim Mëçalla 7

Psikoterapia dhe neuroshkenca: Një vështrim drejt së ardhmes.

Prof. Asoc. Dr. Erika Melonashi 25

Shërbimi psikologjik në arsimin gjithpërfshirës.

Dr. Edo Sherifi 35

Ndërtimi i shteteve të pamundura? Shtet-ndërtimi, strategjitë dheanëtarësimi në BE të vendeve të Ballkanit Perëndimor.

Dr. Irna Dobi 55

Situata politike në vend në Italinë e viteve 1945-1960.

Dr. Jonela Canaj 69

Studimet kulturore në biznes, rëndësia dhe e ardhmja.

Dr. Enriko Ceko 79

Gjuha natyra dhe përvetësimi i saj.

Dr. Jetmira Fekolli

Edjonela Shehaj 99

Aftësimi i fëmijëve autikë është i vështirë, por jo i pamundur.

Dr. Edo Sherifi

MSc. Julvina Gjermani 109

Kuadri ligjor përmbrojtjen nga diskriminimi në Republikën e Shqipërisë.

Dokt. Alban Duraj 131

“Kështjella” e sigurisë euroatlantike dhe sfidat në rendin e ri botëror.

Dokt. Gerta Gjeta 155

Veçoritë e pornografisë online të fëmijëve dhe e falsifikimit kompjuterik në vendin tonë.

Dr. Spiro Budo

Anxhela Muça 169

Disa mendime mbi parashikimin e ndjekjes penale dhe të ekzekutimit të vendimeve penale të formës së prerë.

M.Sc. Enkela Hoxha 183

Mashtrimi kompjuterik, sfera e shtrirjes dhe veçoritë e tij në vendin tonë.

M.Sc. Sonila Kosova 203

Ndërhyrja kompjuterike në vendin tonë, sferat e shtrirjes dhe drejtimet kryesore.

M.Sc. Enver Dibra 219

Mandat arresti evropian.

Av. M.Sc. Elton Domi 235

Disa probleme të veprave penale kompjuterike në vendin tonë kundër personave, për shkak të përkatësisë etnike, kombësisë, race apo feje.

M.Sc. Flutura Shabani

Doc. Meri Kraja 255

Disa aspekte të rregullimit ligjor të statusit të të miturve në fushën penale.

M.Sc. Enkela Hoxha 267

Teoritë dhe strategjitë e mësimit të gjuhëve të huaja.

Dr. Valbona Softa 285

Prof. As. Dr. Naim MËÇALLA
Dekan i Fakultetit të Drejtësisë
Kolegji Universitar “Wisdom”
e-mail: naim.meçalla@wisdom.edu.al
mecalla1963@gmail.com

VEPRIMET SIMULUESE DHE INFILTRIMI SI METODA TË VEÇANTA TË HETIMIT PROAKTIV

Abstrakt

Veprimet simuluese janë ato veprime që kryhen në fshehtazi gjatë hetimeve paraprake, siç janë, blerja apo shitja e simuluar e ndonjë sendi të ndaluar, korruptimi i simuluar etj.. Këto veprime specifike kryhen nga punonjës të policisë ndaj personave që dyshohet se kanë kryer krime, me qëllim për të zbuluar dhe mbledhur prova, duke fshehur bashkëpunimin me policinë ose detyrën e tyre si punonjës policie. Veprimet simuluese autorizohet nga prokurori dhe mbikëqyren prej tij. Ky autorizim duhet të përmbaje ndër të tjera, veprimet simuluese që do të kryhen, duke shprehur konkretisht formën dhe mënyrën e realizimit të tyre, si dhe emrin e punonjësit të infiltruar që do të simulojë.

Në këtë punim fillimisht do të trajtohet rregullimi ligjor që ligji procedural penal i ka bërë veprimeve simuluese dhe më pas do të evidentohen e analizohen rastet kur “*veprimet simuluese*” merren jashtë kufijve dhe jashtë procedurës së përcaktuar në ligj, pra duke i kushtuar vëmendje veprimeve simuluese dhe infiltrimit që kryhen jashtë kritereve ligjore, jashtë kufijve të ligjshmërisë. I jepet përgjigje problemit nëse rezultatet e marra nga këto veprime a mund të përdoren si prova gjatë procesit penal. Kjo arrihet duke ju referuar jurisprudencës së Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut si dhe praktikës gjyqësore shqiptare.

Fjalët kyçe: Veprimet simuluese, infiltrimi, agjentë provokatorë, nxitja e veprës penale, etj..

Veprimet simuluese dhe infiltrimi

Veprimet simuluese¹⁾ që parashikohen në Kreun IV të Kodit

1 Neni 294/a i Kodit të Procedurës Penale (Shtuar me ligjin nr. 9187, datë 12.2.2004; ndryshuar pika 1 dhe shtuar fjalë në pikën 2 me ligjin nr. 35/2017, datë 30.3.2017). Këto veprime ndonëse nuk përfshihen në kreun e III për mjetet e kërkimit të provës e për me tepër në seksionin IV të tij mbi “përgjimet”, mendova të inkuadroj në këtë temë, meqenëse veprimet që kryhen për të përafrohen, ngajjnë dhe kryejnë detyra të përgjimeve të mirëfillta.

të Procedurës Penale, "*Veprimtaria me initiative e policisë gjyqësore*", jo vetëm nga përmbajtje dhe forma, por edhe në mënyrën e realizimit të tyre, janë mjete të posaçme të kërkimit të provës dhe si të tilla, përafrohen me përgjimin dhe në mjaft raste mund të plotësojnë e të kryejnë funksionet dhe të realizojnë qëllimet e tij. Veprimet simuluese janë ato veprime që kryhen në fshehtëzi gjatë hetimeve paraprake nga punonjësi i policisë, siç është p.sh. blerja apo shitja e simuluar e ndonjë sendi të ndaluar, korruptimi i simuluar etj.. Këto veprime specifike kryhen ndaj personave që dyshohet se kanë kryer krime, me qëllim për të zbuluar dhe mbledhur prova, duke fshehur bashkëpunimin me policinë ose detyrën e tyre si punonjës policie²). Veprimet simuluese autorizohet nga prokurori dhe mbikëqyren prej tij³). Ky autorizim duhet të përmbaje ndër të tjera, veprimet simuluese që do të kryhen, duke shprehur konkretisht formën dhe mënyrën e realizimit të tyre, si dhe emrin e punonjësit që do të simulojë.

Personi i infiltruar kuptohet personi me status të veçantë, punonjës i policisë gjyqësore që nuk identifikohet si i tillë. Misioni i tij nënkupton një veprim të planifikuar, me persona, pjesëtare të një grupi kriminal, të dyshuar se kanë kryer *krime të renda*, nën mbikëqyrjen e prokurorit. I infiltruari, simuluesi, duhet të ketë statusin e punonjësit të policisë, i cili, në kushte

2 Pika 1 e nenit 294/a të Kodit të Procedurës Penale. 1. Oficeri i policisë gjyqësore ose një person i autorizuar, mund të ngarkohet për të kryer blerje ose shitje të simuluar të sendeve që janë të ndaluara për t'u prodhuar, zotëruar, mbajtur apo tregtuar, apo sende që rrjedhin nga një krim, ose simulimin e një akti korruptiv ose të kryejnë veprime të tjera simuluese, për të zbuluar dhe mbledhur prova për personat e dyshuar për kryerjen e një krimi, duke fshehur bashkëpunimin me policinë ose detyrën e tyre si punonjës policie.

3 Pika e nenit 294/a të Kodit të procedurës Penale, 2. Këto veprime bëhen me autorizimin dhe nën mbikëqyrjen e prokurorit që kontrollon hetimet ose të prokurorit që ka në juridiksion territorin ku do të zhvillohet veprimi. Pas kryerjes së këtyre veprimeve, policia gjyqësore duhet t'i dorëzojë prokurorit të gjitha provat e mbledhura dhe një raport përmbledhës.

dhe rrethana që diktojnë mënyra të veçanta për realizimin e veprimtimit simulues, ka të drejtë që të ngarkojë me autorizim një person, të përshtatshëm, që e bën më të besueshëm dhe efektiv simulimin. Në përfundim të veprimeve simuluese punonjësi i policisë i autorizuar nga prokurori, duhet t'i dorëzojë këtij të fundit të gjitha informacionet dhe të dhënat e siguruar në një raport përmbledhës. Këto informacione dhe të dhëna mund të përdoren pastaj si provë në procesin penal. Në nenin 294/a/3 thuhet: *“Nuk duhet provokuar një akt kriminal, duke shtyrë një person të kryej një krim, të cilin nuk do ta kishte kryer po mos të ishte ndërhyrja e policisë. Kur vërtetohet provokimi rezultati nuk mund të përdoret”*. Kjo do të thotë që simulimi mund të përdoret p.sh. kur ka njoftime për një oferte e cila plotëson kushtet e një dyshimi për kryerjen e një krimi. Por ky nen përcakton në mënyrë të shprehur se ky simulim duhet kryer pa manifestuar asnjë lloj shenje provokative, përndryshe i tërë veprimi është nulë. Kjo metodë speciale e hetimit parashikohet në nenin 294/a të Kodit të Procedurës Penale.

Nga rregullimi ligjor që ligji procedural penal i ka bërë *“veprimeve simuluese”* rezulton se:

- a) Kjo metodë përdoret vetëm me autorizimin paraprak të prokurorit, i cili kontrollon dhe mbikëqyrë të gjitha veprimet e kryera në këtë rast;
- b) Në zbatimin e kësaj metode të veçantë hetimi, nuk lejohet provokimi i kryerjes së veprës penale, sepse në të kundërt rezultati nuk mund të përdoret;
- c) Si person i cili mund të autorizohet nga prokurori për kryerjen e kësaj metode hetimi, mund të jetë oficeri ose agjenti i policisë gjyqësore apo një person i autorizuar prej tyre;
- d) Metoda speciale e hetimit, *“Veprimet simuluese”*, përdoret jo për të kryer çdo veprim, por vetëm për të kryer ato veprime që parashikohen në mënyrë të shprehur nga ligji (*pika 1 e nenit 294/a të Kodit Procedural*). Këto veprime janë vetëm tre:

- i) ose për blerje të simuluar të sendeve që rrjedhin nga një krim;
- ii) ose për simulimin e një akti korruptiv;
- iii) ose për kryerjen e veprimeve të tjera simuluese, për të zbuluar të dhëna financiare ose pronësie të një personi.

Pra, kryerja e një ose disa nga veprimet e mësipërme nga ana e oficerit ose agjentit të policisë gjyqësore apo të personit të autorizuar prej tyre, mund të bëhet vetëm në rastet kur ka dyshime për kryerjen e një krimi dhe jo për provokimin e një krimi. Nga formulimi i dispozitës 294/a pika 1 e 2, rezulton se veprimtaria e kundërligjshme e pjesëtarëve të policisë justifikohet nga mandati që ata kanë për të njohur, zbuluar dhe goditur veprimtarinë kriminale, ligjvënësi ka përcaktuar kufijtë e ligjshmërisë duke bërë dallimin midis policit, i cili zbulon veprën penale e cila ka ndodhur (gjë që është e ligjshme) dhe policit i cili provokon një sjellje kriminale (*futja në kurth*) e cila nuk është e ligjshme. Doktrina juridike bënë një dallim, nën termin e përgjithshëm të “infiltruesve”, midis një “agjenti të fshehtë” dhe një “ agjenti provokator “. I pari është dikush që kufizohet në mbledhjen e informacionit, ndërsa ky i fundit është dikush që në të vërtetë i nxit njerëzit të kryejnë një veprë penale. Në Portugali, sipas ligjit në fuqi, ekspertët juridikë i konsiderojnë provat e marra nga “agjentët e fshehtë” si të pranueshme, por janë më të rezervuar në lidhje me provat e marra nga “agjentët provokatorë”⁴).

Në cilat raste “veprimet simuluese” merren jashtë kufijve dhe jashtë procedurës së përcaktuar në ligj? A mund të përdoren, provat e marra në këto raste, në procesin penal?

4 Shih, “Costa Andrade, *Sobre si proibições de prova em processo penal, Coimbra, 1992, f. 220*”, dhe “AG Lourenço Martins, *Droga*” *Prevenção e tratamento. Kombinati ao tráfico, Coimbra, 1984, f. 154*”. Së fundmi, “*Droga e direito*”, *Aequitas, Noticias editorial, 1994, f. 278.*).

Duke bërë ballafaqimin me kërkesat ligjore të ligjit procedural penal, për zbatimin e metodës speciale të “*Veprimeve simuluese*”, konkludojmë se duhet që veprimet të jenë marrë në mënyrën dhe në përputhje me nenin 294/a të Kodit të Procedurës Penale, në rast se veprimet do të jenë në kundërshtim me këto kërkesa, atëherë rezultati i përftuar si provë në bazë të nenit 151/4 të Kodit të Procedurës Penale ⁵⁾ do të jetë i papërdorshëm në procesin penal.

Në lidhje me kufijtë e ligjshmërisë të përdorimit të metodës speciale të infiltrimit GJEDNJ-ja në çështjen Teixeira de Castro v. Portugal 09-06-1988 është shprehur se; “*Gjykata Evropiane e të drejtave të Njeriut vendosi se përdorimi i agjentëve të fshehtë duhet të kufizohet dhe të vendosen garanci edhe në rastet që lidhen me luftën kundër trafikimit të narkotikëve. Ndërsa rritja e krimit të organizuar padyshim kërkon që të merren masat e duhura, e drejta për administrimin e drejtë të drejtësisë megjithatë mban një vend të rëndësishëm, të tillë që ajo nuk mund të sakrifkohet për hir të përshtatshmërisë. Kërkesat e përgjithshme të drejtësisë të mishëruara në nenin 6, të zbatohen për procedurat në lidhje me gjitha llojet e veprave penale, nga më të hapurat deri me komplekset. Interesi publik nuk mund të justifikojë prova të marra si rezultat i nxitjes së policisë. Autoritet kompetente nuk kanë pasur arsye të forta për të dyshuar se ankuesi ishte një trafikant droge”⁶⁾.*

5 Neni 151/4 Kodi Procedurës Penale – Marrja e provave. Provat e marra në shkelje të ndalimeve të parashikuara nga ligji nuk mund të përdoren. Pa përdorshmëria ngrihet edhe kryesisht në çdo gjendje dhe shkallë të procedimit.

6 Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut. Case of teixeira de Castro vs. Portugal. (44/1997/828/1034)

Qëndrimi i GjEDNj ⁷⁾

Rasti: Teixeira de Castro vs. Portugal ⁸⁾

Z. Francisko Teixeira de Castro ishte një qytetar Portugez. Dy oficerë policie, në kuadër të një operacioni që monitoronte trafikun e drogës, iu drejtuan një individi, V. S., pasi V. S. ishte i dyshuar për shpërndarje dhe trafik të vogël të drogës, kryesisht hashash. Ata shpresuan që përmes V. S. do të ishin në gjendje të identifikonin furnizuesin e tij dhe ofruan të blinin disa kilogramë hashash nga ai. Pasi u vu në dijeni se ata ishin oficerë policie, V.S. ra dakord për të gjetur një furnizues. Megjithatë, pavarësisht se u këmbëngul nga të dy oficerët, ai nuk ishte në gjendje të siguronte drogën. Pak para mesnatës, më 30 dhjetor 1992, të dy oficerët shkuan në shtëpinë e V. S duke thënë se ata tani ishin të interesuar të blinin heroinë. V.S. përmendi emrin e Francisco Teixeira de Castro si një person që mund të sigurojë heroinën. Megjithatë, ai nuk e dinte adresën e këtij të fundit dhe duhej ta merrte atë nga F.O. Më pas, të katër ata shkuan në shtëpinë e kërkuesit të pretenduar të blerësve. Teixeira de Castro doli jashtë me kërkesë të F.O. dhe u fut në makinën ku prisnin të dy oficerët, të shoqëruar nga V. S. Oficerët thanë që ata dëshironin të blinin 20 gram heroinë kundrejt pagesës.

Z. Teixeira de Castro pranoi të blinte heroinën dhe, i shoqëruar nga F. O., shkoi me makinën e tij në shtëpinë e një personi tjetër, J.P.O. Kjo e fundit mori tre qese heroinë, njëra me peshë dhjetë gram dhe dy të tjerat nga pesë gramë secila, nga dikush tjetër dhe, me kthimin e tij, ia dorëzoi aplikantit në këmbim të një pagese. Aplikanti mori drogën dhe shkoi në shtëpinë e V.S, ku do të bëhej marrëveshja. Oficerët ishin jashtë në makinë dhe ata hynë brenda me ftesë të V.S.. Teixeira de Castro nxorri një qeset me heroinë nga xhepi. Në këtë çast të dy zyrtarët identifikuan

7 Marrë në adresën: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193>

8 Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut. Case of teixeira de Castro vs. Portugal. (44/1997/828/1034)

veten dhe arrestuan aplikantin, Z. Teixeira de Castro, V.S. dhe F.O., pak para orës 2 të mëngjesit. Ata kontrolluan të tre dhe gjetën që kërkuesi të zotëronte dy qese të tjera heroinë, para të gatshme dhe një byzylyk ari.

Gjykata Supreme e Portugalisë hodhi poshtë ankesën e tij dhe i mbështeti të gjitha dispozitat e aktgjykimit të apeluar, duke thënë se: "Në rastin konkret, është e padiskutueshme që oficerët e PSP... ishin jashtëzakonisht të ngutshëm derisa ata u njohën me Francisco Teixeira de Castro. Sidoqoftë, ishte e natyrshme që kjo të duhej të ishte kursi i miratuar. Policët e dinin që V. S. ishte një përdorues droge dhe kërkonte të demaskonte personin përgjegjës për furnizimin e tij me drogë. Duke mos qenë në dispozicion të hashashit, ata u përpoqën të merrnin heroinë dhe u takuan me Francisco Teixeira de Castro, i cili ra dakord për propozimet e tyre të rreme, sepse ai synonte të fitonte nga marrëveshja, duke shfrytëzuar kështu një mundësinë e ofruar.

Këmbëngulja e oficerëve të PSP u shpërblye, pasi ata arrestuan aplikantin në posedim të asaj që ishte tashmë një sasi e konsiderueshme e drogës. Për më tepër, si oficerë në Policinë e Sigurisë Publike, po vepronin si hetues penalë (neni 1 i Kodit të Procedurës Penale ⁹⁾ nën kompetencat që u jepeshin atyre me

9. Kodi i Procedurës Penale (Portugeze). Dispozitat kryesore të Kodit të Procedurës Penale të përmendura në rastin e parashtuar janë si më poshtë: Neni 126 "

1. Provat e marra përmes torturës, përdorimi i forcës ose çfarëdo lloj detyrimi fizik ose psikologjik janë të pavlefshme dhe të papranueshme.

2. Provat e marra me cilindo nga mjetet e mëposhtme do të konsiderohet se janë marrë nga zona fizike ose psikologjike edhe kur viktimat është pajtuar për këtë:(a) ndërhyrje nga keqtrajtimi, sulmi, çdo metodë tjetër, hipnozë ose përdorimi i mjeteve mizore ose mashtruese me lirinë e një personi për të ushtruar vullnetin e tij ose për të marrë vendime;

4. Kur provat merren me mjete që përbëjnë një vepër të rëndë penale sipas këtij neni, ato mund të përdoren vetëm me qëllim të ndjekjes penale të përgjegjësve për marrjen e tij në atë mënyrë.

Neni 241."Prokurori publik vlerësohet për kryerjen e një vepre penale përmes hetimeve të veta, nga zyrtarët policorë përgjegjës për hetimin e krimit ose nëse vepra është raportuar në përputhje me dispozitat e mëposhtme."

statut që i mundësonte, pa iu referuar autoriteti më i lartë, për të marrë informacion në lidhje me veprat penale, të identifikojë shkelësit dhe të ndërmarrë çdo hap që ishte i nevojshëm dhe urgjent për të ruajtur provat (neni 55/2 i këtij Kodi). Oficerët e policisë vepronë si oficerë të gjyqësorë, dhe në rrethana të veçanta të marrin hapa procedurale në ushtrimin e kompetencave të tyre të padeklaruara. Siç tha prokurori publik në parashtresat e tij, oficerët e PSP-së vepruan brenda ligjit dhe sjellja e tyre nuk i bëri provat e marra të papranueshme.

Z. Teixeira de Castro u ankua në GjEDNJ se ai nuk kishte pasur një gjykim të drejtë pasi ai ishte nxitur nga policët me rroba të thjeshta për të kryer një vepër penale për të cilën u dënua më vonë. Ai pohoi se ai nuk kishte dënime të mëparshme dhe kurrë nuk do të kishte kryer veprën nëse nuk do të ishte për ndërhyrjen e atyre "provokuesve agjentë". Për më tepër, policët kishin vepruar me iniciativën e tyre pa ndonjë mbikëqyrje nga gjykatat dhe pa pasur ndonjë hetim paraprak.

Qeveria pohoi se të dy oficerët e policisë të përfshirë në rastin aktual nuk mund të përshkruhen si "*agjentë provokatorë*". Duhej të bëhej një dallim midis rasteve kur veprimi i agjentit të fshehtë krijoi një qëllim penal që më parë kishte munguar dhe ato në të cilat shkelësi kishte qenë i predispozuar për të kryer këtë vepër penale. Në rastin konkret, oficerët kishin ekspozuar thjesht një qëllim të fshehtë penal para-ekzistues duke i ofruar Z. Teixeira de Castro mundësinë e bartjes së saj. F. O., njëri nga të bashkakuzuarit, nuk i kishte bërë presion kërkuesin, i cili kishte treguar menjëherë interes për marrjen e drogës dhe kryerjen e transaksionit. Për më tepër, kur u arrestua, **kërkuesi kishte pasur më shumë drogë** se sa ishte kërkuar nga "blerësit". Së fundmi, gjatë procedurave z. Teixeira de Castro kishte pasur një mundësi të merrte në pyetje të dy oficerët e policisë dhe

Neni 242 "Edhe nëse identiteti i shkelësit nuk dihet, një vepër penale duhet t'i raportohet organeve të ndjekjes penale: (a) nga policia në rast të ndonjë vepre penale që vihet në vëmendje të tyre;

dëshmitarët e tjerë dhe t'i kundërshtonte ata. Gjykata Supreme e kishte bazuar vlerësimin e saj jo vetëm në ndërhyrjen e oficerëve të policisë, por edhe në prova të tjera.

Komisioni konsideroi se vepra penale ishte kryer dhe kërkuesi u dënua me atë që ishte një dënim mjaft i rëndë në thelb, nëse jo ekskluzivisht, si rezultat i veprimeve të oficerëve të policisë. Zyrtarët kishin nxitur kështu veprimtari kriminale e cila mund të mos ndodhte. Gjykata rithekson që pranueshmëria e provave është kryesisht çështje rregullimi me ligjin kombëtar dhe si rregull i përgjithshëm është që gjykatat kombëtare të vlerësojnë provat para tyre. Detyra e Gjykatës sipas Konventës është të vërtetojnë nëse procedurat në tërësi, përfshirë mënyrën në të cilën u morën provat, ishin të drejta. Përdorimi i agjentëve të fshehtë duhet të jetë i kufizuar dhe të sigurohen masa mbrojtëse edhe në rastet në lidhje me luftën kundër trafikut të drogës. Ndërsa rritja e krimit të organizuar padyshim kërkon që të merren masa të duhura, e drejta për një administrim të drejtë të drejtësisë nuk mund të sakrifkohet për hir të qëllimit. Kërkesat e përgjithshme të drejtësisë, të mishëruara në nenin 6, vlejné për procedurat në lidhje me të gjitha llojet e veprave penale, nga më të thjeshtat deri te më komplekset. Interesi publik nuk mund të justifikojë përdorimin e provave të marra si rezultat i nxitjes së policisë.

Në rastin konkret, është e nevojshme të përcaktohet nëse veprimtaria e dy oficerëve të policisë shkoj përtej asaj të agjentëve të fshehtë. Gjykata vëren se Qeveria nuk ka kundërshtuar që ndërhyrja e oficerëve ka ndodhur si pjesë e një operacioni kundër trafikut të drogës të urdhëruar dhe mbikëqyrur nga një gjykatës. Nuk duket as që autoritetet kompetente kishin arsye të mira për të dyshuar se z. Teixeira de Castro ishte një trafikant droge; përkundrazi, ai nuk kishte asnjë precedent penal dhe nuk ishte hapur asnjë hetim paraprak për të. Në të vërtetë, ai nuk ishte i njohur për oficerët e policisë, të cilët hynë në kontakt vetëm me të përmes ndërmjetësit të V.S. dhe F.O. Për më tepër, droga nuk ishin në shtëpinë e aplikantit; ai i fitoi ato nga një palë e tretë që nga ana tjetër i kishte marrë ato

nga një person tjetër. As aktgjykimi i Gjykatës Supreme të 5 majit 1994 nuk tregon se, në kohën e arrestimit të tij, kërkuesi kishte më shumë drogë në posedim të tij sesa sasinë që kishin kërkuar oficerët e policisë duke tejkualuar atë që ai ishte nxitur të bënte nga policia. Nuk ka asnjë provë për të mbështetur argumentin e qeverisë që kërkuesi ishte i predispozuar për të kryer vepra penale.

Konkluzion i nevojshëm nga këto rrethana është që të dy policët nuk u kufizuan veten në hetimin e veprimtarisë kriminale të Z. Teixeira de Castro në një mënyrë thelbësore pasive, por ushtruan një ndikim të tillë që të nxisin kryerjen e veprës penale. Së fundmi, Gjykata vëren se në vendimet e tyre gjykatat vendase provuan që kërkuesi ishte dënuar kryesisht në bazë të deklaratave të dy oficerëve të policisë. Në dritën e të gjitha këtyre konsideratave, Gjykata konkludon se veprimet e dy oficerëve të policisë tejkualuan ato të agjentëve të fshehtë sepse ata nxitën veprën penale. Kjo ndërhyrje dhe përdorimi i saj në procesin penal nënkuptonin se kërkuesi, që në fillim u privua përfundimisht nga një gjykim i drejtë. Si pasojë, ka pasur një shkelje të nenit 6/1¹⁰.

Praktika gjyqësore shqiptare

Rasti i infiltrimit të një shtetasi në grupin e personave që mund të kryenin një krim¹¹.

10 NENI 6, E drejta për një proces të rregullt. 1. Çdo person ka të drejtë që çështja e tij të dëgjohet drejtësisht, publikisht dhe brenda një afati të arsyeshëm nga një gjykatë e pavarur dhe e paanshme, e krijuar me ligj, e cila do të vendosë si për mosmarrëveshjet në lidhje me të drejtat dhe detyrimet e tij të natyrës civile, ashtu edhe për bazueshmërinë e çdo akuze penale në ngarkim të tij. Vendimi duhet të jepet publikisht, por prania në sallën e gjykatës mund t'i ndalohe shtypit dhe publikut gjatë tërë procesit ose gjatë një pjese të tij, në interes të moralit, të rendit publik ose sigurisë kombëtare në një shoqëri demokratike, kur kjo kërkohet nga interesat e të miturve ose mbrojtja e jetës private të palëve në proces ose në shkallën që çmohet tepër e nevojshme nga gjykata, kur në rrethana të veçanta publiciteti do të dëmtonte interesat e drejtësisë.

11 Vendim i Kolegjit Penal të Gjykatës së Lartë Nr. 56260-00478-00-2011 i Regj. Themeltar Nr. 00-2012-941 i Vendimit (201)

Referuar praktikës tonë gjyqësore rezulton se personi që është autorizuar nga prokurori për kryerjen e “*veprimeve simuluese*”, duhet të kryej vetëm ato veprime të parashikuara në mënyrë të qartë në nenin 294/a të Kodit të procedurës penale dhe konkretisht: i) ose për blerje të simuluar të sendeve që rrjedhin nga një krim; ii) ose për simulimin e një akti korruptiv; iii) ose për kryerjen e veprimeve të tjera simuluese, për të zbuluar të dhëna financiare ose pronësi të një personi. Kolegji Penal i Gjykatës së Lartë, në këtë vendim konkludon se personi i infiltruar, nuk është autorizuar për kryerjen e asnjë prej tre veprimeve të përcaktuar në pikën 1 të nenit 294/a.

Rrethanat e faktit

Shtetasi R. Xh. rezulton të jetë rekrutuar si bashkëpunëtor policie duke e udhëzuar për identifikimin e personave që merren me veprimtari kriminale. Gjatë bisedave me këta të gjykuar ai i ka shprehur dëshirën e largimit në drejtim të Italisë në mënyrë klandestine dhe gatishmërinë e tij që në rast se të gjykuarit donin të merreshin me trafik narkotikësh ti ndihmonte për transportin e saj në drejtim të Italisë. Mbasi është vënë në dijeni nga të gjykuarit se kjo gjë është e mundur R. Xh. ka njoftuar oficerin e policisë që e kishte kontaktuar nga i cili ka marrë udhëzimet që të bëhej pjesë e veprimtarisë kriminale që mund të zhvillohej dhe për çdo gjë ta informonte. Gjatë bisedave të zhvilluara nga të gjykuarit në Janar të vitit 2008, shtetasi i infiltruar R. Xh. është vënë në dijeni se po përgatitej një dërgesë lënde narkotike dhe armë në drejtim të Italisë dhe se kjo punë do të merrej përsipër nga të gjykuarit. Më datë 19 shkurt 2008, në fshatin Dermenas të Rrethit Fier, ku rreth orës 23.00, në rrugë, para disa banesave private, policia gjyqësore ka gjetur të braktisur, një automjet tip fugon, me ngjyre të bardhë, brenda të cilit janë gjetur një sasi lënde narkotike e llojit *canabis sativa*, në gjendje të ambalazhuar, në nëntë pako, të mbështjella me natriban, me

peshë të përgjithshme 284 kg; pesë armë zjarri automatike; nëntë krehra automatiku; një arkë me fishekë mod. 56; njëzet granata dore ofensive; dy kuti plastike të mbyllura hermetikisht, ku u gjenden njëzet ndezëse granatash, si dhe një sasi fishekësh. Po ashtu, në gjykim rezultoi e provuar se po në këtë datë, rreth orës 24:00, në vendin e quajtur "Aksi rrugor Dermenas-Fier", nga ana e policisë gjyqësore, në ndjekje e sipër, është bërë ndalimi dhe më pas arrestimi i të gjykuarve.

Nga gjykimi, po ashtu rezultoi se, për hetimin e këtij fakti penal, nga ana e organit të akuzës është përdorur metoda speciale e hetimit "*Veprimet simuluese*", ku si person i cili ka kryer veprimet simuluese është përdorur shtetasi i infiltruar R.Xh., si dhe është vendosur lejimi i përgjimeve dhe vëzhgimeve në vende publike, dhe janë vënë në përgjim, me kërkesë të prokurorisë, numrat e telefonit të të gjykuarve.

Kolegji Penal vlerëson se, analizimi i përdorimit të metodës speciale të hetimit të: "*Veprimet simuluese*", të parashikuar nga neni 294/a të Kodit të Procedurës, ku si person që do të kryente këto veprime për akuzën, ka shërbyer shtetasi R. Xh., ka rëndësi të madhe, për faktin se vendimet e të dy gjykatave kanë përdorur si provë kryesore për të konkluduar në fajësinë e të gjykuarve, pikërisht dëshminë e bërë nga shtetasi i mësipërm, i infiltruar, dhe në varësi të faktit nëse "veprimet simuluese" të kryera nga ky shtetas, kanë qenë apo jo në përputhje me ligjin, do të përcaktohet edhe nëse do të ketë vlerë për t'u përdorur ose jo dëshmia e tij në këtë gjykim.

Kolegji Penal çmon se, përpara se të analizojë faktin nëse metoda speciale e hetimit "*Veprimet simuluese*", e përdorur nga akuza gjatë hetimit të kësaj çështje është marrë në kufijtë dhe sipas procedurës së përcaktuar në ligj, të bëjë një parashtrim të përmbledhur sesi ligji e ka parashikuar këtë metodë të veçantë të hetimit pro-aktiv.

Metoda speciale e "*Veprimet simuluese*" është e parashikuar

nga neni 294/a të Kodit të Procedurës Penale¹²⁾. Nga rregullimi ligjor që ligji procedural penal i ka bërë kësaj metode speciale të hetimit rezulton se: Metoda speciale e hetimit "*Veprimet simuluese*" përdoret jo për të kryer çdo veprim, por vetëm për të kryer ato veprime që parashikohen në mënyrë të shprehur nga ligji (pika 1 e nenit 294/a të Kodit Procedural). Kryerja e një ose disa nga veprimet e mësipërme, parashikuar në këtë dispozitë, nga ana e oficerit ose agjentit të policisë gjyqësore apo të personit të autorizuar prej tyre, **mund të bëhet vetëm në rastet kur ka dyshime për kryerjen e një krimi dhe jo për provokimin e një krimi siç ka ndodhur në çështjen kundër të gjykuarve.**

Nga formulimi i kësaj dispozite duke qenë se veprimtaria e kundraligjshme e pjesëtarëve të policisë justifikohet nga mandati që ata kanë për të njohur, zbuluar dhe goditur veprimtarinë kriminale, ligjvënësi ka përcaktuar kufijtë e ligjshmërisë duke bërë dallimin midis policit, i cili zbulon veprën penale e cila ka ndodhur (gjë që është e ligjshme) dhe policit i cili provokon një sjellje kriminale (futja në kurth)- e cila nuk është e ligjshme. Duke bërë ballafaqimin e kërkesave ligjore që kërkon ligji procedural penal për zbatimin e metodës speciale të: "*Veprimet simuluese*", me rastin konkret të përdorur nga akuza, ku si person që do të kryente këto veprime ishte shtetasi Robert Xhezairaj, ky Kolegj konstaton se mënyra se si ka vepruar organi i prokurorisë është

12 Neni 294/a K.Pr.Penale - **Veprimet simuluese** 1. Oficeri dhe agjenti i policisë gjyqësore ose personi i autorizuar prej tyre mund të ngarkohen për blerje të simuluar të sendeve, që rrjedhin nga një krim ose simulim i një akti korruptiv, ose të kryejnë veprime të tjera simuluese, për të zbuluar të dhëna financiare ose pronësie të një personi, për të cilin ka dyshime për kryerjen e një krimi, duke fshehur bashkëpunimin me policinë ose detyrën e tyre si punonjës policie. 2. Këto veprime bëhen me autorizimin e prokurorit që kontrollojnë hetimet ose të prokurorit që ka në juridiksion territorin ku do të zhvillohet veprimi. Pas kryerjes së këtyre veprimeve, policia gjyqësore duhet t'i dorëzojë prokurorit të gjitha provat e mbledhura dhe një raport përmbledhës. 3. Nuk duhet provokuar një akt kriminal, duke shtyrë një person të kryejë një krim, të cilin nuk do ta kishte kryer po të mos ishte ndërhyrja e policisë. Kur vërtetohet provokimi, rezultati nuk mund të përdoret.

në kundërshtim me kërkesat e nenit 294/a të Kodit të Procedurës Penale me pasojë papërdorshmërinë e rezultatit të përfutur si provë në bazë të nenit 151/4 të Kodit të Procedurës Penale¹³).

Si përfundim, Personi i infiltruar përveçse nuk ka qenë i autorizuar për kryerjen e një ose disa veprimeve të tilla edhe realisht nuk ka kryer asnjë prej veprimeve të mësipërme, **por, ka kryer veprimet që i takojnë një punonjësi policie të infiltruar, rast i cili parashikohet nga neni 294/b i Kodit të Procedurës Penale.** Përveç kësaj shkelje të hapur ligjore, e cila e bën të papërdorshme të gjithë rezultatin e përfutur prej saj dhe për pasojë edhe dëshminë e shtetasit të infiltruar që jep të dhëna pikërisht mbi bazën e veprimeve të kryera në kundërshtim me ligjin nga ky shtetas, Kolegji Penal i Gjykatës së Lartë vlerëson se vendimi i prokurorit për lejimin e përdorimit të metodës speciale të hetimit "*Veprimet simuluese*", i datës 01.02.2008 është marrë në kundërshtim me ligjin, sepse në rastin konkret nuk rezulton **që të jetë provuar se ekzistojnë dyshime të arsyeshme për kryerjen e një krimi**, duke mos u plotësuar kështu kërkesa e cila parashikohet në mënyrë të shprehur në pikën 1 të nenit 294/a i Kodit të Procedurës Penale.

Përfundime

Veprimet simuluese përdoret jo për të kryer çdo veprim, por vetëm për të kryer ato veprime që parashikohen në mënyrë të shprehur nga ligji dhe konkretisht, i)ose për blerje të simuluar të sendeve që rrjedhin nga një krim; ii)ose për simulimin e një akti korruptiv; iii)ose për kryerjen e veprimeve të tjera simuluese, për të zbuluar të dhëna financiare ose pronësie të një personi.

Duke bërë ballafaqimin me kërkesat ligjore të ligjit procedural penal, për zbatimin e metodës speciale të "*Veprimeve simuluese*",

13 Neni 151/4 K.P.Penale – Marrja e provave, Provat e marra në shkelje të ndalimeve të parashikuara nga ligji nuk mund të përdoren. Papërdorshmëria ngrihet edhe kryesisht në çdo gjendje dhe shkallë të procedimit.

duhet që veprimet të jenë marrë në mënyrën dhe në përputhje me nenin 294/a të Kodit të Procedurës Penale, në rast se veprimet do të jenë në kundërshtim me këto kërkesa, atëherë rezultati i përftuar si provë në bazë të nenit 151/4 të Kodit të Procedurës Penale do të jetë i papërdorshëm në procesin penal.

Përdorimi i rezultateve të marra në rastin kur agjentët e infiltruar me veprimet simuluese nxitin veprën penale, e cila pa ndërhyrjen e tyre nuk do të ishte kryer, GjEDNJ arrin në përfundim se, që në fillim, kërkuesi privohet përfundimisht nga një gjykim i drejtë. Si pasojë, ka shkelje të nenit 6/1.

Personi i infiltruar, jo punonjës policie, në rast se ka kryer veprimet që i takojnë një punonjësi policie të infiltruar, rast i cili parashikohet nga neni 294/b i Kodit të Procedurës Penale, përbën shkelje të hapur ligjore, e cila e bën të papërdorshme të gjithë rezultatin e përftuar prej saj dhe për pasojë edhe dëshminë e shtetasit të infiltruar që jep të dhëna pikërisht mbi bazën e veprimeve të kryera në kundërshtim me ligjin nga ky shtetas.

Në rastin kur veprimet *simuluese merren pa qenë* të provuara se ekzistojnë dyshime të arsyeshme për kryerjen e një krimi, duke mos u plotësuar kështu kërkesa e cila parashikohet në mënyrë të shprehur në pikën 1 të nenit 294/a i Kodit të Procedurës Penale, *Veprimet simuluese janë* në kundërshtim me ligjin.

BIBLIOGRAFIA

- Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë, Botim i Qendrës së Botimeve Zyrtare, Korrik 2017.
- KEDNj, <https://www.echr.coe.int> › Documents › Convention › SOI
- Vendime të GJEDNj.
- Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut. *Case of teixeira de Castro vs. Portugal. (44/1997/828/1034)*
- <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193>
- -
- www.avokaturashetitit.gov.al › wp-content › uploads › 2016/12 › Vëllimi-III
- Vendim i Kolegjit Penal të Gjykatës së Lartë Nr.56260-00478-00-2011 i Regj. Themeltar Nr. 00-2012-941 i Vendimit (201)
- Vendime të Kolegjit Penal të Gjykatës së Lartë.

Prof. Asoc. Dr. Erika MELONASHI
Dekane e Fakultetit Ekonomik dhe
Shkencave Sociale,
Kolegji Universitar “Wisdom”
e-mail: erika.melonashi@wisdom.edu.al

**PSIKOTERAPIA DHE
NEUROSHKENCA:
NJË VËSHTRIM DREJT SË
ARDHMES**

Abstrakt

Shumëllojshmëria e qasjeve psikoterapike të njohura deri më sot ngre pyetje të rëndësishme në lidhje me efikasitetin e tyre në trajtimin e klientëve. Në këtë kontekst, janë bërë përpjekje drejt integritit të qasjeve me qëllim identifikimin e një forme optimale për trajtimin e individëve me çrregullime të caktuara. Ky proces është shtrirë përtej kufijve të këshillimit psikologjik dhe psikoterapisë drejt fushave studimore si neuroshkenca. Studjues të shumtë kanë propozuar se integrimi i parimeve të neuroshkencës në praktikën psikoterapike, përbën një avantazh të rëndësishëm në trajtimin e individëve. Studimet në fushën e neuroshkencës kanë dalë në konkluzione të rëndësishme në lidhje me strukturën dhe funksionimin e sistemit nervor, dhe përkthimin e proceseve të caktuara në sjellje të vëzhgueshme. Kështu sot, ka evidencë të mjaftueshme shkencore mbi bazat neuro-biologjike të proceseve si perceptimi, vëmendja, memoria, të mësuarit etj. Mbështetësit e tezës së integritit argumentojnë se njohuritë në fushën e neuroshkencës e pajisin terapistin me instrumenta të rëndësishëm për një trajtim më cilësor dhe të plotë të klientit. Nga ana tjetër integrimi paraqet sfida të rëndësishme në praktikën e psikoterapisë, sfida të cilat është e nevojshme të identifikohen dhe analizohen.

***Fjalët kyç:** Neuroshkenca, psikoterapia, terapia e integruar*

Abstract

The great variety of existing psychotherapeutic approaches raises important questions as regards their treatment efficacy. In this context several efforts are being made towards integrating existing approaches in order to come up with the most effective treatment program for individuals with psychological disorders. This process extends beyond counseling and psychotherapy towards other fields such as neuroscience.

Several scholars have proposed that integrating neuroscience principles into psychotherapeutic practice represents a great advantage in treatment. Studies in neuroscience have reached important conclusions as regards the structure and function of the nervous system as well as the matching between processes and observed behavior. Nowadays there is sufficient scientific evidence on the neurobiological bases of processes such as perception, attention, memory, learning etc. Advocates of the integrative approach sustain that knowledge in the field of neuroscience would provide the therapist with important instruments for a qualitative and comprehensive treatment of the client. Conversely, integration also brings important challenges, which need to be identified and analyzed in the context of psychotherapeutic practice.

Keywords: *Neuroscience, psychotherapy, integrative therapy*

Studimet në fushën e neuroshkencës kanë avancuar në mënyrë të konsiderueshme dijen mbi strukturën dhe funksionimin e sistemit nervor, vecanërisht përsa i përket lidhjes me sjellje të vëzhgueshme jo-komplekse. Mënyra sesi struktura dhe procese të brendshme lidhen me sjellje të caktuara të vëzhgueshme së jashtmi, është gjithashtu në fokus të disa nën-disiplinave të Psikologjisë, si Psikologjia Kognitive, apo Psikofiziologjia. Në pamje të parë duket sikur neuroshkenca apo nën-disiplinat e psikologjisë që lidhen më ngushtë me të janë zhvilluar në mënyrë të pavarur nga praktika klinike apo psikoterapia. Nga ana tjetër qasja bashkëkohore brenda disiplinës së Psikologjisë, është e orientuar drejt integritit të dijes me qëllimin për të kuptuar proceset apo fenomenet komplekse të qënies njerëzore. Në këtë kontekst është mjaft e qartë nevoja e ‘ushqyerjes’ së praktikës klinike apo punës me klientë, me zhvillimet më të fundit brenda disiplinës apo

dhe disiplinave të tjera të ngjashme. Por a është e mundur praktikisht të integrohen konceptet e fushës së neuroshkencës brënda kështillimit psikologjik apo psikoterapisë? Dhe mbi të gjitha a do të përbente një integrim i tillë avantazh në praktikën psikoterapike duke rritur efikasitetin e trajtimit? Përmes rishikimit kritik të literaturës së viteve të fundit, ky artikull vlerëson evidencën ekzistuese në përpjekje për të dhënë përgjigje mbi këto dy pyetje të parashtruara.

Teza e integritimit të koncepteve të neuroshkencës në psikoterapi është paraqitur dhe shtjelluar gjerësisht në librin e shumë diskutuar të Rowland Folensbee "*The Neuroscience of Psychological Therapies*", botuar nga Cambridge University Press, në vitin 2007. Libri ka prodhuar një debat shkencor produktiv brënda fushës, duke prodhuar mbështetës por edhe kritikë të shumtë të autorit. Librat dhe artikujt shkencorë që kanë pasuar këtë botim, kanë shqyrtuar dimensione të ndryshme të tezës së integritimit të Folensbee, duke dhënë disa përgjigje por edhe duke ngritur pyetje tërësisht të reja, të cilat kanë nevojë për studim të mëtejshëm. Sikundër do të vërehet nga parashtrimi i evidencës më poshtë, ende sot pas mëse 13 vjetësh nga botimi i librit, debati është i gjallë brënda fushës, sikundër dhe rezistenca nga psikoterapistët klasikë.

Që në gjenezën e saj, psikoterapia është përballuar me sfidën e madhe të të kuptuarit sesi procese të caktuara biologjike lidhen me përvojat subjektive të individit. Frojdi ishte mjaft i qartë për vështirësinë e kësaj sfide, dhe njëkohësisht domosdoshmërinë e punës në këtë drejtim. Në fakt ai ka meritën e madhe për një përpjekje të parë që në fund të shek të XIX për të ndërtuar fushën e psikologjisë mbi themele neurologjike (Freud, S. (1895/1966). Gjithsesi pasardhësit e tij, kanë lëvizur në një drejtim krejt tjetër, që shkon larg integritimit mes dimensioneve biologjike dhe atyre psikologjike. Brian Toomey dhe Bruce Ecker (2008) argumentojnë se në fakt studjuesit e mëvonshëm brënda disiplinës së psikologjisë dhe sidomos psikoterapistët janë

zhvendosur nga përpjekjet për të integruar dimensionet biologjike dhe psikologjike, drejt pozicionimit në favor të njërit kamp apo tjetrit (psh, holizmi i qasjes terapike Geshtalt kundrejt reduksionizmit të Psikologjisë Kognitive).

Fusha e psikoterapisë nga ana tjetër ka pësuar një rritje eksponenciale, në dukje të pavarur nga zhvillimet e fundit të neuroshkencës. Gerald Corey (2018) në librin e tij që tashmë është në ribotimin e tij të dhjetë ("Theories of Counseling and Psychotherapy) numëron dhe klasifikon mbi 100 forma të ndryshme të terapisë. Është e qartë se ky zgjerim masiv i fushës, ngre si çështje kryesore efikasitetin e trajtimit, që në vetvete është një variabël mjaft i vështirë për tu matur, pikërisht për shkak të operacionalizimit të tij (çfarë do të thotë efikasitet: mungesë simptomash, rritje e cilësisë së jetës, etj.). Nga ana tjetër Corey ngre një pyetje të rëndësishme, e cila është mjaft sfiduese pikërisht për faktin se mbart një sërë variablash, që bashkëveprojnë me njëri tjetrin "Cila formë terapie, e kryer nga cili lloj terapisti është më efektive për cilin klient, me cilën problematikë specifike dhe në cilat kushte specifike?" Arritja në konkluzione të caktuara vështirësohet akoma më tepër nga evidenca për trajtime të reja të cilat raportojnë indikatorë efikasiteti në raste tejet specifike, dhe si rrjedhojë tepër të vështira për tu replikuar, apo përgjithësuar. Gjithsesi Corey argumenton se ndërsa reduksionizmi është i dobishëm në të kuptuarit e proceseve, integrimi i dijes është domosdoshmëri, edhe brënda qasjes psikoterapike. Pavarësisht rezultateve specifike, Corey paraqet evidencë të konsiderueshme të studimeve shkencore të cilat deshmojnë se një qasje e integruar, e cila kombinon parimet teorike dhe teknikat nga një sërë qasjesh të ndryshme, ka efikasitet më të lartë krahasimisht me qasjet e pastra.

Duke ndjekur një formë të ngjashme arsytimi Folensbee në librin e vet "*The Neuroscience of Psychological Therapies*", shkon një hap më tej në tezën e integritimit duke propozuar përfshirjen e koncepteve të neuroshkencës në Psikoterapi. Ai

ka përmbledhur në këtë libër punën e vet klinike dhe empirike të 20 viteve duke paraqitur shembuj konkrete sesi konceptet e neuroshkencës mund të përdoren nga psikologët klinikë apo psikoterapistët në punën me klientë. Folensbee risjell bazat neuro-biologjike të proceseve kognitive si perceptimit, vëmendjes, memories, procesi i të mësuarit dhe emocionet, të cilat shpjegohen në kontekstin e sjelljeve specifike të vëzhguara së jashtmi. Përdorimi i evidencës neuro-biologjike në shpjegimin e ankthit, sidomos në rastet e kategorisë specifike të crregullimeve, përbën një nga kontributet më interesante në libër. E në fakt pyetja që ngre autori në këtë pjesë lidhet me formimin profesional të terapistëve: "Nëse një terapist nuk ka njohur mbi proceset dhe mekanizmat biologjikë të ankthit, si mundet ta trajtojë klientin në mënyrën më efikase?" Jo vetëm kaq, por Folensbee konsideron të rëndësishëm edhe edukimin e klientit mbi funksionimin e trupit të vet dhe sistemit nervor në vecanti, si një teknikë përmes së cilës mund të mirë-menaxhohet ankthi. Sipas tij ndërgjegjësimi në lidhje me funksionimin neurobiologjik e pajis klientin me një perspektivë të re në lidhje me crregullimin e vet, duke fuqizuar atë dhe rritur nivelin e kontrollit mbi sjelljen.

Evidenca mbi përfshirjen e mekanizmave neurobiologjikë në trajtimin e crregullimeve të ankthit përbën mbase kategorinë më të qëndrueshme të studimeve. Stojek McSweeney, dhe Rauch (2018) në artikullin e tyre "Neuroscience informed prolonged exposure practice: Increasing efficiency and efficacy through mechanisms." paraqesin evidencën shkencore mbi ndryshimet neurobiologjike tek pacientët me crregullim të stresit post-traumatik, si dhe sugjerojnë forma sesi konceptet neurobiologjike mund të përdoren për të rritur efikasitetin e trajtimit tek këta pacientë. Në të njëjtën linjë Watkins, Sprang, dhe Rothbaum, (2018) në artikullin e tyre "Treating PTSD: A review of evidence based psychotherapy interventions." diskutojnë format e trajtimit të crregullimit të stresit post-traumatik, sidomos përsa i përket nivelit të

efikasitetit, dhe matjes konkrete të këtij variabli.

Truri është një organ i cili vazhdimisht ndryshon në përballje me eksperiencat e reja dhe psikoterapia është në thelb një eksperiencë e cila ka për qëllim ndryshimin e individit. Në fakt Cozolino (2010) argumenton se mënyra sesi duhet të vlerësohet efikasiteti i një terapie lidhet me shkallën e ndryshimit që ajo provokon në trurin e individit. Sigurisht vështirësia për ta pasqyruar propozimin e Cozolino në studime konkrete është e kuptueshme, edhe për vetë faktin se klientët janë dyshues ndaj 'eksperimenteve' të kësaj natyre.

Në të njëjtën linjë Javanbakht dhe Alberini (2019) argumentojnë se terapitë e suksesshme janë ato që prodhojnë ndryshime të qëndrueshme dhe të matshme fizike në trurin e individit. Sipas tyre psikoterapia është në thelb një trajtim 'biologjik', pavarësisht se efekti është më kompleks sesa targetimi i neurotransmetuesve apo receptorëve specifikë. Gjithsesi autorët argumentojnë se pikërisht ky kompleksitet e bën të vështirë vlerësimin praktik konkret të rasteve dhe arrijen në konkluzione të caktuara.

Përtej këtyre problematikave në matjen e efikasitetit me indikatorë biologjikë, ka evidencë se konceptet e neuroshkencës mund të integrohen në forma të ndryshme terapie përfshi: terapinë psikodinamike, terapinë e sjelljes, terapinë kognitiv-bihejviorale, apo terapinë Geshtalt. Javanbakht (2019) në artikullin e tij "A theory of everything. Overlapping neurobiological mechanisms of psychotherapies of fear and anxiety related disorders", paraqet evidencë sesi këto qasje të ndryshme mund të integrojnë suksesshëm konceptet neuro-biologjike në trajtimin e crregullimeve të ankthit. Autorë të tjerë janë fokusuar në mënyrë më specifike mbi qasje të caktuara, si psh. Shkolla psikanalitike.

Solms (2018) në artikullin e tij "The neurobiological underpinnings of psychoanalytic theory and therapy" u referohet koncepteve të psikalanalizës si nevojat emocionale, procesimi i pavetëdijshëm, apo të mësuarit nga eksperiencia,

duke dhënë gjithashtu mekanizmat përkatës neurobiologjikë. Ai madje shkon aq larg sa sugjeron mekanizma specifike neurobiologjikë të cilët aktivizohen gjatë përdorimit të teknikave të caktuara psikanalitike; evidenca e paraqitur në këtë artikull përmbledhet në tezën se efikasiteti i qasjes psikanalitike i dedikohet pikërisht përfshirjes së mekanizmave neurobiologjikë në proces. Nga ana tjetër, Brockman (2018) në artikullin e tij “Psychoanalysis and neuroscience: A disclosure.” ka një qasje më kritike ndaj psikanalizës duke diskutuar mangësitë e saj në trajtimin e klientëve dhe duke sugjeruar mënyrën sesi neuroshkenca mund të plotësojë boshllëqet apo mangësitë në trajtim.

Konceptet e neuroshkencës mund të integrohen që nga moment i parë i vlerësimit të klientit dhe pranimi në terapi, dhe në vazhdim të gjithë procesit, përfshi vlerësimin e rastit dhe efikasitetin e trajtimit (psh, vështirësia në trajtim, sjelljet habituale, varësitë etj). Zilcha-Mano, Roose, Brown, dhe Rutherford (2019) në artikullin e tyre “Not just non-specific factors: The roles of alliance and expectancy in treatment and their neurobiological underpinnings.” paraqesin evidencë mbi bazat neurobiologjike në ndërtimin e aleancës terapike me klientin dhe pritshmërive përkatëse. Së fundmi ndërgjegjësimi i terapistit në lidhje me proceset e veta neurobiologjike e kognitive dhe mënyrën sesi ato influencojnë vlerësimin, interpretimin dhe konkluzionet mbi rastin klinik përbën një tjetër mënyrë sesi mund të përmirësohet shërbimi ndaj klientit. Cabaniss (2018) në artikullin e vet ‘Teaching neuroscience: A primer for psychotherapists’ vlerëson impaktin pozitiv të edukimit dhe trajnimit të psikoterapistëve mbi konceptet e neuroshkencës si dhe sugjeron materiale konkrete të cilat mund të përdoren me këtë funksion.

Në përmbyllje mund të argumentohet se evidenca shkencore në rritje po dëshmon gjithmonë e më shumë se ndarja mes dimensioneve psikologjike dhe atyre biologjike të sjelljes është tejet artificiale. Shmangia e elementëve të cilët nuk

kanë natyrë të pastër psikologjike apo janë të vështirë për tu kuptuar nuk bën gjë tjetër veçse kufizon efikasitetin e trajtimit në terapi. Vetëm qasja holistike ndaj qënies njerëzore është në gjendje të kapë kompleksitetin e individit dhe lejon për një trajtim më real dhe efikas të tij në terapi. Funksionimi i trurit, gjenetika, proceset fiziologjike dhe ato kognitive janë pjesë përbërëse e individit, dhe si të tilla duhet të njihen të paktën deri në një farë shkalle nga terapeuti. Sigurisht, kjo qasje paraqet sfida konkrete sidomos për ata që përkëtojnë nivelin të thellimit të njohurive të terapistit, si dhe raportit mes njohurive teorike të marra gjatë edukimit dhe trajnimeve të mëvonshme me karakter profesional. Në kontekstin shqiptar vërehet qartë nevoja për përditësim të qasjes ndaj kurrikulës universitare duke vendosur një theks më të madh në dijet më të fundit në neuroshkencën e sjelljes. Padyshim, kjo qasje globale ndaj integritit ndërdisiplinor duhet të reflektohet si në kurrikulat mësimore ashtu edhe në trajnimin profesional të psikologëve. Së fundmi duhet pranuar se procesi i integritit të parimeve dhe koncepteve të neuroshkencës në terapi është pa dyshim sfidues. Gjithsesi një hap i rëndësishëm të paktën në këtë stad është përballja me rezistencën nga ana e vetë profesionistëve të shëndetit mendor, dhe lëvizja jashtë 'zonës së rehatisë' me qëllimin kryesor, shërbimin sa më cilësor dhe efikas ndaj klientëve.

BIBLIOGRAFIA

- Brockman, R. (2018). *Psychoanalysis and neuroscience: A disclosure*. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Cabaniss, D. L. (2018). *Teaching neuroscience: A primer for psychotherapists*. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Corey, G. (2018). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. Cengage Learning.
- Cozolino, L. (2010). *The neuroscience of psychotherapy: Healing the Social brain*. Norton.
- Folensbee, R. W. (2007). “The Neuroscience of Psychological Therapies”. Cambridge University Press, UK.
- Freud, S. (1895/1966). Project for a scientific psychology. In *Complete psychological works, Standard Ed., Vol. 1 (1966) (pp. 295–397)*. London: Hogarth Press.
- Javanbakht, A., (2019). A theory of everything. Overlapping neurobiological mechanisms of psychotherapies of fear and anxiety related disorders. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Javanbakht, A., Alberini, C. M. (2019). Editorial: Neurobiological models of psychotherapy. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Solms, M. L. (2018). The neurobiological underpinnings of psychoanalytic theory and therapy. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Stojek, M. M., McSweeney, L. B., Rauch, S. M. (2018). Neuroscience informed prolonged exposure practice: Increasing efficiency and efficacy through mechanisms. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Toomey, B., & Ecker, B. (2008). Competing visions of the implications of neuroscience for Psychotherapy. *Journal of Constructivist Psychology*.
- Watkins, L.E., Sprang, K.R., Rothbaum, B. O. (2018). Treating PTSD: A review of evidence based psychotherapy interventions. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.
- Zilcha-Mano S., Roose, S. P., Brown, P. J., Rutherford, B. R., (2019). Not just non-specific factors: The roles of alliance and expectancy in treatment and their neurobiological underpinnings. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*.

Dr. Edo SHERIFI

Përgjegjëse e Departamentit të

Psikologjisë

Kolegji Universitar “Wisdom”

e-mail: edo.sherifi@wisdom.edu.al

SHËRBIMI PSIKOLOGJIK NË ARSIMIN GJITHPËRFSHIRËS

Abstrakti

Hyrje. Studimi adreson nevojën për funksionimin e profesionit të psikologut të shkollës si një faktor potencial në vlerësimin, këshillimin dhe integrimin në arsimin gjithpërfshirës të fëmijëve me aftësi të ndryshme. Në veçanti, adresohet roli dhe efektiviteti i psikologut të shkollës si monitorues dhe menaxher i sjelljes problematike, uljen e nivelit të stresit, ankthit dhe depresionit, si dhe të sjelljeve agresive të nxënësve me aftësi ndryshe në arsimin gjithpërfshirës.

Qëllimi. Sensibilizimi i opinionit vendimarrës për shtrirjen dhe mbështetjen e shërbimit psikologjik në arsimin gjithpërfshirës. Ndërgjegjësimi i opinionit publik për të bashkëpunuar me psikologun në mbështetje të fëmijëve me aftësi të ndryshme. Motivimi i psikologut shkollor për të rritur performancën profesionale për aftësimin e fëmijëve me vështirësi në të nxënë

Metoda. Instrumentat që u përdorën për sigurimin e të dhënave të studimit: u organizuan intervista gjysëm të strukturuar, fokus grupe me aktorë dhe faktorë në fushën psikologjike, si dhe vëzhgime me gril të vertikale. Studimi i kryer në shkollat: "Osman Myderizi" "Dituria" dhe Edit Dyrham"

Rezultate. 48 e të anketuarve pohojnë se shërbimi psikologjik ndikon në lehtësimin e procesit të nxënës të fëmijëve me nevoja speciale. 20% e të anketuarve pohojnë se: konsultimi, vlerësimi psiko-arsimor, asistenca psikologjike, ndihma sociale dhe këshillimi individual janë procese që zbatohen me sukses nga shërbimi psikologjik i shkollës në arsimin gjithpërfshirës. 35% e të anketuarve pohojnë se nga këshillimi psikologjik zvogëlohen ndjeshëm, rastet e bullizmit. 38% pohojnë rolin kordinues që ka shërbimi psikologjik me aktorët e tjerë në fushën e edukimit. 50 % pohojnë se trajtimi i fëmijëve me nevoja të veçanta nevojitet të trajtohet në shkollën gjithpërfshirëse. 40% të të pyeturve theksojnë se shërbimi psikologjik në arsimin gjithpërfshirës është shumë i domosdoshëm.

Përfundime. Artikulli përcakton idenë se ka ardhur koha që shërbimi psikologjik të institucionalizohet si një shërbim

i përhershëm dhe të integrohet në të gjitha shkollat e vendit në zonat urbane dhe rurale edhe për arsimin gjithpërfshirës. Efektiviteti i asistencës psikologjike për aftësimin e nxënësve me aftësi të ndryshme rritet edhe nga bashkëpunimi i stafit akademik, komunitetit të prindërve, drejtorisë së shkollës, senatit studentor, komunitetit të biznesit dhe vetë nxënësve me aftësi të ndryshme me psikologun e shkollës.

***Fjalët kyçe:** Shërbimi psikologjik shkollor; këshillim psikologjik; efektivitet; ndërhyrje*

Abstract

Introduction. The study addresses the need for the functioning of the school psychologist profession as a potential factor in the assessment, counseling and integration into the inclusive education of children with disabilities. In particular, the role and effectiveness of the school psychologist as a monitor and manager of problem behavior, reducing stress, anxiety and depression, and aggressive behaviors of students with disabilities in inclusive education are addressed.

Purpose. Awareness of decision-making opinion on the extension and support of the psychological service in inclusive education. Raising public awareness to collaborate with a psychologist in support of children with disabilities.

Method. Instruments used to secure the study data: semi-structured interviews, focus groups with actors and factors in the psychological field, as well as vertical grid exercises Study conducted in schools: "Osman Myderizi" "Wisdom" and Edit Dyrham"

Results. 48% of the respondents claim that psychological service facilitates the learning process. 20% of respondents state that: counseling, psycho-educational evaluation, psychological assistance, social assistance and individual counseling are processes that are successfully implemented

by the school’s psychological service. 35% of respondents claim that psychological counseling is significantly reduced by cases of bullshit. 38% claim that the psychological service has a coordinating role with other stakeholders in the field of education. 50% claim that the treatment of children with special needs needs to be addressed in inclusive school. 40% of respondents emphasize that psychological service in inclusive education is very necessary.

Conclusions. The article sets out the idea that the time has come for the psychological service to be institutionalized as a permanent service and integrated into all schools in the country in urban and rural areas. The effectiveness of psychological assistance to train students with disabilities is also enhanced by the collaboration of academic staff, the parent community, the school administration, the student senate, the business community, and students with disabilities themselves with the school psychologist.

***Keywords:** School Psychological Service; psychological counseling; effectively; intervention.*

1. Fillesat e shërbimit psikologjik shkollor në botë. Lindja dhe shtrirja e shërbimit psikologjik në realitetin shqiptar.

Shërbimi psikologjik shkollor i ka fillesat e tij në fund të shekullit 19 dhe në fillim të shekullit të XX-të. Në vitin 1892 Witmer hapi klinikën e parë psikologjike për fëmijë. Për herë të parë njohuritë psikologjike u tentuan të përdoren për një aplikim praktikë në kurimin e problematikave shkollore. Në shekullin e 20-të, Psikologjia e Edukimit u përfaqësua nga një grup autorësh ndër të cilët Lev Vigotski, i cili botoi kryeveprën e tij “Mendimi dhe të folurit” dhe u vlerësua nga bashkëkohësit si “Moxarti i Psikologjisë së Edukimit”. J. Bruner botoi veprën

“Procesi i edukimit” ku nënvizon idenë se “ Të nxësh, të mësosh duhet të konceptualizosh, të kategorizosh” etj.¹⁾

Në vendin tonë në vitin 1992, me vendim të Ministrisë së Arsimit dhe të Shkencës, në Universitetin e Tiranës u hap Fakulteti i Shkencave Sociale. Në 1995 u krijua pranë këtij Fakulteti dega e psikologjisë. Prej kësaj periudhe deri në shtator të vitit 2017 janë regjistruar në këtë degë rreth **2200** studentë, pa përfshirë sistemin part-time si dhe pranimet në programet Master dhe Doktoraturë. Numri është edhe më i madh, pasi dega e psikologjisë po zhvillohet edhe në fakultete të tjera publike si në Shkodër, Durrës, Elbasan. Edhe në universitetet private, si : «Universiteti European », « Albania University », « Universiteti Mesdhetar », « Universiteti Marin Barleti », etj ka më shumë se një dekadë që po diplomohen studentë të degës së psikologjisë.

Në Kolegjin Universitar “Wisdom” Departamenti i Psikologjisë u krijua në vitin 2008 dhe nga viti në vit është konsoliduar duke funksionuar programi i nivelit Bachelor që u riakreditua në vitin 2017 si dhe programi “Master në psikologji Shkollore dhe Edukim”, i cili u akreditua në vitin 2018. Në kurrikulën e këtij programi janë përfshirë edhe lëndë të tilla si “Çrregullime në të nxënë”, “Çrregullimet e spektrit të autizmit” Psikologji e zbatuar, Psikologji e Këshillimit Shkollor, etj.

Në përfundim të programit Master studentët do të pajisen me aftësi dhe shprehje profesionale për të menaxhuar problematikat që ka sot arsimit gjithëpërfshirës. Studentët e psikologjisë në procesin e mësimdhënies interaktive si dhe në pjesëmarrjen në veprimtarinë kërkimore aftësohen të trajtojnë fëmijët me probleme në të nxënë, si disleksikë, disgrafikë, diskalkulikë, nxënës me çrregullime të vëmendjes, me hiperaktivitet, dhe me çrregullime psikomotorë. Praktika profesionale mundëson studentët të konsolidojnë kulturën teorike Stafi është i kualifikuar dhe me një përvojë të gjatë në mësimdhënie. Nga viti në vit janë përmirësuar kurrikulat, tekstet, leksionet dhe po aplikohen metodat më bashkëkohore në mësimdhënie..

1 Rapti.E : (2005) “Pegi “Psikologjia Shkollore”.

SHQYRTIMI I LITERATURËS

“Edukimi gjithpërfshirës.”

Edukimi gjithpërfshirës është një sistem edukimi i cili pranon të gjithë fëmijët në mënyrë të barabartë i pajis ata me cilësitë më të mirë të mundshme të edukimit. Për të pasur edukim gjithpërfshirës duhet të ndryshojnë komunitetet, mësuesit shkollat dhe sistemet, në mënyrë që ato të mund të përshtasin diversitetin e nevojave të nxënësve në procesin e të nxënësve si dhe t’u mundësojë atyre që të përfshihen në të gjitha aspektet e jetë së shkollës. (Osmanaga.F.2016)²⁾

Përvojat e suksesshme botërore kanë demonstruar katërciprisht se përfshirja e personave që paraqesin nevoja të veçanta edukative (arsimore) në gjirin e klasës apo të shkollës së zakonshme kanë rezultuar të vlefshme dhe dobiprurëse për të gjithë fëmijët. Prezenca e tyre, më e shpeshtë në vitet e fundit në shkollat tona ka pasuruar përvojat e nxënësve dhe mësuesve.... ka bërë më të larmishme jetën në klasë, ka dinamizuar mësuesit dhe nxënësit përmes ndihmësve të tjerë, duke ndikuar kështu në formimin e të gjithë nxënësve sipas mundësive dhe aftësive. (Nano.V, Prof.Asoc.Dr.2016)³⁾

Përshtatja është një fushë shumë e gjerë e veprimtarisë pedagogjike edukative. Në rastet e nxënësve me çrregullime të nxënësve, nuk përshtaten vetëm mjetet didaktike dhe metodologjike mësimore, por përshtatja nis që prej ndërtimit të marrëdhënies dhe komunikimit me këta nxënës, vazhdon në mënyrën e organizimit të hapësirave dhe ambienteve të mësimin, me paisjen e një sërë mjeteve alternative zëvendësuese, lehtësuese, efikase, të vlefshme dhe interesante në të njëjtën kohë. (Garuli. L. 2018)⁴⁾

“Përfshirja e fëmijëve me aftësitë kufizuara në shkollë”

Psikologu shkollor duke njohur veçoritë psikosociale të nxënësve, ofron për mësuesit mbështetës, një vizion të ri për

2 Osmanaga.F.(2016). Edukimi gjithpërfshirës. Shtëpia botuese, "Vllamasi" .

3 (Nano.V, Prof.Asoc.Dr.2016)

4 (Garuli. L. 2018) "Çrregullime në të nxënësve"

trajtimin e adoleshentve me autizëm. Ai duhet të bashkëpunojë me mësuesit e lëndëve dhe mësuesin kujdestar dhe me prindërit, për minimizimin e konflikteve brenda orës së mësimit duke menaxhuar me profesionalizëm prishjen e klimës sociale në procesin mësimor për shkak të sjelljeve hiperaktive ose agresive të nxënësve me vështirësi psikosociale. Një psikolog shkollor është një specialist i psikologjisë së përgjithshme, qëllimi i të cilit është të sjellë një perspektivë psikologjike që lidhet me shërbimet edukuese ndaj klientëve problematikë. *Save the children* (2013) ⁵⁾

Psikologu shkollor në arsimin gjithpërfshirës, në seancat këshilluese me adoleshentët, me sjellje problematike e ka për detyrë të ndihmojë adoleshentët për shkarkimin e emocioneve negative duke i lehtësuar ata nga gjendja emocionale stresante. Bashkëpunimi me prindërit është për psikologun e shkollës dimension i profesionit të tij. Ai e ka për detyrë të kontribuojë për rritjen e rolit të komunitetit të prindërve dhe gjithë aktorëve të tjerë për mbështetjen e komunitetit të shkollës. Bashkëpunimi me senatin e nxënësve për mbrojtjen e të drejtave të tyre është një tjetër drejtim i punës së psikologut.

Roli i psikologut në arsimin gjithpërfshirës

Shkolla si tempull i dijes është përfshirë në një proces tërësor për një reformim më të plotë e të njehsuar me standardet e mësimdhënies gjithpërfshirëse të unifikuar me sistemin e arsimit european të shoqërisë së dijes. Mësimdhënia tradicionale që ka në qendër mësuesin, çdo ditë e më tepër po zëvendësohet nga mësimdhënia interaktive që ka në qendër nxënësin me ose pa vështirësi psikosociale e psikofizike, duke përdorur metoda dhe veprimtari mësimore që nxisin procesin e të nxënimit dhe zhvillojnë të menduarit kritik, duke aktivizuar nivelet e proceseve konjitive. Nje pjese e femijeve me crregullime neurozhvillimore zhvillojne

5 *Save the children* (2013) Përfshirja e fëmijëve me aftësitë kufizuara në shkollë. Manuali i procedurave të shkollës në ndihmë të gjithpërfshirjes së nxënësve me aftësi të kufizuara

levizje stereotipike, d.m.th. Levizje Identike, te pakuptimta prej te cilave nuk dalin dot. Ky lloj çrregullimi gjendet shpesh tek femijet me autizem apo me paaftesi mendore. Femija tipikisht kryen levizje te dores, lekundje te saj, levizje e cila intensifikohet kur femija eshte i shqetesuar. Femija mund te levize njeren dore ose te dyja. Levizja e dores/duarve nuk sherben per te komunikuar nevoja te vecanta te femijes apo reagime specifike ndaj stimujve ne mjedis. Levizja e dores mund te jete levizje e lire, (femija leviz doren/duart ne ajer) ose levizje stereotipike me nje objekt ne dore. Femija mund te kete objekt/objekte te preferuara qe i manipulon me dore/gishta. Shume preferojne librat/revistat. Ata mund t'i shfletojne thujse gjate gjithë kohes qe jane zgjuar. (Dhamo. M, Prof. Dr. 2017)⁶.

Psikologu në shkollë/kopësht,(në arsimin gjitpërfshirës), sjell informacione mbi situatën psiko- sociale të fëmijës në kontekstin familjar; atmosferën në klasë/shkollë; jep mendime për formulimin e objektivave të PEI dhe këshilla për zbatimin e tyre; kujdeset për ruajtjen e konfidencialitetit, anonimatit të çdo informacioni që lidhet me fëmijën dhe familjen e tij; jep informacionet që përmban dosja e fëmijës vetëm në rastet kur drejtorja e shkollës/kopshtit apo punonjës të DAR-së aprovojnë me shkrim dhënien e këtyre informacioneve, bazuar në legjislacionin arsimor përkatës.

Gjithpërfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollën shqiptare

Arsimimi i fëmijëve me aftësi të kufizuara në vendin tonë i njeh fillimet e tij gjatë viteve '60, kur për herë të parë u krijuan klasa të veçanta për fëmijët që nuk dëgjojnë dhe nuk flasin (sot ato kanë statusin e instituteve kombëtare). Më pas, në vitet '70-'80, si rezultat i nevojave të identifi kuara, por edhe në zbatim të arsimit të detyruar 8-vjeçar për arsimimin e fëmijëve me

6 Dhamo. M, Prof. Dr. 2017). Modul Trajnimi. Mbi përdorimin e instrumenteve të diagnostifikimit të Çrregullimeve neurozhvillimore të fëmijëve 5- 10 vjeç

prapambetje të lehtë mendore, u krijuan shkolla të veçanta të arsimit special në disa qytete të vendit, si në Tiranë, Durrës, Shkodër, Elbasan, Vlorë dhe Korçë⁷. (Ballhysa. N.2011)

Në vitin 2017 numri i fëmijëve me AK në raport me numrin e përgjithshëm të fëmijëve që ndjekin arsimin gjithpërfshirës në shkollat 9 -vjeçare, është 0.63%. Tendenca e arsimit gjithpërfshirës për fëmijët me aftësi të kufizuara është procesi i rritjes së pranisë (aksesit në arsim), pjesëmarrjes dhe arritjeve mësimore (cilësia e arsimit). Arsimi Gjithpërfshirës për fëmijët me aftësi të kufizuara nuk vendos karakteristikat personale apo aftësitë në qendër për t'i “përrjashtuar “nga arsimi i rregullt. (Save the children 2017)⁸

Tabelë të dhënash për gjithpërfshirjen e nxënësve me A.K.

Numri dhe përqindja e fëmijëve me AK në raport me numrin total të fëmijëve që ndjekin arsimin e zakonshëm	
Numri i fëmijëve me AK në kopshtet gjithpërfshirëse	511/103,492 0.49%
Numri total i fëmijëve me AK në shkollat e zakonshme 9-vjeçare	3167/472891 0.64%
Numri total i fëmijëve me AK në arsimin e zakonshëm	3678/576383 0.63%

”Psikologjia – Shkencave e proceseve mendore dhe e sjelljes njerëzore”.Psikologjia është shkenca që po evolon me shpejtësi. Studimi i psikologjisë përfshin analizën aktive ngritjen e pikëpyetjeve dhe zgjidhjen e problemeve. Temat psikologjike e nxisin lexuesin të mbajë qëndrim kritik duke ngritur pikëpyetje

7 Ballhysa. N.(2011) Gjithpërfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollën shqiptare.Fq.28

8 Save the children (2017) Manual. “Arsimi gjithpërfshirës në Shqipëri” Studim analitik

për metodat e përdorura në mbledhjen e të dhënave, duke marrë në konsideratë shpiegime alternative të mundshme për faktet dhe konstatimet e duke supozuar vazhdimin e studimeve e analizave që mund të hedhin më shumë dritë mbi dukurinë në diskutim. Charles G.Morris, Albert.A.Maisto.(2008.)⁹⁾

“Zhvillimi, të nxënët, mësimdhënia”.Psikologjia e edukimit është e lidhur me mësimdhënien. Qëllimi i psikologjisë se edukimit është të kuptojë dhe të përmirësojë proceset e mesimdhënies dhe të të nxënët. Psikologët e edukimit krijojnë dije dhe metodologji. Psikologët e edukimit studiojnë atë që ndodh kur dikush (mësuesi, prinderi), i mëson dicka (matematikë, vallëzim); dikujt tjetër (nxënësit bashkëpunëtorit apo anëtarëve të tjerë të ekipit), në një mjedis të caktuar (klasë, teatër apo palestër).¹⁰⁾ Musai.B. (1999)

“Psikologu shkollor dhe motivet psikosociale të nxënësve ». Shërbimi psikologjik ofron për mësuesit mbështetës, një vizion të ri për trajtimin e adoleshentve me autizëm. Ai duhet të bashkëpunojë me mësuesit e lëndëve dhe mësuesin kujdestar dhe me prindërit, për minimizimin e konflikteve brenda orës së mësimt duke menaxhuar me profesionalizëm prishjen e klimës sociale në procesin mësimor për shkak të sjelljeve hiperaktive ose agresive të nxënësve me vështirësi psikosociale. Një psikolog shkollor është një specialist i psikologjisë së përgjithshme, qëllimi i të cilit është të sjellë një perspektivë psikologjike që lidhet me shërbimet edukuese ndaj klientit problematikë Orhani Zenel. (2005.)¹¹⁾

Psikologët shkollorë ndihmojnë nxënësit me nevoja speciale. Këta psikologë pëgjigjen për përshtatjen dhe interpretimin e testeve të inteligjencës ose të shprehive mësimore. Ata konsultohen me mësuesit dhe nxënësit për problemet mësimore

9 Charles G.Morris, Albert.A.Maisto.(2008.) ”Psikologjia-Shkenca e proceseve mendore dhe e sjelljes njerëzore ”

10 Musai.B. (1999) “Psikologjia e Edukimit”; “Zhvillimi, të nxënët, mësimdhënia”

11 Orhani Zenel. (2005.)Psikologjia e motivacionit

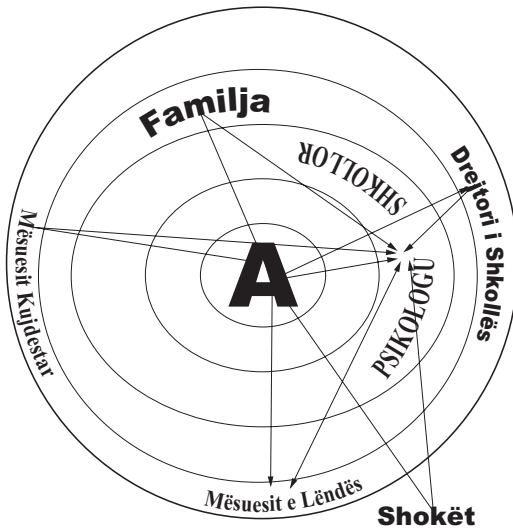
dhe emocionale. Psikologë të tjerë që punojnë në shkolla quhen psikologë të edukimit. Ata studiojnë e testojnë efektivitetin e testeve, organiximin e mësimit, metodat e të mësuarit dhe hartimin e testeve. Disa psikologë edukimi krahas mësimeve në kolegje apo univeersitete, drejtojnë studime për të mësuarit dhe metodat e edukimit¹²⁾. Petty John.F.Terry ;”(1996.)“.

METODOLOGJIA

- Qëllimi. Sensibilizimi i opinionit vendimarrës për shtrirjen dhe mbështetjen e shërbimit psikologjik në arsimin gjithëpërfshirës. Ndërgjegjësimi i opinionit publik për të bashkëpunuar me psikologun në mbështetje të fëmijëve me aftësi të ndryshme. Motivimi i psikologut shkollor për të rritur performancën profesionale për aftësimin e fëmijëve me vështirësi në të nxënë.
- Objektivat. Të ndikojë në rritjen e kulturës sociale të qytetarëve në nivel evropian për të mbështetur psikologun në aftësimin e fëmijëve me aftësi ndryshe në arsimin gjithëpërfshirës. Të ndikojë në rritjen e performancës profesionale, nëpërmjet kualifikimit, për aftësimin e fëmijëve me aftësi të ndryshme. Të nxitet lobimi me të gjithë aktorët, për rritjen e efektivitetit të shërbimit psikologjik shkollor.
- Kampioni i studimit përbëhet nga 100 persona prej të cilëve: 30 prindër, 25mësues 15 fëmijë 15 adoleshentë, 15 psikologë
- Limitet e studimit. Kampioni i kufizuar nuk favorizon përgjithësimet e rezultateve të këtij studimi

12 Pettijohn.F.Terry; ”(1996.)“.”Psikologjia shkenca e proceseve mendore dhe e sjelljes njerëzore”

REZULTATE

Aktorët bashkëpunues me shërbimin psikologjik në shkollë në mbështetje të edukimit të adoleshentit autikë.

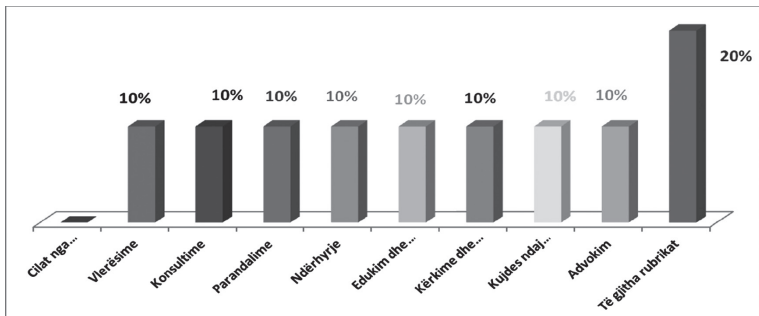
Harmonizimi i rolit të faktorëve nga psikologu shkollor në arsimin gjithpërfshirës, do të forcojë marrëdhëniet midis tyre dhe do të rrisë efektivitetin e procesit mësimor edukativ të shkollës për të gjithë. Psikologu shkollor ndihmon fëmijët dhe të rinjtë me aftësi të ndryshme, të kenë sukses në shkollë, në shoqëri, në zgjidhjen e problemeve emocionale dhe atyre me sjelljen”

Ky proces realizohet në përputhje me nivelin konjitiv të nxënësve, prej ciklit parashkollor deri në nivelin më të lartë të sistemit arsimor. Eksperiencat perëndimore, tregojnë se në një shkollë me rreth 2000 nxënës, është i domosdoshëm të funksionojë grupi i psikologëve, (psikologu social, psikologu këshillues dhe psikologut të edukimit). Shërbimi psikologjik shkollor, në arsimin gjithpërfshirës është i nevojshëm, jo vetëm për menaxhimin e shumë problemeve psikosociale të nxënësve me nevoja të veçanta, por edhe për krijimin e një klime sociale bashkëpunimi midis nxënësve, stafit pedagogjik dhe komunitetit mbështetës të shkollës gjithpërfshirëse.

Disa drejtime të punës së psikologut shkollor në arsimin gjithëpëshirës janë: konsultimi, vlerësimi psiko edukativ, asistenca psikologjike, asistencë sociale, këshillim individual. Nga të gjitha burimet e informacionit konstatohet mesazhi pozitiv se shërbimi psikologjik (në shkollat që u përzgjedhën) çdo vit po integrohet në komunitetin shkollor si një ndër faktorët që motivon adoleshentët për një qëndrim pozitiv ndaj fëmijëve me aftësi ndryshe.

Një detyrë e rëndësishme e psikologut shkollor është hartimi i testeve për vlerësimin e ngarkesës mësimore, marrëdhëniet e tyre me mësuesit me njëri-tjetrin dhe me prindërit e fëmijëve me probleme të shëndetit mendor. Detyrë e rëndësishme e psikologut shkollor është edhe hartimi i testeve për të vlerësuar aftësimin e këtyre fëmijëve të ushtruar me Plane të Edukimit Individual haruar sipas aftësive psiko-sociale të tyre.

Cilat nga rubrikat janë qasje profesionale të shërbimi psikologjik në arsimin gjithëpërfshirës?

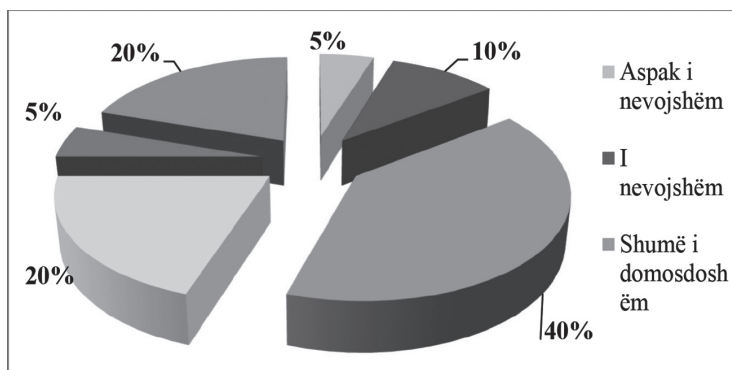

Të intervistuarit në masën 20%, pohojnë se shërbimi psikologjik në arsimin gjithëpërfshirës ushtron të gjitha rubrikat e mësipërme

Psikologu shkollor është pjesë e rëndësishme e grupit që punon për hartimin e PEI /ve, ai, gjithashtu, monitoron zbatimin e këtij plani; ndihmon në përgatitjen e PEI-ve; bën vlerësimin e ecurisë

së fëmijëve me nevoja të veçanta; administron vlerësimet e bëra; bën rekomandimet e duhura; përgatit me shkrim raporte për vlerësimin; ndihmon në zbatimin e elementëve të caktuar të këtij plani; siguron ndërhyrjen e shërbimeve të specializuara sipas problemeve që kanë fëmijët koordinon punën me specialistët e tjerë

Sa i domosdoshëm është shërbimi psikologjik në arsimin gjithpërfshirës

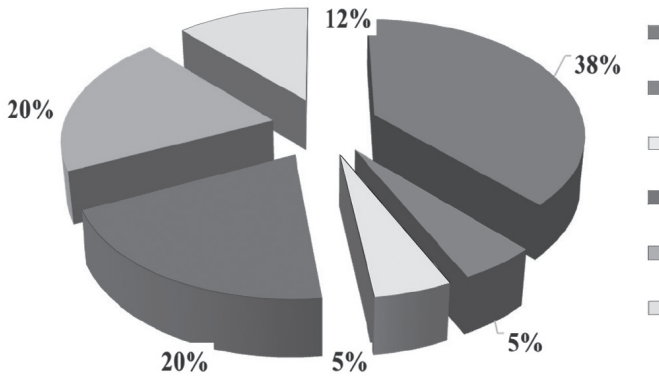
Paraqitja grafike tregon se 40 % e të intervistuarve pohon se Shërbimi psikologjik në arsimin gjithpërfshirës është shumë i domosdoshëm.

Në të njëjtën kohë nxënësit shprehen kritikë edhe për disa qëndrime paragjyquese të disa mësuesve të tyre ndaj shërbimit psikologjik në arsimin gjithpërfshirës. Në intervistat e prindërve mendimet ishin të ndryshme. Përgjigjet ishin pro dhe kundër rolit të psikologut në mbështetje të krijimit të identitetit të adoleshentit agresivë dhe minimizimit të sjelljeve problematike. Në intervistat me mësuesit konstatohen edhe doza nihilizmi dhe skepticizmi ndaj rolit të psikologut shkollor si mbështetës të edukimit, si këshillues jo vetëm ndaj adoleshentëve me probleme të shëndetit mendor, por dhe ndaj stafit, për teknika specifike profesionale në marrëdhënie me adoleshentët problematikë.

Në intervistimet e përfaqësuesve të drejtorive të shkollave

në mënyrë të unifikuar pranohej ndikimi pozitiv i shërbimit psikologjik në minimizimin e sjelljeve problematike të fëmijëve dhe adoleshentëve me nevoja të ndryshme. Por në intervistat e tyre kishte një tendencë për të kufizuar rolin e psikologut në shkollë vetëm në trajtimin e nxënësve me probleme të shëndetit mendor. Ata anashkalonin raportet e bashkëpunimit midis tyre dhe psikologëve duke synuar vetëm raporte të varësisë së plotë të psikologut nga drejtoritë e shkollave dhe jo partneritet midis tyre.

A ka psikologu rol kordinues midis aktorëve të edukimit në arsimin gjithpërfshirës ?

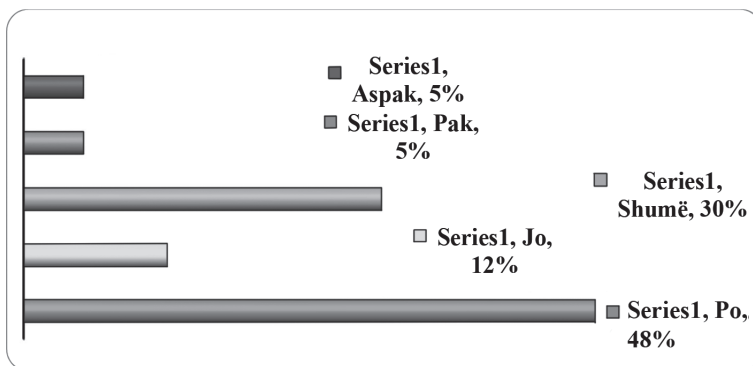

*Nga paraqitja grafike tregohet se 38 % e të intervistuesve mendojnë:
Psikologu ka plotësisht rol kordinues midis aktorëve të edukimit*

A lehtëson shërbimi psikologjik procesin e të nxënësve në arsimin gjithpërfshirës tek fëmijët me disleksi, disgrafi, diskalkuli?

Një shqetësim i ri në shkolla, është edhe bulling. Bulling (bulizmi - të fortët problematikë) ndikon në sensin e sigurisë së nxënësve. Bulling është shumë i përhapur dhe ndoshta, problemi i sigurisë më pak i raportuar nëpër shkolla. Në kundërshtim

me besimin popullor bulling ndodh më shpesh në ambjentet e shkollës, sesa rrugës për në shkollë, apo jashtë ambjenteve të tij. Bulling mendohej si një sjellje e padëmshme që ndikon në karakterin e të rinjve.

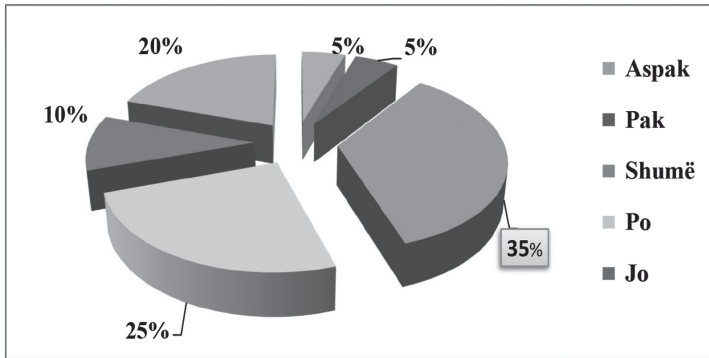
Nga përgjigjet e të intervistuarve rezulton se 48% përgjigjen se shërbimi psikologjik lehtëson procesin e të nxënësve, përmirëson parametrat e nxënësve me disleksi, disgrafi e diskalkuli.

Bulling po njihet me ndikimet afatgjata dëmtuese, si për viktimën, por edhe për dhunuesin. Bulling shpesh keq kuptohet si një varg i ngushtë i një sjellje të heshtur antisociale, që ka pushtuar oborret e shkollës 9 vjeçare. Bulling mund të ndodhi në çdo klasë, që nga e para e deri në klasën e nëntë. Është fakt që policia ka marrë më shumë përgjegjësi, për sigurinë e nxënësve, duke ndihmuar edhe drejtuesit e shkollave, por kjo gjë nuk realizohet në të gjitha shkollat.

Funksionimi normal i shërbimit psikologjik në shkollë dhe forcimi i bashkëpunimit me aktorët mbështetës të nxënësve dhe adoleshentëve, minimizon rastet e Bulling. Fenomeni i bullizmit manifestohet shumë ndaj fëmijëve me aftësi ndryshe. Për shkak të vështirësive të tyre në sferën komunikative, bashkëvepruese, psikosociale, psikofizike shpesh ata bëhen objekt i dhunës psikologjike, fizike dhe emocionale. Është detyrë e psikologut shkollor dhe e mësuesit mbështetës të ndërgjegjësojnë komutetin

e nxënësve dhe komunitetin e prindërve për mbështetjen dhe jo për dhunimin disa dimensional të fëmijëve me aftësi ndryshe, që integrohen në arsimin gjithpërfshirës.

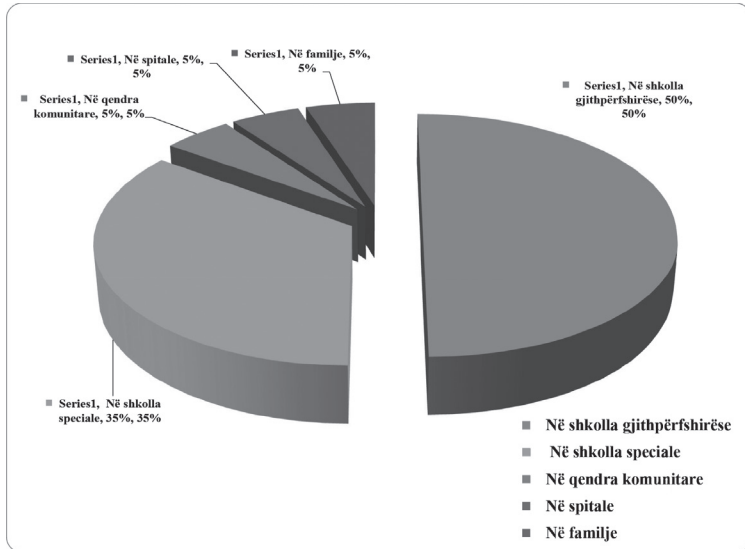
A ndikon shërbimi psikologjik në uljen e rasteve të bulizmit ndaj fëmijëve me aftësi ndryshe në arsimin gjithpërfshirës?

Shërbimi psikologjik në arsimin gjithpërfshirës ndikon shumë, në uljen e rasteve të bulizmit ndaj fëmijëve me aftësi ndryshe në arsimin gjithpërfshirës përgjigjen 35% të të intervistuarve. 5% përgjigjen se ndikon pak dhe 5% janë të mendimit se shërbimi psikologjik nuk ndikon aspak.

Ekspertët e psikologjisë argumentojnë se trajtimi i fëmijëve me aftësi ndryshe nevojitet të fillojë në moshë sa më të herët. Për trajtimin e fëmijëve me aftësi ndryshe paraqiten disa alternativa si: realizohet nga shkolla gjithpërfshirëse, nga qendrat komunitare, nga shkollat speciale, nga spitalet dhe nga familjet e fëmijëve me probleme psikosociale.

Në cilët nga institucionet e mëposhtme trajtimi i fëmijëve me aftësi ndryshe është më efektiv?

Nga përgjigjet e të intervistuarve rezulton se 50% e prindërve pohojnë se fëmijët e tyre trajtohen në shkolla të arsimit gjithpërfshirëse, 35% përgjigjen në shkollat speciale do ishin mjedisi më i mirë për trajtimin e fëmijëve të tyre.

PËRFUNDIME

- Efektiviteti i asistencës psikologjike ndaj fëmijëve me aftësi ndryshe reflektohet edhe nga bashkëpunimi i psikologut me stafin akademik, komunitetin e prindërve, drejtorinë e shkollës, senatin e nxënësve, komunitetin të biznesit dhe vetë adoleshentëve asperger.
- Shërbimi psikologjik mund të funksionojë në të gjithë sistemin arsimor dhe të shtrihet jo vetëm në zonat urbane dhe jo thjeshtë për menaxhimin e sjelljeve problematike të autikëve.
- Për aftësimin e shëndetit mendor të individit është i nevojshëm funksionimi i grupit multidisiplinar: Psikologu,

psikiatri, punonjësi social, mësuesi mbështetës dhe infermieri.

- Një detyrë e rëndësishme e psikologut shkollor është hartimi i testeve për vlerësimin e ngarkesës mësimore, në funksion të zhvillimit të procesit të të nxënësve autikë.
- Funksionimi normal i shërbimit psikologjik në arsimin gihpërfshirës dhe forcimi i bashkëpunimit me aktorët mbështetës të nxënësve dhe adoleshentëve, minimizon rastet e bulling ndaj fëmijëve autikë
- Shërbimi psikologjik në arsimin gjithëpërfshirës dhe në të gjitha institucionet sociale, edukative shëndetsore, është domosdoshmëri.

BIBLIOGRAFIA

- Dhamo. M, Prof. Dr. 2017). Modul Trajnimi. Mbi përdorimin e instrumenteve të diagnostifikimit të Çrregullimeve neurozhvillimore të fëmijëve 5- 10 vjeç
- Ballhysa. N.(2011).Gjithpërfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollën shqiptare.Fq.28
- Charles G.Morris, Albert.A.Maisto.(2008.)“Psikologjia”(2005.) Shtëpia Botuese ILIO.Fq. 34-56
- Garuli. L. (2018) ”Çrregullime në të nxënë” Shtëpia Botuese Mirgeeralb. Fq.225- 246
- Musai.B. (1999) “Psikologjia e Edukimit”; “Zhvillimi, të nxënë, mësimdhënia” Fq. 10- 25
- Nano,L(2016)”Për një njohje më të thellë të nxënësve me nevoja të veçanta.Shtëpia Botuese. A.J
- Osmanaga.F. (2016) Edukimi gjithpërfshirës.Shtëpia Botuese “Vllamasi”.Fq.65
- Orhani. Z. (2005.) “Psikologjia konjitive” Shtëpia botuese”Pegi. Fq.45-47
- Pettijohn.F.Terr”(1996.); Shtëpia e botimit“Lilo”“Psikologjia një hyrje konçizeFq7.. 17.20- 28
- Rapti.E.(2005) “Pegi “Psikologjia Shkollore”.Fq.90-104
- Save the children(2013). Manual. “Arsimi gjithpërfshirës në Shqipëri” Studim analitik
- Save the children (2017) Përfshirja e fëmijëve me aftësitë kufizuara në shkollë. Manuali i procedurave të shkollës në ndihmë të gjithpërfshirjes së nxënësve me aftësi të kufizuara.

RECOMMENDED WEBSITES:

- [http www.ebookcentral.proquest.com](http://www.ebookcentral.proquest.com)
- <http://www.cheo.on.ca/uploads/Learning%20Disabilities>.Gjetur januar (2018)
- http://www.ctdinstitute.org/sites/default/files/file_attachments/learning-disabilities-and-orders.Friday January (2018)
- Website: <http://www.britishcouncil.mk> (2018)
- www.britishcouncil.mk/./inclusion_in_secondary_vo.shtator,(2017)
- [www, life in focus.com/English Education.html](http://www.lifeinfocus.com/English_Education.html), September, (2017)
- (www.zhurnal-ks.com (September, 2017)

Dr. Irna DOBI

Përgjegjese e Njesisë së Kërkimit Shkencore dhe

Marrëdhënieve me Jashtë

Kolegji Universitar “Wisdom”

e-mail: irna.dobi@wisdom.edu.al

**NDËRTIMI I SHTETEVE TË
PAMUNDURA?
SHTET-NDËRTIMI, STRATEGJITË
DHE ANËTARËSIMI NË BE
TË VENDEVE TË BALLKANIT
PERËNDIMOR**

Abstrakt

Që nga fillimi i viteve 2000, BE u shfaq si aktori kryesor në Shtet-Ndërtimin e vendeve të Ballkanin Perëndimor. Bazuar në një strategji të dyfishtë për Shtet-Ndërtimin dhe Integrimin Evropian, BE ka kërkuar të zëvendësojë organizatat e tjera ndërkombëtare në rindërtimin pas konfliktit të Ballkanin Perëndimor. Rekordit i kësaj përvoje ka qenë i përzier. Në këtë artikull do të diskutojë qasjen e dyfishtë të BE-së dhe do të shqyrtojë aplikimin e saj në Bosnjë dhe Hercegovinë (Bosnjë Hercegovinë, BiH), Serbi dhe Mal të Zi, dhe Kosovë. Ajo argumenton se qasja e BE-së ka mbështetur fuqimisht në efektin e kushtëzimit si një mjet për shtet ndërtimin; megjithatë, siç do të demonstrojnë studimet e rasteve, qasja e kushtëzimit ka qenë kryesisht joefektive në lidhje me ndërtimin e shtetit, pjesërisht për shkak të mungesës së angazhimit të elitave politike për integrimin në BE dhe këmbënguljes së çështjeve të statusit në axhendën e politikave. Artikulli do të kërkojë të shqyrtojë shkaqet e këtij dështimi dhe çfarë do të thotë kjo për shtet ndërtimin e ardhshëm të drejtuar nga BE në Ballkanin Perëndimor dhe në rajone të tjera pas konfliktit.

***Fjalët kyçe:** Shtet-ndërtim, Ballkani Perëndimor, Integrim, BE, etj.*

Hyrje

Që nga fillimi i viteve 1990, aktorë të ndryshëm ndërkombëtarë kanë promovuar reformën dhe krijimin e shteteve si një zgjidhje për konfliktet që shpërtheu në territorin e ish-Jugosllavisë. Në fakt, një nga të parët e shumë planeve të paqes të dështuara ishte 'Marrëveshjet për një zgjidhje të përgjithshme' të propozuar nga ndërmjetësi i KE për Jugosllavinë, Lord Carrington në Shtator 1991, i cili kërkonte të krijonte një shoqatë të republikave të pavarura

(Sekretari i Përgjithshëm i KB 1991, fq. 29–45). Propozime të shumta të mëvonshme janë hartuar për Kroacinë (plani Z4), BiH (Plani Cutileiro, Plani Vance-Owen, Plani Owen – Stoltenberg, plani i Grupit të Kontaktit), Kosova (Rambouillet) dhe Maqedonia (Marrëveshja e Ohrit) (Bieber 2012). Disa dështuan në fazën e negociatave, ndërsa të tjerët janë zbatuar me shkallë të ndryshme të suksesit. Një tipar kryesor i këtyre planeve ka qenë krijimi i një forme të veçantë të shtetit për të akomoduar pretendimet konkurruese: një shtet minimalist. Së bashku me përfundimin e armiqësisë, struktura e qeverisjes pas luftës ka qenë me të drejtë shqetësimi kryesor i ndërmjetësve ndërkombëtarë, por edhe i palëve në konflikt. Ndërsa konfliktet ishin të rrënjosura në mosmarrëveshjet mbi qeverisjen dhe mbizotërimin etnik, duke negociuar formën dhe struktura e shtetit në fjalë ishte alternativa e dukshme dhe e vetme për rivlerësimin e kufijve, një mundësi e dukshme (Jenne 2009, f. 273–89).

Shtetet minimale, siç do të diskutoj më vonë, duhet të dallohen nga shtetet e dobëta ose të dështuara. Kategoritë e fundit nuk presupozojnë përpjekje ndërkombëtare për ndërtimin e shtetit dhe janë bërë sinonim me dështimin e ndërtimit të shtetit vendas (ose ndërkombëtar) dhe ato ose rrezikojnë të shkaktojnë konflikt ose të bashkëjetojnë me një konflikt të nivelit të ulët. Shtetet minimale, nga ana tjetër, përbëjnë një përpjekje për të adresuar burimet e konfliktit dhe të dobësisë së shtetit duke nxitur strukturat shtetërore të cilat nuk janë në funksion të funksioneve që shumica e shteteve pritet të kryejnë, por duke bërë kështu mund të jenë në gjendje të durojnë. Ky studim do të eksplorojë tensionin midis këtyre shteteve minimaliste në Ballkanin Perëndimor dhe kërkesave të integritetit në BE, i cili ka rritur në masë të madhe kërkesat nga shtetet në rajon.

Në Ballkanin Perëndimor, ne mund të identifikojmë tre shembuj të shteteve të tilla minimaliste që kanë ekzistuar që nga viti 1995. BiH u rikrijua si shtet me Marrëveshjen e Paqes

së Dejton në Nëntor 1995. Shteti i dytë ishte mjaft i shkurtër dhe jetoi pa konflikte te dhunshëme: Unioni Shtetëror i Serbisë dhe Malit të Zi (Srbija Crna Gora, SCG) u formua në 2003 si pasardhës i Republikës Federale të Jugosllavisë dhe i erdhi fundi vetëm tre vjet më vonë pas referendunit të suksesshëm për pavarësinë në Mal të Zi në Maj 2006. Më në fund, Kosova arriti pavarësinë e saj në Shkurt 2008 pas përpjekjes së dështuar të Martti Ahtisaari për të negociuar një zgjidhje përfundimtare midis Serbisë dhe Kosovës. Ndërsa vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor ndajnë shtetësinë e pakonsoliduar me kushtëzimin e BE-së, si Maqedonia dhe Shqipëria, si dhe, në një shkallë më të vogël, Serbia dhe Mali i Zi pas shpërbërjes së shtetit të përbashkët, ato nuk do të konsiderohen këtu. Ato nuk kualifikohen në mënyrë të ngjashme si shtete minimaliste dhe angazhimi i BE-së është drejtuar më shumë drejt ndërtimit të institucioneve dhe anëtarësimit dhe më pak drejt ndërtimit të shtetit.

Si BiH dhe Serbia dhe Mali i Zi janë përshkruar si "konfederata", "federata", "sisteme të ndarjes së pushtetit" dhe forma të tjera të qeverisjes. Kosova, nga ana tjetër, shpesh është etiketuar si një shtet 'i dështuar', i dobët ose i papërfunduar. Të tre ndajnë atë që mund të përshkruhet si një problem i besueshëm i angazhimit: shteti kontestohet dhe Jo i bazuar në një marrëveshje konsensuale (Zahar 2009, f. 117).

Këtu, ne do t'i konsiderojmë këto tre raste si "shtete minimaliste" që mezi përmbushin funksionet e lidhura përgjithësisht me shtetet. Në këtë këndvështrim, artikulli do të kërkojë të zgjidhë një kontradiktë të dukshme: nëse Bashkimi Evropian është bërë kryeministri "shtet ndërtues" në Ballkanin Perëndimor, dhe integrimi në BE është një qëllim i përbashkët gjerësisht i popullatave dhe elitave, pse ndërtimi i shtetit ka qenë vetëm modestisht i suksesshëm? Serbia dhe Mali i Zi u shpërbën pas vetëm tre vjetësh, BiH konsiderohet gjerësisht se ka hyrë në një krizë të thellë politike që nga viti 2006, dhe Kosova nuk ka qenë

në gjendje të konsolidojë pavarësinë e saj për sa i përket njohjes ndërkombëtare dhe mbështetjes së brendshme. Në gjurmimin e trajektoreve të ndryshme të tre rasteve, studimi do të shqyrtojë strategjitë e ndërtimit të shtetit të BE-së, do të identifikojë dobësitë e BE-së në promovimin e strukturave efektive shtetërore dhe do të përpiket t'i shpjegojë këto vështirësi përmes tensioneve të qenësishme midis ndërtimit të shteteve minimale - pas konfliktit ndërtimi i shtetit - dhe ndërtimi i vendeve të ardhshme anëtare të BE-së - ndërtimi i shteteve anëtare. Duke vepruar kështu, studimi kërkon të hedhë dritë mbi vështirësitë që BE ka hasur në ndërtimin e shtetit, veçanërisht në Ballkanin Perëndimor ku politikat e zgjerimit dhe parandalimit të konflikteve konvergojnë dhe shpesh prodhojnë rezultate kontradiktore.

Kështu, në eksplorimin e rolit të BE-së si ndërtues i shtetit, duhet të identifikohet këtë tension midis kushtëzimit të pranimit dhe përpjekjeve për t'i dhënë fund konfliktit politik. Ky studim do të argumentojë kështu që Bashkimi Evropian nuk ka qenë një ndërtues efektiv i shtetit. Kjo mund të duket befasuese në fillim. Për dallim nga ndërtimi i shtetit siç ndiqet nga KB ose Shtetet e Bashkuara në shtetet pas konfliktit diku tjetër në botë, BE është në gjendje t'i ofrojë shteteve në mënyrë të konsiderueshme më shumë, përkatësisht anëtarësimin e plotë. Ky dështim është i rrënjosur në pamundësinë për të transferuar kushtëzimin e pranimit në ndërtimin e shtetit dhe në mënyrën e shkëputur dhe të rastësishme në të cilën ndërtimi i shtetit është ndjekur nga BE.

Sfida e ndërtimit të shteteve funksionale është në zemër të vështirësisë së integritimit në BE të Ballkanit Perëndimor. Problemi i "mirësjelljes" - natyra e kontestuar e kufijve, funksioneve dhe strukturës së shteteve (Linz & Stepan 1996, f. 29) - është pa dyshim pengesa më e madhe për integritimin në BE. Shqipëria, BiH, Kosova, Maqedonia dhe Serbia përballen me vështirësi të ndryshme në rrugën drejt anëtarësimin në BE, por ndajnëtribute të shtetit të dobët dhe sfidues të fortë zyrtarë

dhe informalë ndaj fuqisë simbolike dhe reale të shtetit. Duke zhvendosur vëmendjen nga ndarja e pushtetit dhe autonomia në shtetin minimalist, ky tekst argumenton se janë më pak institucionet e shtetit, por përkundrazi supozimet themelore për shtetin dhe kontestimin e tij që formojnë evolucionin (dhe dështimin) e pas-konfliktit shtete.

Rëndësia e përqëndrimit në natyrën e shtetit në Ballkanin Perëndimor theksohet nga procesi i integritit në BE. BE ka një marrëdhënie komplekse drejt shtetësisë. Ai bashkon sovranitetin e shteteve anëtare dhe kërkon që anëtarët e tij të pranojnë vendimmarrjen e BE-së, por në të njëjtën kohë i mungojnë funksionet kryesore që lidhen zakonisht me shtetet. Siç vëren Robert Keohane, "Evropa, djepi i sovranitetit të jashtëm dhe unitar, tani shërben si modeli i ndërhyrjes së ndërsjellë bashkëpunuese" (2002, f. 749). Në të njëjtën kohë, BE-ja ka kërkesa të larta të aftësisë shtetërore për të transpozuar ligjin e BE-së, veçanërisht pasi ky proces mbetet sfidues edhe për shtetet anëtare të vjetra (Kaeding 2006, f. 229-53). Kështu, paradoksi i shtetit dhe sovranitetit të BE qëndron në kontrast të ngushtë me shtetet pas konfliktit, të cilat kanë një kërkesë të lartë të sovranitetit simbolik të jashtëm dhe aftësi të kufizuar ose jo. Sfida e ndërtimit të shteteve të BE në Ballkanin Perëndimor është kështu të pajtojë kërkesat e anëtarësimit në BE me realitetin e shteteve minimaliste.

Shtetet Minimaliste:

Perspektiva e vendeve të ardhshme anëtare të BE-së?

Kosova, BiH dhe Serbia dhe Mali i Zi ishin shtete të vështira në lindje. Struktura institucionale e pas luftës e BiH u negociua në Dejton me këshillat juridike të avokatëve të Departamentit të Shtetit të SHBA. Bashkimi Shtetëror i Serbisë dhe Malit të Zi u krijua me Marrëveshjen e Beogradit, e cila ishte rezultat i negociatave të ashpra nga Përfaqësuesi i Lartë i BE-së për Politikën e Jashtme dhe të Sigurisë, Javier Solana.

Kushtetuta e Kosovës u hartua nga ekipi i ndërmjetësit të KB Martti Ahtisaari për të siguruar një Kosovë të pavarur e cila, kështu që shpresohet, të merrte njohje ndërkombëtare, përfshirë edhe nga Serbia. Origjina e tre shteteve dhe korniza e tyre institucionale është dukshëm e ndryshme: ndërsa Dejtoni u negociua nën presionin e fortë të SHBA pas tre vjet e gjysmë lufte me mbi 100,000 viktima, Marrëveshja e Beogradit ishte një formë e parandalimit të konfliktit dhe kishte për qëllim parandalimin e parakohshëm diskutime për statusin e Kosovës.

Ndërsa BiH u rikonfirmua në Dejton me synimin për të krijuar një shtet funksional, Serbia dhe Mali i Zi u krijuan me një datë skadimi, pasi të dy anëtarëve iu dha e drejta për të mbajtur një referendum për pavarësinë brenda tre viteve. Kosova u bë një shtet de fakto në 1999 pasi rezoluta e KB 1244 e vendosi atë nën administratën ndërkombëtare dhe e largoi atë nga kontrolli serb (Këshilli i Sekretarit të KB 1999). Deklarata e pavarësisë në vitin 2008 çoi në njohje të pjesshme ndërkombëtare (nga 75 vende brenda tre viteve), por pavarësia e Kosovës mbetet e diskutueshme nga një pjesë e konsiderueshme e komunitetit serb dhe ndërkombëtarisht. Megjithë këto dallime, të tre projektet shtetërore ndajnë veçori kryesore. Së pari, të gjitha ato përbëjnë shtete minimaliste dhe së dyti, të gjitha ato ishin ose ishin bërë projekte të drejtuara kryesisht nga Bashkimi Evropian.

Shtetet minimale mund të përcaktohen me tre kritere: legjitimitetin e shtetit; fushëveprimi i institucioneve të shtetit; dhe forcën e funksioneve shtetërore. Legjitimiteti mund të përcaktohet nga legjitimiteti i jashtëm, i matur në kuptimin e njohjes ndërkombëtare dhe marrëdhënieve si me vendet fqinje, ashtu edhe me aktorët kryesorë ndërkombëtarë, pavarësisht nëse ato janë fuqi të mëdha ose organizata ndërkombëtare. Legjitimiteti i brendshëm rrjedh nga mbështetja për shtetin si i tillë dhe institucionet kryesore të shtetit, të tilla si qeveria, parlamenti dhe presidenti (Paris & Sisk 2009, f. 14-15). Në

kushtet e dy kritereve të tjera, Francis Fukuyama vëren se forca e shtetit i referohet aftësisë së shteteve për të zbatuar politikat e tyre. Këtu kufizimet zyrtare dhe informale duhet të merren parasysh. Shtrirja e shtetit, nga ana tjetër, përshkruan ambicien 'e shtetit për sa i përket fushave në të cilat bën pjesë (Fukuyama 2004, f. 21–22).

Shtetet Minimaliste kështu vendosen në mënyrë të vendosur në kategorinë e shteteve të dobëta, si në aspektin e forcës ashtu edhe të fushës. Për dallim nga shtetet e dështuara, megjithatë, shtetet minimiste mbajnë funksione minimale dhe nuk kanë ambicien kushtetuese për të ushtruar funksione më të gjera ose të kenë mekanizma më të mëdhenj zbatimi. Kornizat kushtetuese të BiH, Serbisë dhe Malit të Zi kështu institucionalizuan problemin e statenizmit që lindin nga njësitë e shkëputjes. Kosova ndryshon pak nga dy rastet e tjera për sa i përket strukturës së saj formale i mungon një decentralizim rrënjësor i të tjerëve, por përndryshe ngjan me tiparet e një shteti minimalist. Meqenëse ekzistimi i shtetit si i tillë ishte sfiduar përpara marrëveshjeve, një element kryesor i këtyre marrëveshjeve nuk ishte vetëm qeverisja e shtetit (për shembull, ndarja e pushtetit dhe ndërtimi institucional) ose organizata territoriale (për shembull, konfederata ose federata), por edhe legjitimitetin, shtrirjen dhe forcën e shtetit.

Një shtet minimalist është pra një shtet me legjitimitet të kufizuar dhe një shtrirje dhe forcë të dobët të shtetit. Një shtet i tillë minimalist mund të duket shumë si një shtet roje nate siç promovohet nga liberalizmi klasik dhe liberalizmi (Hobson 2000, f. 66–73);

Marrëveshja përcaktonte qartë trashëgiminë në rastin e shpërbërjes së shtetit, duke e bërë kështu Serbinë pasardhësin e SCG dhe RFJ-së dhe transferimin e angazhimit për autonominë e Kosovës brenda RFJ-së në Serbi (Marrëveshja e Beogradit 2002).

Në fillim, ndërtimi i shtetit edhe në Bosnje dhe Kosovë ishte drejtuar kryesisht nga SH.B.A. Gradualisht, BE ka marrë përsipër të dy vendet.

Siç argumenton Susan Woodward, vendet e Evropës Jug-Lindore nuk cilësohen si shtete të brishta ose të dështuara me asnjë masë, pasi renditja e tyre, sipas masave të ndryshme të brishtësisë së shtetit, nuk i vendos vendet në një kategori veçanërisht të cenueshme (Woodward 2009, f. 160–62).

Sidoqoftë, shteti minimalist nuk është rezultat i mbështetjes ideologjike për një shtet me funksione minimale, por pasojë e mungesës së konsensusit në mbarësimin e shtetit me kompetenca më të mëdha. E thënë ndryshe, kontestimi nuk është mbi shërbimet që qytetarët presin nga institucionet shtetërore, por nga cilat institucione shtetërore duhet të sigurohen këto dhe nëse shteti në fjalë duhet të ekzistojë fare. Për sa i përket fushëveprimit të shtetit, të dy BiH dhe Serbia dhe Mali i Zi kanë mbajtur kompetenca të kufizuara, përgjithësisht të kufizuara në politikën e jashtme dhe politikat themelore të të drejtave të njeriut. Serbia dhe Mali i Zi mbajtën më shumë kompetenca në fushën e mbrojtjes (të paktën para krijimit të ushtrisë boshnjake dhe ministrisë së mbrojtjes në 2004), ndërsa BiH ka qenë në gjendje të krijojë një monedhë të vetme. Asnjë shtet nuk ka arritur një hapësirë të unifikuar ekonomike. Shtrirja e shtetit në BiH është zgjeruar në mënyrë të konsiderueshme, veçanërisht gjatë periudhës më të bashkërenduar të ndërtimit të shtetit 1999-2004, duke përfshirë në lidhje me taksimin indirekt (përmes TVSH), kontrollet kufitare, sigurinë dhe monitorimin e mediave elektronike.

BIBLIOGRAFIA

- Batt, J. (2005) 'The Question of Serbia', Chaillot Paper, no. 81, August, available at: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp081-English.pdf>, accessed 11 July 2011.
- Belgrade Agreement (2002) Agreement on Principles of Relations between Serbia and Montenegro within the State Union, 14 March, available at: <http://reliefweb.int/node/97726>, accessed 11 July 2011.
- Bieber, F. (2011) 'Ethnicity and Territory in International Peace Proposals in the Former Yugoslavia', in Woelk, J. (ed.) (2001) *Constitutional Dimensions of Cultural and Territorial Pluralism in the Balkans* (The Hague, Brill).
- CEDEM (2006) *Političko javno mnjenje Crne Gore*, April 2006, available at: http://www.cedem.me/fajlovi/editor_fajlovi/istrazivanja/CEDEM_april06_eng.pdf, accessed 3 March 2011.
- CEDEM (2006) *Political Public Opinion—June 2006*, available at: http://www.cedem.me/fajlovi/editor_fajlovi/istrazivanja/CEDEM_june06.pdf, accessed 3 March 2011.
- Central Election Commission (2010) *Zgjedhjet per Kuvendin e Republike's se' Kosove's 2010. Statistikat sipas komunave*, available at: <http://www.kqz-ks.org/SKQZ-WEB/al/zgjedhjetekosoves/materiale/rezultatet2010/6.%20Statistikat%20sipas%20komunave.pdf>, accessed 3 March 2011.
- Council of the EU (2008) 'Council Decision of 18 February 2008 on the Principles, Priorities and
- Conditions Contained in the European Partnership with BiH and Repealing Decision 2006/55/
- EC', 2008/211/EC, Official Journal of the EU, L80, 19 March, available at: [http://eur-lex.europa.](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:080:0018:01:EN:HTML)
- [eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:080:0018:01:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:080:0018:01:EN:HTML), accessed 11 July 2011.
- Dzihic', V. & Kramer, H. (2009) 'Der unabhangige Kosovo im Herbst 2009', FES Internationale Politikanalyse, available at: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/06746.pdf>, accessed 11 July 2011.
- European Agency for Reconstruction (EAR) (2006) *Annual Report to the European Parliament and the Council, January to December 2005*,

Thessalonica, 12 June, available at: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/ear/publications/main/documents/AnnualReportJan-Dec2005.pdf>, accessed

- European Commission (2003) Report from the Commission to the Council on the Preparedness of BiH to Negotiate a Stabilisation and Association Agreement with the European Union, COM/2003/ 0692 final, Brussels, 18 November, available at: [http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?](http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg%2Fen&numdoc%2F505DC0476)
- European Commission (2005a) Guide to the Main Administrative Structures Required for Implementing the Acquis, Informal Working Document, May, available at: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/enlargement_process/accesion_process/how_does_a_country_join_the_eu/negotiations_croatia_turkey/adminstructures_version_may05_35_ch_public_en.pdf, accessed 3 March 2011.
- European Commission (2005b) Staff Working Document. Report on the Preparedness of Serbia and Montenegro to Negotiate a Stabilisation and Association Agreement with the European Union, SEC (2005) 478 final, Brussels, 12 April, available at: [http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc? smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg%2Fen&numdoc%2F505DC0476](http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg%2Fen&numdoc%2F505DC0476), accessed 11 July 2011.
- European Commission (2005c) Communication from the Commission to the Council on the Progress Achieved by BiH in Implementing the Priorities Identified in the Feasibility Study on the Preparedness of BiH to Negotiate a ‘Stabilisation and Association Agreement with the European Union, COM (2003) 692 final’, COM(2005) 529 final, Brussels, 21 October, available at: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/bosnia_and_herzegovina/com_en.pdf, accessed 11 July 2011.
- European Commission (2005d) Serbia and Montenegro 2005 Progress Report (2005) 561 final, Brussels, 9 November, available at: http://www.europarl.europa.eu/registre/docs_autres_institutions/commission_europeenne/sec/2005/1428/COM_SEC%282005%291428_EN.pdf, accessed 11 July 2011. European Commission (2007) Commission Staff Working Document. BiH 2007 Progress Report, COM(2007) 1430, Brussels, 6 November, available at: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/bosnia_herzegovina_progress_reports_en.pdf, accessed 11 July 2011. Fukuyama, F. (2004) ‘The Imperative of State-Building’, *Journal of Democracy*, 15, 2, April.
- Gallup Balkan Monitor (2010) Survey Data (2006–2010), available at:

<http://www.balkan-monitor.eu/index.php/dashboard>, accessed 3 March 2011.

- Hobson, J. M. (2000) *The State and International Relations* (Cambridge, Cambridge University Press).
- International Crisis Group (2010) *Kosovo and Serbia after the ICJ Opinion*, 26 August, available at: [http://www.crisisgroup.org/*/media/Files/europe/206 Kosovo and Serbia after the ICJ Opinion. ashx](http://www.crisisgroup.org/*/media/Files/europe/206%20Kosovo%20and%20Serbia%20after%20the%20ICJ%20Opinion.ashx), accessed 3 March 2010.
- Jenne, E. K. (2009) 'The Paradox of Ethnic Partition: Lessons from de facto Partition in Bosnia and Kosovo', *Regional & Federal Studies*, 19, 2.
- Johns, M. (2003) "'Do as I Say, Not as I Do": The European Union, Eastern Europe and Minority Rights', *East European Politics & Societies*, 17, 4, November.
- Jovanovic, I. (2010) 'Kosovo Election Causes New Rift Among Serbs', *Southeast European Times*, 15 December, available at: http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2010/12/15/feature-02, accessed 3 March 2011.
- Kaeding, M. (2006) 'Determinants of Transposition Delay in the European Union', *Journal of Public Policy*, 26, 3.
- Keohane, R. O. (2002) 'Ironies of Sovereignty: The European Union and the United States', *Journal of Common Market Studies*, 40, 4.
- Kostovicova, D. & Bojicic-Dzelilovic, V. (eds) (2009) *Persistent State Weakness in the Global Age* (Aldershot, Ashgate).
- Lantschner, E. (2008) 'Protection of Minority Communities in Kosovo: Legally Ahead of European Standards—Practically Still a Long Way to Go', *Review of Central and East European Law*, 33, 4.
- Lazovic, T. (2010) 'Ketrin Es'ton: EU nikada nece prihvati raspad BiH', *Dnevni Avaz*, 18 February, available at: <http://www.idoconline.info/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&ElementId%4679038>, accessed 11 July 2011.
- Linz, J. & Stepan, A. (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (Baltimore, MD, John Hopkins University Press).
- Menkhaus, K. (2006/2007) 'Governance without Government in Somalia. Spoilers, State Building, and the Politics of Coping', *International Security*, 31, 3.
- Noucheva, G. (2007) *Fake, Partial and Imposed Compliance. The Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans*, CEPS Working Document, 274, July, available at: <http://www.ceps.eu/book/fake-partial->

and-imposed-compliance-limits-eus-normative-power-western-balkans
 accessed

- Noucheva, G. & Huysseue, M. (2004) ‘Serbia and Montenegro’, *Journal on Ethnopolitics and Minority*
- *Issues in Europe, Special Issue: Europeanization and Conflict Resolution: Case Studies from the*
- *European Periphery 1*, available at: <http://www.ecmi.de/publications/detail/issue-12004-61/>
- accessed 3 March 2011.
- Paris, R. & Sisk, T. D. (2009) ‘Introduction: Understanding the Contradictions of Postwar State-
- Building’, in Paris, R. & Sisk, T. D. (eds) (2009) *The Dilemmas of State-Building. Confronting the*
- *Contradictions of Postwar Peace Operations* (London & New York, Routledge).
- Parish, M. (2011) ‘Dodik’s Next Move—Squeezing Brcko Dry’, *Transconflict*, 3 February, available at:
- <http://www.transconflict.com/2011/02/dodiks-next-move-squeezing-brcko-dry-032/>, accessed 14
- July 2011.
- Peace Implementation Council (PIC), Steering Board Political Directors (2008) Declaration by the
- Steering Board of the Peace Implementation Council, 27 February, available at: [http://](http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id%41352)
- www.ohr.int/pic/default.asp?content_id%41352, accessed 11 July 2011.
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (eds) (2005a) *The Europeanization of Central and Eastern Europe*
- (Ithaca, NY, Cornell University Press).
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2005b) ‘Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the
- Countries of Central and Eastern Europe’, *Journal of European Public Policy*, 11, 4.
- Schweltnus, G. (2005) ‘The Adoption of Non-Discrimination and Minority Protection Rules in
- Romania, Hungary, and Poland’, in Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (eds) (2005a).
- Stroschein, S. (2008) ‘Making or Breaking Kosovo: Applications of

- Dispersed State Control',
- Perspectives on Politics, 6, 4.
 - UN Sec. Council (1999) Resolution 1244, 10 June, available at: <http://daccess-ods.un.org/TMP/856730.9.html>, accessed 11 July 2011.
 - UN Secretary General (1991) Report of the UN Secretary General Pursuant to Paragraph 3 of Security Council Resolution 713 (1991), S/2316g, 25 October.
 - Vachudova, M. A. (2001) The Leverage of International Institutions on Democratising States: The European Union and Eastern Europe, RSCAS Working Paper (EUI Florence) 2001/33, available at: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/1742/01_33.pdf?sequence=41, accessed 11 July 2011.
 - Venice Commission (European Commission for Democracy through Law) (2005) Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative, CDL-AD (2005) 004, 11 March, available at: <http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD%282005%29004-e.pdf>, accessed 11 July 2011.
 - Vetevendosje (2010) State Building and Socio-Economic Development, available at: http://www.vetevendosje.org/repository/docs/Programi_i_shkurte_anglisht.pdf, accessed 3 March 2011.
 - Weller, M. (2009) Contested Statehood. Kosovo's Struggle for Independence (Oxford, Oxford University Press).
 - Woodward, S. (2009) 'Measuring State Failure/Weakness: Do the Balkan Cases Fit?', in Kostovicova, D. & Bojicic-Dzelilovic, V. (eds) (2009).
 - Zahar, M.-J. (2009) 'Foreign Intervention and State Reconstruction: Bosnian Fragility in a Comparative Perspective', in Kostovicova, D. & Bojicic-Dzelilovic, V. (eds) (2009).

Dr. Jonela CANAJ
*Universiteti i Tiranës,
Fakulteti i Shkencave Sociale*
e-mail: jonelacanaj@gmail.com

SITUATA POLITIKE NË VEND NË ITALINË E VITEVE 1945-1960

Abstrakt

Në korrik të vitit 1943 fuqitë aleate zbarkuan në Itali dhe në 25 korrik Këshilli i lartë Fashist e hoqi Musolinin, i cili më pas u arrestua. Pas heqjes së Musolinit u krijua një qeveri e re nën drejtimin e marshall Badolio.

Qeveria e Badolios u zëvendësua nga një qeveri tjetër që drejtohej nga Bonomi. Ai drejtoi një qeveri e përbërë nga koalicioni i tri partive të mëdha dhe tri partive të vogla.

Gjatë majit dhe qershorit të vitit 1945, kontrolli ishte në duar të partizanëve dhe rezervistëve lokalë, të organizuar nën udhëheqjen e komunistëve apo të socialistëve të majtë. Në qershor të vitit 1945, udhëheqësi i Partisë së Aksionit, Pari, kryesoi të vetmen parti radikale në historinë e pasluftës në Itali.

Me rënien e Parit filloi sundimi i Partisë Demokristiane dhe udhëheqësit të saj De Gasperi, i cili ishte njeri me personalitet dhe moral të lartë, miqësor dhe i vendosur në arritjet e qëllimeve të tij.

Viktor Emanueli III ishte shprehur në favor të djalit të tij, Umberto II, por në 2 qershor të vitit 1946 në referendumin e përgjithshëm, 54% e italianëve votuan për republikën. Pas referendumit për republikën, Umberto II u largua në Portugali duke përfunduar kështu sundimi i shtëpisë Savoja.

Pas vdekjes së De Gasperit, Italia pati dymbëdhjetë qeveri ku një farë stabiliteti u arrit me qeverinë e Aldo Moros në dhjetor të vitit 1963.

***Fjalët kyçe:** Itali, Qeveri, Koalicion, Referendum, Stabilitet.*

Abstract

In July 1943 the allied powers landed in Italy and on July 25 the Fascist Supreme Council removed Mussolini, who was subsequently arrested. After that a new government was formed under the leadership of Marshal Badoglio.

Badoglio's government was replaced by another government led by Bonomi. He led a government comprised of a coalition of three major parties and three small parties.

During May and June 1945, control was in the hands of local partisans and reservists organized under the leadership of Communists or Socialists. In June 1945 the leader of the Action Party, Pari, led the only radical party in post-war history in Italy.

With the fall of Pari began the period of the Christian Democratic Party and its leader De Gasper, who was a man of high personality and morality, friendly and determined in the achievement of his goals.

Victor Emmanuel III had voted in favor of his son, Umberto II, but on June 2, 1946, in a general referendum, 54% of Italians voted for the republic. After the referendum on the republic, Umberto II left to Portugal and this was the ending of the reign of the Savoy House.

After De Gasper's death, Italy had twelve governments where some stability was achieved with the government of Aldo Moro in December 1963.

Keywords: *Italy, Government, Coalition, Referendum, Stability.*

Situata politike në vend në Italinë e viteve 1945-1960

1. Situata politike italiane

Shenjat e para të pakënaqësisë ndaj fashizmit filluan që në vitin 1941, kjo u vu re edhe në fjalimin që mbajti Musolini në 11 dhjetor në ballkonin e pallatit Venecia, i cili tërhoqi një turmë shumë më të vogël në numër dhe më e rëndësishmja shumë pak entuziaste. Kjo situatë vijoi duke u përkeqësuar edhe nga gjendja ekonomike. Në vitin 1942 pati rritje të çmimeve, bllokim të pagave dhe racionim të ushqimit. Në vitin 1943 pati greva të shumta dhe të përgjithshme duke u nisur nga FIAT dhe shumë industri të tjera, organizuar këto edhe nga gazeta Unità, e cila ishte një organ klandestin i Partisë Komuniste Italiane (PKI). Lëvizja fitoi mbështetjen e popullsisë duke u përhapur në të gjitha zonat duke arritur kështu edhe plotësimin e pjesshëm të kërkesave ¹). Zgjidhja e klasës punëtore nuk shqetësoi vetëm fashistët, që në verë të vitit 1942, në rrethin e mbretit ishte hedhur ideja e eliminimit të Musolinit dhe zëvendësimit të tij nga një qeveri që do të ishte e aftë të nxirrte Italinë nga lufta. Duka i Aostës, princeshe e Piemontit, mareshali Badoglio hynë në kontakt me aleatët për të vepruar për përmbysjen e Musolinit. Më 24 korrik mbreti arriti të merrte nga Duçja vendimin për të mbledhur Këshillin e Madh. Duke qenë se Duçja nuk mori vendimin e daljes nga lufta e detyruan atë të nënshtrohej votimit të Këshillit të Madh. Në përfundimin e mbledhjes dramatike në orën dy të mëngjesit të 25 korrikut votoi rendin e ditës me 19 vota pro dhe 7 kundër. Dhe po atë natë mbreti caktoi Badolion si kryetarë të qeverisë duke i dhënë atij fuqi të plotë ushtarake dhe gjithashtu urdhëroi edhe arrestimin e Musolinit ²). Pra në korrik të vitit 1943 fuqitë aleate zbarkuan në Itali dhe në 25

1 Pierre Milza, *Historia e Italisë nga origjina në ditët tona*, Shtëpia Botuese: Dituria, Tiranë, 2013, f. 808.

2 Po aty, f. 809.

korrik Këshilli i lartë Fashist e hoqi Musolinin, i cili më pas u arrestua.

2. Ngritja e qeverive të reja pas largimit të Musolinit

Pas heqjes së Musolinit u krijua një qeveri e re nën drejtimin e marshall Badolios. Në shtator gjermanët ripushtuan Romën, edhe pse Badolio kishte filluar bisedimet me aleatët procesi ishte shumë i ngadaltë dhe si rrjedhojë e këtij fakti, më 8 shtator Italia u dorëzua. Gjermanët gjatë kësaj periudhe, njohur ndryshe dhe si periudha e "45 ditëve" pushtuan pjesën më të madhe të Italisë, çarmatosën 60 divizione dhe liruan nga burgu Musolinin. Po në shtator Italia u nda në dy pjesë³⁾. Pjesa e jugut bujqësor ku Aleatët po përparonin ngadalë dhe pjesa e veriut industrial i pushtuan nga gjermanët. Në këtë pjesë Musolini vendosi një regjim të ri fashist më radikal duke krijuar kështu Republikën e Salosë. Duke u përpjekur për të mësuar nga gabimet e mëparshme, Musolini shpërtheu kundra njerëzve të pasur, aristokracisë dhe ushtarakëve që e kishin tradhtuar duke ju bërë thirrje njerëzve të thjeshtë.

Ndërkohë që veriu qëndronte nën sundimin e Duçes, jeta politike e jugut përparonte, kjo pasi bërthamat e partive kryesore kishin mundur të mbijetonin gjatë shtypjes 20 vjeçare të fashizmit. Udhëheqësit e tyre edhe pse të vjetër në moshë kërkonin ti riktheheshin politikës. Mund të përmendim këtu: Kroçe, Orlando, Niti, Bonomi, Don Sturco dhe Sforca. Pas çlirimit të veriut, në Italinë Qendrore dhe Jugore u vendos një strukturë e re politike. Kjo strukturë e re ishte më konservatore në qëndrimin e saj dhe si pasojë nuk mund të dëbohej lehtë.

Qeveria e Badolios u zëvendësua nga një qeveri tjetër që drejtohej nga Bonomi. Ai drejtoi një qeveri e përbërë nga koalicioni i tri partive të mëdha dhe tri partive të vogla. Partia më e fortë e koalicionit ishte partia demokristiane,

3 Pierre Milza, *Historia e Italisë nga origjina në ditët tona*, Shtëpia Botuese: Dituria, Tiranë, 2013, f. 45.

kjo pasi kleri kishte akoma një rol të rëndësishëm. Kjo parti përbëhej nga njerëz me bindje të majta të moderuara deri tek ekstremistët e djathtë. Partia tjetër e koalicionit ishte partia Socialiste ishte trashëgimtare e traditave më të mira por e paaftë për të marrë vendime në situata kritike duke humbur kështu influencën tek rivalët e djathtë dhe të majtë. Kjo çoi në përçarje duke formuar kështu krahun e majtë që u udhëhoq nga Neni. Komunistët ishin gjithashtu pjesë e koalicionit duke ruajtur kuadrot e tyre edhe gjatë sundimit fashist duke qenë shumë aktiv me lëvizjen e Rezistencës.

Kjo parti udhëhiqej nga Toliati, një mjeshtër i teknikës që arriti ta bënte partinë një ndër partitë më të forta komuniste në Evropën e bllokut jo sovjetik. Duke kaluar nga 400000 anëtarë në 2 milion. Këto ishin tre partitë e mëdha të koalicionit të qeverisë së Badolios. Ndër partitë e vogla që përbënin këtë koalicion ajo më me rëndësi ka qenë Partia e Aksionit. Kjo parti luajti një rol të rëndësishëm në lëvizjen e Rezistencës dhe pas dorëheqjes së Bonomit, dorëheqje kjo që u dha në qershor të vitit 1945, kryeministër u bë udhëheqësi i saj, Pari⁴⁾. Por megjithëse Partia e Aksionit kishte pozita të forta, ajo nuk kishte influencë tek sindikatat dhe tek institucionet e tjera të klasës punëtore dhe gjithashtu nuk kishte eksperiencën politike dhe mundësinë financiare të demokristianëve dhe komunistëve dhe kjo e bëri që të mos kishte përkrahje masive.

Gjatë majti dhe qershorit të vitit 1945, kontrolli ishte në duar të partizanëve dhe rezervistëve lokalë, të organizuar nën udhëheqjen e komunistëve apo të socialistëve të majtë. Në qershor të vitit 1945, udhëheqësi i Partisë së Aksionit, Pari, kryesoi të vetmen parti radikale në historinë e pasluftës në Itali. Kjo u mirëprit nga ish anëtarët e lëvizjes së Rezistencës. Të cilët nga ana e tyre shpresonin se do të trajtonte problemet e mbetur pezull nga Bonomi. Plani i hartuar nga Pari, favorizonte ndërmarrjet industriale të vogla dhe të mesme dhe vendosi një taksë mbi të ardhurat. Pari ishte një njeri

4 Uolltër Lakër, *Europa në kohën tonë 1945-1992*, f. 55.

me karakter të qëndrueshëm dhe me aspirata të larta por i mungonte eksperiencia politike edhe situata me të cilën u has në 1945 nuk ishte shumë pozitive. Papunësia ishte në rritje, pati prishje të rendit publik pasi policia nuk funksiononte siç duhej. Edhe nga ana politike, politika e tij u sabotua nga liberalët dhe demokristianët duke e konsideruar atë shumë radikale. Kështu që në dhjetor të vitit 1945 ai u rrëzua.

Me rënien e Parit filloi sundimi i Partisë Demokristiane dhe udhëheqësit të saj De Gasperi, i cili ishte njeri me personalitet dhe moral të lartë, miqësor dhe i vendosur në arritjet e qëllimeve të tij⁵⁾. Ai fitoi superioritet mbi socialistët dhe komunistët dhe vendosi autoritetin e shtetit në të gjithë vendin duke filluar dhe të përmirësonte gjendjen ekonomike⁶⁾.

Gjatë kësaj periudhe Italia u ndesh me çështjen e të ardhmes së monarkisë. Partia Komuniste dhe Partia e Aksionit e kundërshtuan monarkinë ndërkohë që komunistët u shprehën për kompromis. Ndërkohë që Viktor Emanueli III ishte shprehur në favor të djalit të tij, Umbertos II. Në 2 qershor të vitit 1946 në referendumin e përgjithshëm, 54% e italianëve votuan për republikën. Pas referendumit për republikën Umberto II u largua në Portugali duke përfunduar kështu sundimi i shtëpisë Savoja⁷⁾. Në vitin 1956 Italia rezultonte një vend jo shumë i zhvilluar industrialist, pjesa më e madhe e popullsisë ishte e punësuar në bujqësi⁸⁾, kjo për faktin se Italia doli nga lufta me një ekonomi shumë të dëmtuar⁹⁾. Por gjatë viteve 1950 filloi të zhvillohej, duke arritur ritme akoma më të shpejta të zhvillimit gjatë viteve 1960¹⁰⁾.

5 Po aty, f. 57.

6 Po aty, f. 58.

7 Po aty, f. 56.

8 Uolltër Lakër, *Europa në kohën tonë 1945-1992*, f. 180.

9 Po aty, f. 181.

10 Po aty, f. 182.

Përfundime

Pas vdekjes së De Gasperit, Italia pati dymbëdhjetë qeveri ku një farë stabiliteti u arrit me qeverinë e Aldo Moros në dhjetor të vitit 1963.

Demokristianët bënë përpjekje për hapje nga e majta, duke nxitur socialistët e Nenit të tërhiqeshin nga aleanca me komunistët për tu bashkuar koalicionit qeveritar. DC kishte nevojë për një mbështetje parlamentare më të gjerë pasi në zgjedhjet e vitit 1953, nuk arritën dot shumicën absolute. Në vitin 1955 me votat e komunistëve dhe socialistëve u zgjodh president i republikës Xhovani Gronki, i cili ishte një demokristian i majtë. Nga maji i vitit 1957 dhe deri në korrik të vitit 1958, në qeveri kryesoi qeveria e Xolit. Në zgjedhjet e majit të vitit 1948, demokristianët fituan 41% të votave, komunistët 22% të votave, socialistët e Nenit 14 % të votave, grupi i Saragatit 4% të votave. Qeverinë e formoi Fanfani me ndihmën e Saragatit. Pati një krizë me vendimin e liberalëve për mos të mbështetur demokristianët gjatë vitit 1960, por në vitin 1962 socialdemokratët dhe Partia Republikane u bashkuan për tu drejtuar nga Fanfani.

BIBLIOGRAFIA

- Pierre Milza, Historia e Italisë nga origjina në ditët tona, Shtëpia Botuese: Dituria, Tiranë, 2013.
- Uolltër Lakër, Europa në kohën tonë 1945-1992, f. 55. Lakër Uolltër, "Evropa në Kohën Tonë, Histori e Viteve 1945-1992", Shtëpia Botuese Dituria, Tiranë, 1996, 2003.
- Benanti Franko, "Lufta Ime më e Gjatë, Shqipëri 1943-1948", Shtëpia Botuese Naimi, Tiranë, 2012.
- Cici Arben, Marrëdhëniet Shqiptaro-Italiane në vitet 1920-1934", Shtëpia Botuese UETPRESS, Tiranë, 2013.
- Dezhgiu Muharrem, "Shqipëria nën Pushtimin Italian (1939-1943)", Botim i Dytë i Plotësuar, Shtëpia Botuese, Naimi, Tiranë, 2015.
- Della Rocca Roberto Morezzo, "Shqipëria rrënjët e krizës", Shtëpia Botuese Shtëpia e Librit dhe Komunikimit, Tiranë, 2000.
- Goldstein Joshua S., "Marrëdhëniet Ndërkombëtare", Shtëpia Botuese Dituria, Tiranë, 2003.

Dr. Enriko CEKO
Kolegji Universitar “Wisdom”
e-mail: enrikoceko@yahoo.co.uk

**STUDIMET KULTURORE NË
BIZNES, RËNDËSIA DHE
E ARDHMJA**

Abstrakt

Fusha e Studimeve Kulturore në Biznes është një fushë e re në shkencat ekonomike në botë. Në Shqipëri, ashtu si edhe në vendet përreth, dhe më gjerë, nuk ka përvojë në këtë fushë studimi, por vitet e fundit është vënë re se ka një kërkesë në rritje për studime të kësaj natyre në botë.

Studimet kulturore në biznes synojnë që të hedhin dritë mbi lëvizjet madhore ekonomike në kohë dhe vende të ndryshme të botës, lëvizje që lidhen dhe ndërthuren me studimet në fusha të tjera jo ekonomike. Kjo, për të përfituar nga mendimi ekonomik botëror i etapave të ndryshme të zhvillimit të historisë njerëzore, që është rëndësia e kësaj fushe të re studimi në botë dhe në Shqipëri.

Gjatë viteve të fundit anëtarët e stafit akademik të Kolegjit Universitar “Wisdom” janë aktivizuar në një projekt të financuar nga Erasmus +, me lider projekti Universitetin “La Sapienza”, dhe me partnerë të tjerë nga gjashtë universitete dhe qendra kulturore evropiane.

Veprimtaria e deritanishme tregon se ka një interesim shumë të madh nga ana e studiuesve dhe e studentëve në këto institucione të arsimit të lartë dhe subjekte të tjera, të cilat janë informuar në lidhje me këtë subjekt.

Zgjerimi i veprimtarive në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar për futjen e kësaj lënde në programet e studimit në fakultetet ekonomike si dhe hartimi me cilësi i syllabusit të kësaj lënde, bëjnë të mundur që kjo lëndë të jetë e parapëlqyer nga ana e studentëve dhe e të gjithë atyre që duan të mësojnë edhe më shumë në lidhje me studimet kulturore në biznes.

***Fjalë kyçe:** studime kulturore në biznes, mendim ekonomik, etj.*

1. HYRJE

Studimet kulturore janë një fushë e analizës kulturore teorike, politike dhe empirike, e cila përqendrohet në dinamikën

politike të kulturës bashkëkohore, bazat e saj historike, përcaktimin e tipareve, konflikteve dhe kontigjenteve, ndërsa studimet kulturore në biznes kanë të bëjnë me studime që përfshijnë kulturën dhe aspekte të saj në fushën e biznesit dhe të ekonomisë.

Themeluesi i disiplinës akademike të studimeve kulturore është sociologu britanik Stuart Hall, që ka bërë një punë pioniere në formësimin e debateve kulturore mbi racën, gjininë, mediat dhe identitetin, ndërsa në fushën e biznesit dhe të ekonomisë tashmë kemi një projekt inovativ që udhëhiqet nga Universiteti La Sapienza, me partnerë Kolegjin Universitar Wisdom, Kolegjin e Kumanovës, Universitetin e Splitit, Universitetin Beria Interior (Portugali), dhe dy OJF italiane.

2. STUDIMET KULTURORE SI NJË NEVOJË PËR ANALIZË TË THELLË TË GJITHANSHME

Studimet kulturore kanë të bëjnë me analiza kulturore teorike dhe praktike, politike, ekonomike, sociale, kulturore, sportive, mjedisore, etj, si dhe hulumtime empirike, që fokusohen në nryshueshmërinë në kohë dhe hapsirë në çështjet aktuale dhe të së ardhmes në kulturën e shoqërisë në të tëra fushat e jetës, përfshirë bazat historike, përcaktimin e tipareve, konflikteve dhe kontigjenteve.

Hulumtuesit e studimeve kulturore në përgjithësi përpiqen që të kuptojnë ë tërësi dhe veçanti atë se si praktikat kulturore lidhen me sistemet më të gjera të pushtetit që shoqërohen ose funksionojnë nëpërmjet fenomeneve sociale, siç janë ideologjia, strukturat e klasave, formacionet kombëtare, përkatësia etnike, orientimi seksual, gjinia dhe gjeneratat, etj. Studimet kulturore i shikojnë kulturat jo si njësi fikse, të kufizuara, të qëndrueshme dhe diskrete, por më tepër si ndërveprim vazhdimisht i ndryshimyeshëm i praktikave dhe proceseve. Fusha e studimeve kulturore përfshin një sërë

perspektivash dhe praktikash teorike dhe metodologjike. Megjithëse e dallueshme nga disiplina e antropologjisë kulturore dhe nga fusha ndërdisiplinore e studimeve etnike, studimet kulturore mbështesin dhe kanë kontribuar në secilën nga këto fusha.

Studimet kulturore u zhvilluan fillimisht nga akademikët britanikë në fund të viteve 1950, 1960 dhe 1970 dhe më pas u transformuan në shumë disiplina të ndryshme në mbarë botën. Studimet kulturore kombinojnë një sërë metodash kritike të angazhuara politikisht, duke përfshirë semiotikën, marksizmin, teorinë feministe, etnografinë, teorinë racore kritike, poststrukturalizmin, postkolonializmin, teorinë sociale, teorinë politike, historinë, filozofinë, teorinë letrare, teorinë e medias, studimet e filmit / videos, studimet e komunikimit, ekonomi politike, studimet e përkthimit, studime muzeale dhe histori e kritikë të artit për të studiuar fenomenet kulturore në shoqëri të ndryshme dhe periudha historike. Studimet kulturore synojnë të kuptojnë se si gjenerohet, shpërndahet, kontestohet kuptimi, si lidhet me sistemet e fuqisë dhe kontrollit dhe prodhohet nga sferat shoqërore, politike dhe ekonomike brenda një formimi të caktuar shoqëror ose konjunkturës. Teoritë e rëndësishme të hegjemonisë dhe agjencisë kulturore kanë ndikuar dhe janë zhvilluar nga lëvizja e studimeve kulturore, siç kanë shumë teori dhe agjenda të komunikimit të fundit, të tilla si ato që përpiqen të shpjegojnë dhe analizojnë forcat kulturore dhe proceset e globalizimit.

Në librin e tij "Prezantimi i Studimeve Kulturore", Ziauddin Sardar rendit pesë karakteristikat kryesore të mëposhtme të studimeve kulturore:

Qëllimi i studimeve kulturore është të ekzaminojë praktikat kulturore dhe lidhjen e tyre me fuqinë. Për shembull, Kontrolli i sektorëve politikë dhe financiarë që krijojnë politikat të cilat ndikojnë në mirëqenien e të rinjve të shtresës së pasur.

Qëllimi i studimeve kulturore përfshin të kuptuarit e kulturës në të gjitha format e tij të ndërlikuara dhe analizimin

e kontekstit shoqëror dhe politik në të cilin manifestohet kultura.

Studimet kulturore janë një vend i studimit / analizës dhe kritikës / veprimeve politike. (Për shembull, një studiuë i studimeve kulturore jo vetëm që do të studionte një objekt, por ai / ajo do ta lidhë këtë studim me një projekt politik më të madh, përparimtar.)

Studimet kulturore përpiqen të ekspozojnë dhe barazojnë ndarjet e ndërtuara të njohurive që synojnë të jenë të bazuara në natyrë.

Studimet kulturore kanë një angazhim për një vlerësim etik të shoqërisë moderne dhe për një linjë radikale të veprimit politik.

3. STUDIMET KULTURORE DHE EKONOMIA E BIZNESI

Fusha e Studimeve Kulturore në Biznes është një fushë e re në shkencat ekonomike në botë. Në Shqipëri, ashtu si edhe në vendet përreth, dhe më gjerë, nuk ka përvojë në këtë fushë studimi, por vitet e fundit është vënë re se ka një kërkesë në rritje për studime të kësaj natyre në botë. Studimet kulturore në biznes synojnë që të hedhin dritë mbi lëvizjet madhore ekonomike në kohë dhe vende të ndryshme të botës, lëvizje që lidhen dhe ndërthuren me studimet në fusha të tjera jo ekonomike. Kjo, për të përfituar nga mendimi ekonomik botëror i etapave të ndryshme të zhvillimit të historisë njerëzore, që është rëndësia e kësaj fushe të re studimi në botë dhe në Shqipëri. Ekonomiksi është shkencë shoqërore që studion prodhimin, shpërndarjen dhe konsumimin e mallrave dhe shërbimeve.

Ekonomiksi përqëndrohet në sjelljen dhe ndërveprimin e agjentëve ekonomikë dhe mënyrën se si funksionojnë ekonomitë. Kjo shkencë ndahet në mikroekonominë dhe

makroekonominë. Mikroekonomia, analizon elementet bazë në ekonomi, duke përfshirë agjentët dhe tregjet individuale, ndërveprimet e tyre dhe rezultatet e ndërveprimeve. Agjentët individualë mund të përfshijnë, për shembull, familjet, firmat, blerësit dhe shitësit. Makroekonomia analizon të gjithë ekonominë (që do të thotë prodhim, konsum, kursim dhe investime të bashkuara) dhe çështjet që ndikojnë në të, duke përfshirë papunësinë e burimeve (të punës, kapitalit dhe tokës), inflacionit, rritjes ekonomike dhe politikave publike që adresojnë këto çështje, fiskale, dhe politika të tjera).

Dallimet e tjera të gjera brenda ekonomisë përfshijnë ato midis ekonomisë pozitive, që përshkruajnë “çfarë është”, dhe ekonomia normative, duke mbrojtur “çfarë duhet të jetë”; midis teorisë ekonomike dhe ekonomisë së aplikuar; midis ekonomisë racionale dhe sjelljes; dhe midis ekonomisë së zakonshme dhe ekonomisë heterodokse.

Nocioni Biznes rrjedh nga fjala anglisht Business, që do të thotë aktivitet në punë për të fituar dobi ekonomike. Biznesi në fakt paraqet shfrytëzimin e faktoreve të disponueshëm të prodhimit me qëllim që të realizohet efekti maksimal ekonomik. Prej këtu mund të thuhet se me nocionin biznes nënkuptohet përpjekje e organizuar e individit ose grupit të njerëzve për të prodhuar dhe shitur ndonjë të mirë ose shërbim e më pas të realizohet fitim. Rëndësia e biznesit është e madhe dhe mund të kuptohet përmes asaj se ndikon në rritjen e ekonomisë, nxit konsumin, përmison kushtet për përmirësimin e cilësisë së jetës, etj.

Biznesi ndikon në rritjen ekonomike. Rritja dhe zhvillimi i bizneseve në ekonomine e tregut nxit rritjen dhe zhvillimin ekonomik të vendit si dhe zhvillimin e tërë shoqërisë. Bizneset nxisin konsumin – konsumi nxit bizneset. Konsumi tregon sasinë e përgjithëshme të të mirave dhe shërbimeve finale, të cilat sektorët në ekonominë mund ti blenë dhe t’i shpenzojnë me çmime të ndryshme. Konsumi mund të jetë konsum investues, konsum i mirëmbajtjes, dhe konsum publik.

Konsumi investues. Bizneset prodhuese shpenzojnë të mira investuese: ndërtesa, makineri, paisje, etj. Ky lloj i konsumit të bizneseve njihet si konsum investues. Përmes konsumit investues bizneset vendosin bashkëpunim të ndërsjelltë, duke ndihmuar në rritjen dhe zhvillimin personal si dhe rritjen dhe zhvillimin e tërë ekonomisë.

Konsumi i mirëmbajtjes. Përveç konsumit investues ekziston edhe konsumi me të cilin njerëzit i plotësojnë nevojat e tyre personale (individuale). Ky quhet konsumi i mirëmbajtjes dhe është një kategori shumë e rëndësishme ekonomike që nxit bizneset që të vazhdojnë proceset e tyre biznesore. Ky lloj konsumi jep kontribut të fuqishëm në rritjen dhe zhvillimin e vetë bizneseve.

Konsumi Publik. Konsumi publik paraqet konsumin e shtetit. Shteti përmes buxhetit blen të mira dhe shërbime finale nga bizneset me ç'farë stimulon rritjen dhe zhvillimin e tyre.

Bizneset me konkurrencën e ndërsjelltë përmirsojnë cilësinë e jetës së qytetrëve. Njera nga shenjat më dalluese të ekonomisë së tregut është konkurrenca. Bizneset e konkurrojnë midis tyre, duke prodhuar të mira apo shërbime të ngjashme, duke i ofruar me kushte të ndryshme dhe duke shpresuar që konsumatorët blersit do i blenë prodhimet e tyre. Për shkak të asaj se prodhojnë me kosto më të ulët se sa çmimi i shitjes, bizneset prodhojnë më shumë, punonjësit gjejnë punë në këto biznese, ndërsa pronarët e bizneseve realizojnë fitime të mëdha.

Këto janë fushat kryesore të studimeve kulturore në ekonomi dhe biznes.

4.KOMBINIMI I SISTEMEVE TË VLERAVE DHE SISTEMEVE TË TË MENDUARIT

Ekonomistët gjithashtu kanë filluar të shikojnë ekonominë kulturore me një qasje të të menduarit të sistemeve. Në këtë qasje, ekonomia dhe kultura shikohen secila si një sistem i

vetëm, ku “u njohën efektet e ndërveprimit dhe feedback-ut, dhe ku në veçanti dinamika u bë e qartë”. Në këtë kuptim, ndërvarësitë e kulturës dhe ekonomisë mund të kombinohen dhe kuptohen më mirë duke ndjekur këtë qasje. **Për shembull**, libri i E. Dawlabani “Sistemi Ekonomik i Gjeneratës Tjetër” ndërthur idetë e sistemeve të vlerave dhe sistemet që mendojnë të sigurojnë një nga kornizat e para që eksploron efektin e politikave ekonomike në kulturë. Libri eksploron kryqëzimet e disiplinave të shumta si zhvillimi kulturor, sjellja organizative dhe memetika, të gjitha në përpjekje për të eksploruar rrënjët e ekonomisë kulturore.

4.1 Rritja ekonomike

Ritmi i avancimit të teknologjisë së re po transformon mënyrën se si publiku konsumon dhe ndan kulturën. Fusha kulturore ekonomike ka parë një rritje të madhe me ardhjen e rrjeteve sociale në internet, e cila ka krijuar përmirësime të produktivitetit në mënyrën e konsumimit të kulturës. Teknologjitë e reja gjithashtu kanë çuar në konvergjencë kulturore, ku të gjitha llojet e kulturës mund të arrihen në një pajisje të vetme. Gjatë edukimit të tyre, personat e rinj të brezit aktual po konsumojnë kulturë më shpejt sesa prindërit e tyre, dhe përmes mediave të reja. Smartphone është një shembull i lulëzimit i kësaj ku librat, muzika, biseda, vepra arti dhe më shumë mund të arrihen të gjitha në një pajisje të **vetme brenda një sekondë**. Kjo medium dhe kultura që e rrethon ka filluar të ketë një efekt në ekonomi, pavarësisht nëse do të jetë në rritje të komunikimit ndërsa ul kostot, ulur barrierat e hyrjes në ekonominë e teknologjisë, ose duke shfrytëzuar kapacitetin e tepërt.

Kjo fushë ka parë gjithashtu rritje përmes ardhjes së studimeve të reja ekonomike që kanë vendosur një lente kulturore. Për shembull, një studim i kohëve të fundit mbi Evropianët që jetojnë me familjet e tyre në moshën e rritur është kryer nga Paola Sapienza, një profesore në Universitetin

Northëestern. Studimi zbuloi se ata me origjinë të Evropës Jugore kanë tendencë të jetojnë në shtëpi me familjet e tyre më gjatë se ato me origjinë të Evropës Veriore. Sapienza shtoi kritikë kulturore në analizën e saj të hulumtimit, duke zbuluar se është kultura e Evropës Jugore që të qëndrojnë më gjatë në shtëpi dhe më pas e lidhte këtë me mënyrën se si ata që jetojnë në shtëpi më gjatë kanë më pak fëmijë dhe fillojnë familjet më vonë, duke kontribuar kështu në lindjet në rënie të Evropës. Puna e Sapienza është një shembull se si fillon të përhapet rritja e ekonomisë kulturore në të gjithë fushën.

4.2 Zhvillimi i qëndrueshëm

Një fushë ku ekonomia kulturore ka një prani të fortë është zhvillimi i qëndrueshëm. Zhvillimi i qëndrueshëm është përkufizuar si “zhvillim që plotëson nevojat e së tashmes pa kompromentuar aftësinë e brezave të ardhshëm për të përmbushur nevojat e tyre”. Kultura luan një rol të rëndësishëm në këtë pasi mund të përcaktojë se si njerëzit i shikojnë përgatitjet për këto gjenerata të ardhshme. Mirënjohja e vonuar është një çështje kulturore ekonomike me të cilën vendet e zhvilluara merren aktualisht. Ekonomistët argumentojnë se për të siguruar që e ardhmja të jetë më e mirë se sot, duhet të merren masa të caktuara siç janë mbledhja e taksave ose “gjelbërimi” për të mbrojtur mjedisin. Politikat si këto janë të vështira për politikanët e sotëm të promovojnë ata që duan të fitojnë votën e votuesve të sotëm që janë të interesuar për të tashmen dhe jo të ardhmen. Njerëzit duan të shohin përfitimet tani, jo në të ardhmen.

Ekonomisti David Throsby ka propozuar idenë e zhvillimit të qëndrueshëm kulturor, i cili përpilon si industritë kulturore (siç janë artet) ashtu edhe kulturën (në kuptimin shoqëror). Ai ka krijuar një sërë kriteresh në lidhje me të cilat mund të krahasohen recetat e politikave në mënyrë që të sigurojnë rritje për gjeneratat e ardhshme. Kriteret janë si më poshtë:

1. Përparimi i mirëqenies materiale dhe jo materiale: nënkupton ekuilibrin midis forcave ekonomike, sociale dhe kulturore
2. Barazia ndër brezore dhe mirëmbajtja e kapitalit kulturor: gjenerata e tanishme duhet të njohë përgjegjësinë e tyre ndaj brezave të ardhshëm
3. Barazia brenda gjeneratës së tanishme: shpërndarja e burimeve kulturore duhet të jetë e drejtë
4. Njohja e ndërvarësisë: politika duhet të kuptojë lidhjet midis ndryshimeve ekonomike, kulturore dhe ndryshimeve të tjera brenda një sistemi të përgjithshëm.

Me këto udhëzime, Throsby shpreson të nxisë njohjen midis kulturës dhe ekonomisë, që është diçka që ai beson se i mungon diskutimeve të njohura ekonomike.

4.3 Kultura financiare

Kultura financiare është një fushë në rritje në ekonominë e sjelljes që studion ndikimin e dallimeve kulturore në vendimet individuale financiare dhe në tregjet financiare. Ndoshta punimi i parë në këtë fushë ishte "Roli i kapitalit shoqëror në zhvillimin financiar" nga Luigi Guiso, Paola Sapienza dhe Luigi Zingales. Punimi studioi se si diferencat e njohura në kapitalin shoqëror ndikuan në përdorimin dhe disponueshmërinë e kontratave financiare në pjesë të ndryshme të Italisë.

Në zonat e vendit me nivele të larta të kapitalit shoqëror, familjet investojnë më pak në para dhe më shumë në stok, përdorin më shumë kontrollë, kanë qasje më të lartë në kredi institucionale dhe përdorin më pak kredi joformale. Pak vite më vonë, të njëjtët autorë botoi një tjetër punim "Trusting the Stock Stock", ku ata tregojnë se një mungesë e përgjithshme e besimit mund të kufizojë pjesëmarrjen në tregun e aksioneve. Meqenëse besimi ka një komponent të fortë kulturor, këto dy punime paraqesin një kontribut të rëndësishëm në ekonominë kulturore.

Në vitin 2007, Thorsten Hens dhe Mei Wang theksuan

se në të vërtetë shumë fusha të financave janë të ndikuara nga dallimet kulturore. Roli i kulturës në sjelljen financiare gjithashtu po dëshmohet gjithnjë e më shumë se ka efekte mjaft domethënëse në menaxhimin dhe vlerësimin e pasurive. Duke përdorur dimensionet e kulturës së identifikuar nga Shalom Schwartz, është vërtetuar se pagesa e dividendëve të korporatave përcaktohet kryesisht nga dimensionet e Mjeshtërisë dhe Konservatorizmit. Në mënyrë të veçantë, shkallë më të larta të konservatorizmit shoqërohen me vëllime më të mëdha dhe vlera të pagesave të dividendit, dhe shkallë më të larta të zotërimit shoqërohen me totalin e kundërt.

Efeki i kulturës në pagimet e dividendëve është treguar më tej se është i lidhur ngushtë me dallimet kulturore në rrezik dhe preferencat e kohës. Një studim tjetër vlerësoi rolin e kulturës në menaxhimin e fitimeve duke përdorur dimensionet kulturore të Geert Hofstede dhe indeksin e menaxhimit të fitimeve të zhvilluar nga Christian Leutz; e cila përfshin përdorimin e ndryshimit akrual për të zvogëluar paqëndrueshmërinë në fitimet e raportuara, përdorimin e ndryshimit akrual për të zvogëluar paqëndrueshmërinë në flukset e parave operative të raportuara, përdorimin e diskrecionit të kontabilitetit për të lehtësuar raportimin e humbjeve të vogla, dhe përdorimin e diskrecionit kontabël kur raportohen fitimet operative.

Është zbuluar se dimensionin e Hofstede të individualizimit ishte i lidhur negativisht me menaxhimin e fitimeve dhe se Shmangia e Pasigurisë ishte e lidhur pozitivisht. Ekonomisti i sjelljes Michael Taillard ka demonstruar që sjelljet e investimeve shkaktohen kryesisht nga faktorë të sjelljes, që kryesisht i atribuohen ndikimit të kulturës në kornizën psikologjike të investitorëve në kombe të ndryshme, sesa ato racionale duke krahasuar dimensionet kulturore të përdorura si nga Geert Hofstede ashtu edhe nga Robert House, duke identifikuar ndikime të forta dhe specifike në sjelljen e shmangies së rreziqeve që vijnë nga dimensionet kulturore të mbivendosura ndërmjet tyre që mbetën konstante për një

periudhë 20-vjeçare.

Për sa i përket investimit, është konfirmuar nga studime të shumta se ndryshimet më të mëdha midis kulturave të kombeve të ndryshme zvogëlojnë sasinë e investimeve midis atyre vendeve. Shtë vërtetuar se si dallimet kulturore midis kombeve ashtu edhe sasia e panjohjes së investitorëve me një kulturë jo të tyre, e zvogëlon shumë vullnetin e tyre për të investuar në ato kombe, dhe se këta faktorë kanë një ndikim negativ me kthimet në të ardhmen, duke rezultuar në një kosto premium për shkallën e huajësisë së një investimi. Përkundër kësaj, tregjet e kapitalit neto vazhdojnë të integrohen siç tregohet nga marrëveshjet e çmimeve të kapitalit, prej të cilëve dy faktorët më të mëdhenj kontribuojnë janë raporti i tregtisë midis kombeve dhe raporti i PBB-së që vjen nga investimet e huaja direkte. Edhe këta faktorë janë rezultat i burimeve të sjelljes, sidoqoftë.

Raporti i Investimeve Botërore (2013) tregon se integrimi rajonal po ndodh me një ritëm më të shpejtë sesa marrëdhëniet e jashtme të largëta, duke konfirmuar një studim të hershëm duke konkluduar se kombet më afër njëri-tjetrit kanë tendencë të jenë më të integruar. Meqenëse rritja e distancës kulturore zvogëlon sasinë e investimeve të huaja direkte, kjo rezulton në një lidhje të përshpejtuar midis sjelljes financiare dhe distancës kulturore.

Kultura gjithashtu ndikon se cilët faktorë janë të dobishëm kur parashikojnë vlerësimin e aksioneve. Në Jordani, u zbulua se 84% e ndryshueshmërisë në kthimet e aksioneve llogariteshin duke përdorur ofertën e parave, strukturën e afatit të normës së interesit, rritjen e produktivitetit të industrisë dhe primin e rrezikut; por nuk u ndikuan fare nga normat e inflacionit ose rendimenti i dividendit.

Në Nigeri, si PBB-ja reale, ashtu edhe Indeksi i mimeve të Konsumatorit, ishin të dy faktorë të dobishëm parashikues, por kursi i këmbimit të huaj nuk ishte. Në Zimbabve, vetëm furnizimi i parave dhe çmimet e naftës u gjetën se ishin

parashikues të dobishëm të vlerësimit të tregut të aksioneve. India identifikoi kursin e këmbimit, indeksin e çmimeve me shumicë, çmimet e arit dhe indeksin e tregut si faktorë të dobishëm.

Një studim global gjithëpërfshirës jashtë Rumanisë u përpoq të identifikonte nëse ndonjë faktor i vlerësimit të tregut të aksioneve ishte me kulturë universale, duke identifikuar normat e interesit, inflacionin dhe prodhimin industrial, por zbuloi se kursi i këmbimit, vëllimi i këmbimit të valutave dhe tregtia ishin të gjitha unike për Rumaninë.

4.4 Globalizimi

Globalizmi është procesi i integritimit që mundësohet nga shkëmbimi i pikëpamjeve , produkteve, ideve dhe fushave të tjera kulturore nga mbarë bota. Zhvillimet në transport (siç është lokomotiva me avull, motori reaktiv) dhe në infrastrukturën në telekomunikacion (duke përfshirë telegrafin dhe pasardhësit e tij modern, interneti dhe telefonat celular) kanë qenë faktorët kryesorë në globalizim, duke prodhuar pavarësi të aktiviteteve ekonomike dhe kulturore. Megjithatë shumë studiues e vendosin origjinën e globalizmit në kohët moderne, të tjerë ndjekin historinë e tij përpara zbulimeve të mëdha gjeografike europiane dhe udhëtimeve në botën e re. Disa të tjerë e gjejnë origjinën në milleniumin e tretë p.e.s. Globalizimi në shkallë të gjerë filloi në shekullin e 19. Në fund të shekullit 19-të dhe në fillim të shekullit 20-të, lidhja midis ekonomive dhe kulturave botërore u zhvillua shumë shpejt.

Termi globalizim është shumë i vonë, kuptimi i tanishëm u vendos në 1970. Në vitin 2000 Fondi Monetar Ndërkombëtar (FMN) indentifikoi katër aspekte bazë të globalizimit: tregtia dhe transaksionet, kapitali dhe investimet, migrimi dhe lëvizja e njerëzve dhe përhapja e njohurive. Më tej sfidat mjedisore siç është ngrohja globale, ndotja e ujit dhe e ajrit, dhe mbipeshkimi i oqeaneve janë të lidhura me globalizimin. Proceset globalizuese ndikojnë dhe ndikohen

nga bizneset dhe organizatat e punësimit, ekonomia, burimet social-kulturore dhe mjedisi natyror. Literatura akademike zakonisht e ndan globalizimin në tre zona të mëdha: globalizimi ekonomik, globalizimi kulturor dhe globalizimi politik.

Koncepte të përgjithshme	Tregu i lirë • Rendi i vetvetishëm • Dora e padukshme • Decentralizimi • Konkurrenca • Merita • Zhvillimi ekonomik • Sipërmarrja • Globalizimi • Revolucioni industrial • Shpikja • Privatizimi • E drejta e pronës
Ideologji	Demokracia • Individualizmi • Laissez-faire • Liberalizmi • Libertarianizmi • Minarkizmi • Objektivismi
Aspekte shoqërore dhe kulturore	Mirëqenia • Liria politike • Liria ekonomike • Prosperiteti • Liria e fjalës • Liria e asocimit
Ekspozitë të famshme	Adam Smith • John Stuart Mill • David Ricardo • Jean-Baptiste Say • Frédéric Bastiat • Milton Friedman • Friedrich Hayek • Ludëig von Mises • Murray Rothbard • George Stigler • Robert P. Murphy • George Reisman
Vepra të rëndësishme	Pasuria e kombeve • The Laë (Ligji) • Human Action • Man, Economy and State • For a Neë Liberty: The Libertarian Manifesto • Capitalism: A Treatise on Economics

Tabela 1. Aspektet më të rëndësishme të studimeve kulturore në ekonomi dhe biznes

4.5 Projekti studime kulturore në biznes

Gjatë viteve të fundit anëtarët e stafit akademik të Kolegjit Universitar “Wisdom” janë aktivizuar në një projekt të financuar nga Erasmus +, me lider projekti Universitetin “La Sapienza”, dhe me partnerë të tjerë nga gjashtë universitete dhe qendra kulturore evropiane.

Veprimtaria e deritanishme tregon se ka një interesim shumë të madh nga ana e studiuesve dhe e studentëve në këto institucione të arsimit të lartë dhe subjekte të tjera, të cilat janë informuar në lidhje me këtë subjekt.

Zgjerimi i veprimtarive në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar për futjen e kësaj lënde në programet e studimit në fakultetet ekonomike si dhe hartimi me cilësi i syllabusit të kësaj lënde, bëjnë të mundur që kjo lëndë të jetë e parapëlqyer nga ana e studentëve dhe e të gjithë atyre që duan të mësojnë edhe më shumë në lidhje me studimet kulturore në biznes.

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

1. Studimet kulturore janë një fushë e analizës kulturore teorike, politike dhe empirike, e cila përqendrohet në dinamikën politike të kulturës bashkëkohore, bazat e saj historike, përcaktimin e tipareve, konflikteve dhe kontigjenteve, ndërsa studimet kulturore në biznes kanë të bëjnë me studime që përfshijnë kulturën dhe aspekte të saj në fushën e biznesit dhe të ekonomisë.
2. Studimet kulturore kanë të bëjnë me analiza kulturore teorike dhe praktike, politike, ekonomike, sociale, kulturore, sportive, mjedisore, etj, si dhe hulumtime empirike, që fokusohen në nryshueshmërinë në kohë dhe hapsirë në çështjet aktuale dhe të së ardhmes në kulturën e shoqërisë në të tëra fushat e jetës, përfshirë bazat historike, përcaktimin e tipareve, konflikteve dhe kontigjenteve.

3. Ekonomistët gjithashtu kanë filluar të shikojnë ekonominë kulturore me një qasje të menduarit të sistemeve. Në këtë qasje, ekonomia dhe kultura shikohen secila si një sistem i vetëm. Në këtë kuptim, ndërvarësitë e kulturës dhe ekonomisë mund të kombinohen dhe kuptohen më mirë duke ndjekur këtë qasje.
4. Ritmi i avancimit të teknologjisë së re po transformon mënyrën se si publiku konsumon dhe ndan kulturën. Fusha kulturore ekonomike ka parë një rritje të madhe me ardhjen e rrjeteve sociale në internet, e cila ka krijuar përmirësime të produktivitetit në mënyrën e konsumimit të kulturës. Teknologjitë e reja gjithashtu kanë çuar në konvergencë kulturore, ku të gjitha llojet e kulturës mund të arrihen në një pajisje të vetme.
5. Gjatë edukimit të tyre, personat e rinj të brezit aktual po konsumojnë kulturë më shpejt sesa prindërit e tyre, dhe përmes mediave të reja. Smartphone është një shembull i lulëzimit i kësaj ku librat, muzika, biseda, vepra arti dhe më shumë mund të arrihen të gjitha në një pajisje të vetme brenda një sekondë. Kjo medium dhe kultura që e rrethon ka filluar të ketë një efekt në ekonomi, pavarësisht nëse do të jetë në rritje të komunikimit ndërsa ul kostot, ulur barrierat e hyrjes në ekonominë e teknologjisë, ose duke shfrytëzuar kapacitetin e tepërt.
6. Një fushë ku ekonomia kulturore ka një prani të fortë është zhvillimi i qëndrueshëm. Zhvillimi i qëndrueshëm është përkufizuar si "zhvillim që plotëson nevojat e së tashmes pa kompromentuar aftësinë e brezave të ardhshëm për të përmbushur nevojat e tyre". Kultura luan një rol të rëndësishëm në këtë pasi mund të përcaktojë se si njerëzit i shikojnë përgatitjet për këto gjenerata të ardhshme.
7. Kultura financiare është një fushë në rritje në ekonominë e sjelljes që studion ndikimin e dallimeve kulturore në vendimet individuale financiare dhe në tregjet financiare.

8. Proceset globalizuese ndikojnë dhe ndikohen nga bizneset dhe organizatat e punësimit, ekonomia, burimet social-kulturore dhe mjedisi natyror. Globalizmi ndahet në tre zona të mëdha: globalizimi ekonomik, globalizimi kulturor dhe globalizimi politik.

BIBLIOGRAFIA

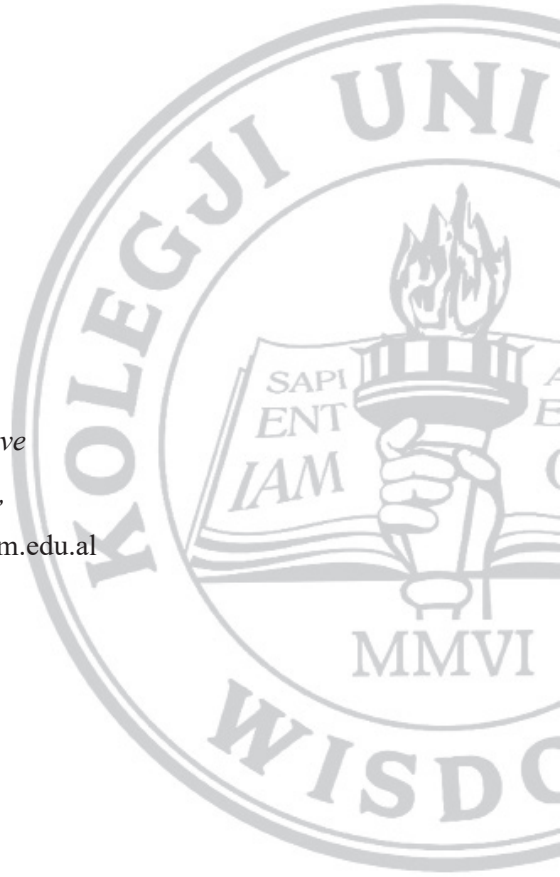
- CCCS publications, Annual Reports and Stencilled Occasional [sic] Papers of the University of Birmingham
- The Need for Cultural Studies: Resisting Intellectuals and Oppositional Public Spheres
- Comparative Literature and Culture at Purdue University
- Cultural studies | interdisciplinary field”. Encyclopedia Britannica (në anglisht). Marrë më 2017-06-28.
- Pain, R. and Smith, S. eds., 2008. Fear: Critical geopolitics and everyday life. Ashgate Publishing, Ltd.
- Bérubé, Michael (2009), “What’s the Matter with Cultural Studies?”, The Chronicle of Higher Education.
- Cultural Studies Associations, Networks and Programs”, extensive, but incomplete, list of associations, networks and programs as found on the website for the Association of Cultural Studies, Tampere, Finland.
- Throsby, David (1995). “Culture, Economics and Sustainability”. *Journal of Cultural Economics*. 19 (3): 199–216.
- What is Memenomics | The MEMEnomics Group. Uncovering the values of a sustainable future”. www.memenomics.com.
- Cowen, Tyler (2008). “Why everything has changed: the recent revolution in cultural economics”. *Journal of Cultural Economics*. 32 (4): 261–73.
- “How the Smartphone has Impacted Economic Development”. The University of Scranton Online.
- Europe needs many more babies to avert a population disaster”. The Guardian. 23 August 2015.
- Is Economic Growth a Question of Culture?”. Kellogg Insight. 2014-09-02.
- Sustainable Development”. International Institute for Sustainable Development. Retrieved March 4, 2017.
- Galston, William (2014). “Economics and Culture in Market Democracies”. *The New Challenge to Market Democracies*. Brookings Institution Press. pp. 14–18.
- Throsby, David (1995). “Culture, economics and sustainability”. *Journal of Cultural Economics*. 19 (3): 199–206.

- “The Role of Social Capital in Financial Development,” Luigi Guiso, Paola Sapienza, Luigi Zingales, *The American Economic Review*, Vol. 94, No. 3 (Jun., 2004), pp. 526-556
- Hens, T; Wang, M (2007). “Does Finance have a Cultural Dimension?”. *NCCR Finrisk*(377).
- Shao, L; Kwok, C; Guedhami, O (2010). “National culture and dividend policy”. *Journal of International Business Studies*. 41 (8): 1391–1414.
- Breuer, W; Rieger, M; Soypak, C (2014). “The Behavioral Foundations of Corporate Dividend Policy”. *Journal of Banking and Finance*. 42: 247–256.
- Callen, L; Morel, M; Richardson, G (2011). “Do culture and religion mitigate earnings management? Evidence from a cross-country analysis”. *Journal of Disclosure and Governance*. 8 (2): 103–21.
- Taillard, Michael (2017). “Cultural Influences of Investing Behavior: A Correlational Design Study”. ProQuest.
- Xu, Y; Hu, S; Fan, X (2009). “The impacts of country risk and cultural distance on transnational equity investments”. *Chinese Management Studies*. 3 (3): 235–48.
- Baik, B; Kang, J; Kim, J; Lee, J (2012). “The liability of foreignness in international equity investments: Evidence from the US stock market”. *Journal of International Business Studies*. 43: 107–22.
- Shi, J; Bilson, C; Powell, J; Wigg, J (2010). “Foreign Direct Investment and International Stock Market Integration”. *Australian Journal of Management*. 35 (3): 265.
- Xu, Y; Hu, S; Fan, X (2009). “The impacts of country risk and cultural distance on transnational equity investments”. *Chinese Management Studies*. 3 (3): 235–48.
- UN World Investment Report 2013
- Kivilcim, Y; Muradoglu, S (2001). “The impacts of country risk and cultural distance on transnational equity investments”. *Chinese Management Studies*. 3 (3): 235–48.
- Baik, B; Kang, J; Kim, J; Lee, J (2012). “The liability of foreignness in international equity investments: Evidence from the US stock market”. *Journal of International Business Studies*. 43: 107–22.

- Xu, Y; Hu, S; Fan, X (2009). “The impacts of country risk and cultural distance on transnational equity investments”. *Chinese Management Studies*. 3 (3): 235–48.
- Christelis, D; Georgarakos, D (2013). “Investing at Home and Abroad: Different Costs, Different People?” (PDF). *Journal of Banking and Finance*. 37 (6): 2069–86.
- Ramadan, Z (2012). “The Validity of the Arbitrage Pricing Theory in the Jordanian Stock Market”. *International Journal of Economics and Finance*. 4 (5): 177.
- Jecheche, P (2012). “An empirical investigation of Arbitrage Pricing Theory: A case Zimbabwe”. *Research in Business & Economics Journal*. 6 (1): 1.
- Basu, D; Chawla, D (2012). “An Empirical Test of the Arbitrage Pricing Theory – The Case of Indian Stock Market”. *Global Business Review*. 13 (3): 421–32.
- Geambașu, C; Jianu, I; Herteliu, C; Geambașu, L (2014). “Macroeconomic Influence on Shares’ Return Study Case: Arbitrage Pricing Theory (APT) Applied on Bucharest Stock Exchange”. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. 48(2): 133–50.

Dr. Jetmira FEKOLLI
*Pedagoge, Fakulteti i Shkencave
Ekonomike dhe Shoqërore
Kolegji Universitar “Wisdom”*
e-mail: jetmira.fekolli@wisdom.edu.al

Edjonela SHEHAJ
Kolegji Universitar “Wisdom”,
e-mail: edjonela@gmail.com

GJUHA NATYRA DHE PËRVETËSIMI I SAJ

Abstrakt

Konteksti gjuhësor i një bashkëbisedimi përmbledh njësi gjuhësore më të mëdha se fjalia, të cilat konkretizohen në biseda e leksione, në ndodhi e histori, në ESE apo tekste të tjera. Shpesh për të kuptuar një bashkëbisedim, ne nuk bazohemi vetëm në njohuritë që kemi për kontekstin brënda të cilit realizohet kjo bisedë. Në këtë mënyrë duhet theksuar se, në çdo rast, këto ndikime të konteksteve të ndryshme ne i kuptojmë dhe i shprehim gjatë komunikimit përmes gjuhës sonë, për këtë në mënyrë të veçantë, studjues të ndryshëm e pranojnë rëndësinë e kontekstit dhe të faktorëve mjedisor, të cilët luajnë rol të rëndësishëm në zhvillimin gjuhësor të individ. Në këtë artikull do të tregohet mënyra se si e kuptojmë gjuhën dhe si e përdorim atë në kontekste të ndryshme.

Në artikull do të trajtohen disa nga problematikat që hasen gjatë studimit të gjuhës. Pyetja më thelbësore që shkon për analizën gjuhësore është nëse gjuha Lind bashkë me njëriun apo mesohet? Bota pasqyrohet nëpërmjet gjuhës në mënyrë të njëjtë nga të gjithë apo në mënyra të ndryshme?

Ajo çka mund të theksohet është se gjuha nuk është pasqyrim vetëm i realitetit dhe as një nomiklaturë, ajo nuk shërben për të konstatuar fakte, por është njëkohësisht mjet ndërveprimi shoqëror. Gjuha interpreton botën që na rrethon dhe e “transformon” sipas një veprimi dialektik të poleve: mendimi dhe ligjerimi, njëri dhe bota; ku ndërmjet tyre qëndron folësi.

Fjalët kyce: Gjuha, komunikimi, ligjërimi, mendimi, njëri dhe bota.

1. HYRJE

Që më 1866, Breali u drejtohej nxënësve të tij se “historia e formave gjuhësore është vetëm gjysma e kërkimeve në gramatikën historiko-krahasuese. Këto kërkime formale

mund të ndricohen e të kontrollohen nëpërmjet analizës së kuptimeve.¹⁾

Nuk duhet që përkrahimi i të folurit njëëzor të bëhet jashtë marrjes parasysh të njëriut.²⁾

Duke u nisur nga ky mendim çështjet e gjuhës dhe të folurit janë trajtuar nga një grup studjuesish, duke e trajtuar gjuhën ngushtësisht me individin konkret, mund të përmëndim Frojdin, Frege, Vitgenshtajn dhe Heidegger, Chomski etj. Është pare që gjuha është celësi i analizës dhe i zbërthimit të dukurive të ndryshme psikologjike, sociologjike, antropologjike. E në këtë kënvështrim mund të themi se gjuha merret me njëriun dhe sjelljen dhe me të gjitha nevojat që ka njëriu.

Të gjithë biem dakort se gjuha është mjete më i mirë për të kuptuar vetveten, gjuha është pasqyrë e mëndjes. Që kur lind truri njëëzor është i parapërgatitu për të mësuar gjuhën. Kjo dukuri kaq e natyrshme sa edhe vetë qënia njëëzore është krijuar prej saj, po edhe e ka krijuar krijuesin e vet. Noma Chomski ka argumentuar se zotërimi i gjuhës mundësohet, sepse fëmijët nga ntyra janë të prirur për të kapur format e shprehjeve gjuhësore si dhe rregulat e gramatikës.

Të gjithë biem gjithashtu në mëndim se gjuha është dëshmia më e mirë, ku mund të kapemi për të zbuluar misterin shumëshkullor të rrugëtimit tonë. Sa herë synojmë, sa herë tundohe mi për të zbuluar dallimet e saj me gjuhë të tjera, në thelb është dicka që të nxit këtë kureshtje; interesi e dëshira për të zbuluar vetveten nëpërmjet saj. Këtu e katër mijë vjet më përpara dëshmohen gjurmë të njëëzve të parë primitive në disa pjesë të lobit. Hipoteza se gjuhët e sotme burojnë nga një gjuhë e vetem mbetet thjesht një kërkshëri. Ideja se gjuhët e sotme vijnë nga popuj të ndryshëm është sot për sot me e pranueshme. Disa studjues janë të prirur të

1 Breal M., Essai dwe semantique: science des significations Hachette, Paris, 1897, f.3.

2 Po aty , f 66

zbulojnë gjëndjen fillestare të gjuhëve, duke ndërtuar analogji me format gjuhësore që gjejmë sot në disa popuj primitive. Mirëpo edhe këto gjuhë janë, as më shumë e më pak, sisteme të strukturuar si dhe vetë gjuhët e qytetëruara, ku duket se, edhe pse të pashkruara, u janë nënshtruar ligjeve të zhvillimit, duke krijuar kështu një mjegullnajë me sustratin etyre arkaik. Mirëpo procesi i gjuhësimit është i lidhur ngushtë me procese të tjera si: procesi i të menduarit, pra aftësia për kujtesë dhe aftësia për të abstrguar dhe procesi i shoqërizimit, pra aftësia për të vepruar në grup për të përmbushur kërkesat në rritje. Nga edhe ky punim do të ushëhiqet nga kënvështrimi që synon të argumentojë se edhe gjuha e krijoj njëriun, por edhe njëriu e krijoj gjuhën. Në mënyrë të vecantë do të ndalemi në rolin e vecantë të gjuhës si ndërmjetëse midis njëriut dhe referentit: çfarë ndodh midis procesit të shenjzimit dhe referentëve, pra, procesit të përfaqësimit dhe procesit të krijimit të referentëve gjatë komunikimit me anë të gjuhës.

2. NJË KUPTIM FILLESTAR RRETH PSIKOLONGUISTIKËS

Njohuritë tona për gjuhën kanë ardhur duke u konsoliduar. Dihet se tri fusha studimi kanë kontribuar më tepër për të krijuar dhe zhvilluar psikolingistikën ose psikologjinë e shkencës dhe të përdorimit të gjuhës:

Së pari është Linguistika ose shkenca gjuhësore, që studjon strukturën gjuhësore dhe trasformimet që ajo pëson gjatë përdorimit.

Së dyti është Neurolingistika, e cila studjon marrdhëniet ndërmjet trurit njërëzor dhe aftësive gjuhësore njërëzore.

Së treti është Sociologjistika që studjon marrdhëniet ndërmjet sjelljes sociale të gjuhës, funksionet e saj në kontekstin social.

Për të njohur dhe kuptuar më mirë aspektet e gjuhës dhe komunikimit në përgjithësi, përvetësimin e aftësive komunikuese duhet shtjelluar natyra e gjuhës, karakteristikat

themelore të saj , përvetësimin e strukturës së fjalës dhe fjalisë, përdorimin e gjuhës në kontekstin kulturor, social, konjitiv dhe fiziologjik.

3. NJË VËSHTRIM METAFIZIK I GJUHËS

Nëës shfletojmë një falor i termave të gjuhësisë, zëri filozofi gjuhe do të na tregonte një disiplinë e tillë që do të vendosej në në kufijtë e të gjitha degëve të filozofisë si një shumësi e vecantë dijesh të vecanta. Në fakt nuk ka veprimtari njërëzore që të mos jetë e lidhur me mendimin filozofik mbi natyrën e gjuhës, duke përfshirë llogjikën, metafizikën e për të vazhduar me ontologjinë, epistemologjinë etj. Pra me gjithë atë dije që lidhet me shqyrtimin e tërësisë së njëriut si qenie shoqërore dhe të shfaqjece të tij, deri tek problem të natyrës morale dhe ideologjike.

Pra çështja e gjuhës është vetë çështja e qenësisë së njëriut, e raportit që e lidh atë me mendimin , që e lidh veprimatrinë tonë praktike me perceptimin e botës.

Natyrisht , të gjitha keto degëzime kanë vecanësinë e tyre, objektin e tyre, ligjet e metodat e studimit. Në këtë këndvështrim mund te thuhet se filozofia e gjuhës vë në vështrim të përgjithshëm , realitetin , përfaqësimin e tij në mendim dhe rolin e gjuhës si ndërmjetëse midis njëriut, mendimit të tij dhe përfaqësimit të realitetit në të, kurse gjuhësia ka pasur në qëndër të vëmëndjes kryesisht mekanizma të rëndësishëm të gjuhës, duke e parë këtë të fundit si një dukuri të strukturuar , edhe pse i kapërcen kufijtë , duke iu qasar objekteve të shkencave të mësipërme. ³⁾

E gjithë jeta jonë e përditshme është e pasur me shprehje mendimesh , me aktivitete që janë të lidhura me shprehjen e të kuptuarit apo edhe të të menduarit. Të gjitha këto shprehen nëpërmjet gjuhës ku nëpërmjet saj ne arrijmë të kuptojmë

3 Fjala është për lindjen e shkencave mikste si: sociolingvistika, psikolingvistika, antropolingvistika, madje vetë filozofia e gjuhës etj.

mendimet e të tjerëve dhe të shprehen mendimet. Si fillim mund të futemi në problemet filozofike të gjuhës. Pra japim në fillim se çfarë përfaqëson gjuha dhe marrdhëniet e saj të mendimit. Gjuha është një funksion dhe e dyta e gjitha është një aftësi e mësuar. Themi se gjuha është një funksion sepse ajo na shërben dhe është një mjet për komunikimin dhe përveçse ka një funksion si një formë komunikimi ajo përfshin edhe funksionin tjetër si një mjet shprehës i mendimit. Themi se është një aftësi e mësuar sepse ajo mësohet gjatë jetës kur ne kërkojmë të shprehemi ose të pasqyrojmë një mendim. Me anë të gjuhës jo gjithmonë arrijmë rezultatin maksimalpërsa i përket kuptueshmërisë që do të thotë se jo gjithmonë nëpërmjet gjuhës mund të arrijmë të shprehim atë që mendojme dhe jo gjithmonë arrijmë të kuptojmë në të njëjtën mënyrë që tjetri kupton.

Duke u nisur nga ky arsytim mund të lindin dy probleme. Problemi i parë është problem i moskuptimit dhe problem i dytë është keqkuptimi. Në rastin e parë kjo ndodh për faktin se ne shprehim mendimin tonë në anë të gjuhës por për shkaqe gjuhësore ose jashtë gjuhësore të tjerët nuk arrijnë të kuptojnë mendimin tonë. Problem i dytë ai i keqkuptimit ose konflikte nëpërmjet gjuhës ndodh atëherë kur ne shprehim mendimin tonë dhe kur të tjerët na keqkuptojnë në këtë mënyrë ne konfliktohemi. Të dyja këto situata krijojnë për arsye se nuk përputhen kuptimin e folësit me kuptimin e fjalisë ose kuptimin e folësit me dëgjuesit domethënë unë nëpërmjet gjuhës time vetjake shpreh mendimin tim dhe nga ana e dëgjuesit kjo mund të moskuptohet ose të keqkuptet.

4. CILAT JANË SHKAQET QË SHKAKTOJNË PROBLEME TE GJUHA?

Gjatë procesit të të kuptuarit nëpërmjet gjuhës vijnë një sërë faktorësh: së pari duhen respektuar kriteret mbi bazën e të cilës ne përkufizojmë gjuhën së pari si respektimi i

sistemit të rregullave gjuhësore dhe respektimi i kodeve sepse ne i përkufizojme gjuhën si një system rregullash apo si një tërësi rregulash dhe system kodesh të njësuara që do të thotë se gjuha është një marrveshje mbi bazën e së cilës janë vendosur këto rregula apo kode të njësuara, të pranuar, të detyrueshme për tu zbatuar nga të gjithë. Në rast se unë përdor tërësisht në gjithë temën vetjake dhe krijoj një system kodit vetjak dhe jo mbi bazën e marrëveshjeve me të tjerët dhe këtë e përdor tërësisht se është vetjake atehere kjo gjuhë nuk arrin të kuptohet dhe të deshifrohet nga të tjerët. Kështu lind problem i moskuptueshmërisë. Së dyti , gjuha mund të përshtatet dhe të përdoret në varësin të mjedisit social , në qoftëse individi përdor një gjuhë për të shprehur mendimin etij jo në përputhje me kushtet e mjedisit social dhe pa e njohur terrenin social atehërë ai nuk arrin të kuptohet nga të tjerët. Se treti, faktori tjetër ka të bëjë me nivelin e përdorimit të gjuhës në përputhje me këtë lëvizje sociale sepse ne rast se njëri përdor një gjuhë më të avancuar tepër profesionalisht që nuk ka të bëjë me mjedisin në të cilin ai po komunikon (mjedisi social në të cilin ai kërkon të shkëmbejë mendimet) atehërë gjuha tepër profesionale apo teknike nuk arrin të kuptohet nga një mjedis e si rrejdhojë edhe mendimi që kërkon të shprehë individi nëpërmjet kësaj gjuhe nuk arrin të përthithet. Së katërti, shkaqet e moszotërimit nga ana e individit i kopetencave gjuhësore dhe të komunikimit shkakton një mungesë të qartësisë së mendimit të prehur nëpërmjet gjuhësgjë që mund të shkaktojë moskuptime ose mungesë të të kuptuarit. Së pesti, janë edhe shkaqe të tjera që kanë të bëjnë me difekte të lindura apo që pësohen gjatë jetës.

Problem i dytë ai i keqkomunikimit, nxit një rrezikshmëri të madhe shoqërore dhe sociale sepse njërëzit shpesh nëpërmjet gjuhës keqkuptohen dhe ky keqkuptim çon në konflikt. Kjo mund të shkaktohet për këto arsye a) sistemi i kodeve dhe i shënjavave që përdor njëri individ mund të jetë i ndryshëm me ato që përdor tjetri dhe jo vetëm kaq por ndonjë shenjë apo

kod në atë të së cilës kërkon të shprehësh mendimin mund të përbëjë thyerje apo të deshifrohet në mënyrë të kundërt nga ana e tjetrit. Këto raste janë evidente edhe nëpërmjet individëve me kombësi të njëjtë me ato me kombësi të ndryshme; b) për shkak të kulturave të ndryshme shprehja e mendimit nëpërmjet gjuhës sipas kulturës vetjake të con në konflikt; c) dialektet e ndryshme, shprehja e mendimit nëpërmjet gjuhës që i përkasin dialekteve të ndryshme mund të cojë në konflikt; d) përdorimi i një gjuhe ironike, fyese si një mënyrë për të fituar pushtet dhe për të imponuar mendimin nëpërmjet gjuhës con në konflikt. Në lidhje me mënyrën sesi ne kërkojmë ta pasqyrojmë botën nëpërmjet gjuhës është e ndryshme. Dikush e pasqyron atë nëpërmjet një gjuhe ekonomike dhe dikush tjetër e pasqyron atë nëpërmjet një gjuhe të stërgjatur. Sesi fillon të përdoret gjuha si një mjet për ta pasqyruar botën kjo është e lidhur me fazat e zhvillimit të njëriut.

5. GJUHA LIND BASHKË ME NJËRIUN APO MESOHET? BOTA PASQYROHET NËPËRMJET GJUHËS MËNYRËN TË NJËJTË NGA TË GJITHË APO NË MËNYRA TË NDRYSHME?

Njëriu për të pasyruar botën është e mjaftueshme që ai të përdorë një gjuhë vetjake dhe sistem kodesh vetjake apo një gjuhë konvencionale. A lindin probleme në lidhje me këto pasqyrime të botës nëpërmjet gjuhës, përse i përket problemit të të kuptuarit të kësaj bote dhe të të shprehurit të asaj cka arrijnë në këtë botë. A mund të njohim ne nëpërmjet gjuhës dhe si?

Në lidhje me problemin nëse gjuha është aftësi tërësisht e lindur apo e mësuar ka mendime të ndryshme. Po të ndjekim filozofinë e Chomskit i cili mendon se në trurin e njëriut ekzistojnë farëra të lindura të cilat strukturojnë gjuhën, pra tek njëriu strukturat gjuhësore që bëjnë të mundur përdorimin

e gjuhës me qëllim komunikimin ndohen në trurin e njëriut dhe janë të lindura. Këtu më tepër i mëshohet aftësië së lindur sesa ndikimit të mjedisit social. Po ta krahasojmë këtë me linjën e Sosyrit kemi mendimin e ndryshëm se gjuha mësohet nga ky mjedis social, imponohet, ndryshohet, përshtatet sipas këtij mjedisi social dhe rolin vendimtar e ka ndikimi i jashtëm, mjedisi social. Për ta trajtuar këtë problem do ta shikojmë të bashkëlidhur po me pyetjen nëse gjuha i paraprin mendimit apo anasjellta mendimi e paraprin gjuhën. Për ta shtjelluar këtë problem le të shikojmë se çfarë lind me njëriun dhe se çfarë zhvillohet? Gjuha shfaqet në formën verbale që është gjuha e folur dhe në formë joverbale që është gjuha e shenjave. Në momentin kur lind njëri ky fillon të qaje, ky i sapolindur qan sa herë që kërkon të shfaqë pakënaqësitë e tij. Lind pyetja se çfarë është kjo që lind me njëriun? Është gjuhë apo një aftësi komunikative? Aftësia për të komunikuar, nevoja për të komunikuar është e lindur ose lind bashkë me njëriun, ndërsa përvetësimi i gjuhës, aftësimi i saj vjen dhe përsoset me zhvillimin e njëriut dhe vazhdon gjatë gjithë jetës së tij. Domethënë ai gjatë gjithë jetës përvetëson, zhvillon, mëson gjuhë kurse në rregullat që përcaktojnë gjuhën ose atë që përkufizojmë si gjuhë është se gjuha është një mjet

6. SI PËRFUNDIM

Bazat e gjuhës gjenden në faktin se njëriut nuk mund të jetojnë si qenie të ndara dhe të vetmuara dhe të palidhura në aspektin shoqëror. Njëriut është u varur në shumë drejtime, njëriut kanë nevojat e tyre, të cilat duhet ti plotësojnë. Disa nga këto nevoja janë të domosdoshme për ruajtjen e qënies njëriute. Nëse nevojat material janë të domosdoshme për ruajtjen e ekzistencës fizike të njëriut, nevojat shpirtërore i nëvojiten atij për të ruajtur qënien e tij trasdentale prej njëriut. Për sigurimin e këtyre dy segmenteve ekzistenciale të njëriut shtrohet si domosdoshmeri nevoja e organizimit

të njëriut në gjuhë, pra nevoja e gjuhës sin ë planin teorik ashtu edhe atij praktik. Detyra e individit është qëtë analizojë gjuhën në raport me veprimet e veta dhe të shtroj kritikak ndaj problematikave gjuhësor apo të komunikimit.

BIBLIOGRAFIA

- Prof.Dr. Shezai Rrokaj “Filozofi e Gjuhës, Prej Antikitetit deri në kohën e sotme” Shtëpia botuese Arbëria 2010,
- Ferdinand De Sosyr “Kurs gjuhësisë së përgjithshme”.
- Cikël leksionesh në teoritë e Filozofinë e gjuhës.
- Comunication in nursing. The founadation for caring, Module 1. Marlene V. Obermeyer, RN, MA, 2006 Interpersonal communication,.
- Wittgenstein. L.l. Recherches Philosophiques, Perkthim Fr. E. Rigal, Paris, Gallimard, 2004.
- Wittgestein L, Tractatus Logico-philosophicus perkthyer. fr., G-Granger, Paris, Gallimard, 1993
- Camaioni, L. (2001). Psicologia dello sviluppo del linguaggio. Bologna: Il Mulino.
- Battacchi, M. W., Battistelli, P., Celani, G. (2000). Lo sviluppo del pensiero metarappresentativo e della coscienza. Milano: F. Angeli.
- www.ebookcentral.proquest.com
- www.britishcouncil.mk (2018)
- <https://www.anabel.al>
- [www. jeta ne focus/ Arsimi gjithesperfshires.html](http://www.jeta.nefocus/Arsimi_gjithesperfshires.html), shtator, 2014.

Dr. Edo SHERIFI
*Pedagoge, Fakulteti i Shkencave
Ekonomike dhe Shoqërore
Kolegji Universitar “Wisdom”*
edo.sherifi@wisdom.edu.al

MSc. Julvina GJERMENI
Kolegji Universitar “Wisdom”,
juligjermeni@gmail.com

AFTËSIMI I FËMIJËVE AUTIKË ËSHTË I VËSHTIRË, POR JO I PAMUNDUR

**TRAINING AUTISTIC CHILDREN IS
DIFFICULT, BUT NOT IMPOSSIBLE**

Abstrakti

Studimi efektiviteti i programve reabilituese për fëmijët autik u realizua në Qendrën e Zhvillimit të fëmijëve Tiranë, 2016-2019. Target grupi i studimit janë katër fëmijë autik. Dy janë ushtruar me programe reabilitimi, dy janë në grupin e kontrollit. Autizmi është një çrregullim neurobihevioral, që karakterizohet nga dëmtime në ndërveprimin social, në komunikim dhe në shfaqjen e sjelljeve stereotipike e përsëritëse, të interesave dhe aktivitetit.

Qëllimi i studimit.

Të vlerësojë dhe argumentojë efektivitetin e programeve edukative për reabilitimin e fëmijëve me autizëm. Të ndihmojë stafet që punojnë me fëmijët dhe prindrit e tyre, me programet, efektivitetin e të cilëve trajton ky studim.

Metodologjia.

Me intervistat gjysëm të strukturuaru prindërit pohojnë progresin e fëmijëve. Fokus grupi i specialistëve të fushës definojnë mendimin, se, aplikimi i programeve reabilitues përshpejton progresin e fëmijëve. Me instrumentet e vëzhgimit me grilë vertikale, u grumbulluan informacioni i drejtpërdrejtë nga fëmijët autikë.

Rezultatet.

Me testin Soner, u provua, se, mosha mendore e fëmijëve të pa trajnuar u rrit 5 - 6 muaj. Mosha mendore e fëmijëve të ushtruar u rrit 3.8 - 4.5 vjeç. Nga përpunimi i të dhënave me paketën SPSS, për fëmijët e ushtruar me programet reabilituese, rezultoi se, M. Ç, përvetësoi 50% të programit në aftësimin konjitiv, 55% të programit, në sferën e aftësimit gjuhësor, 45% në aftësimin social. M. H, përvetësoi, 45% të programit në aftësimin konjitiv, 55% të programit, në aftësimin gjuhësor, 50% në aftësimin social. Fëmijët e pa ushtruar me programe arritën këto rezultate. D. D Programin e aftësimit konjitiv

73% nuk e realizon aspak sipas shkallës Likert. Programin e aftësimin gjuhësor nuk e njeht aspak në masën 70%. Programin e aftësimin social nuk e realizoi në masën 66%. G. S nuk e njeht aspak programin, në aftësimin konjitiv 70%, në aftësimin gjuhësor 69%, në aftësimin social 55%.

Përfundime.

Programet edukative përshpejtojnë zhvillimin psikosocial e psikofizik të fëmijëve me autizëm. Aftësimi i fëmijëve autikë është i vështirë por jo i pamundur! (Sherifi.E,2004)¹.

Fjalët kyçe: Autizëm. Reabilitim. Programe. Metoda. Efektivitet.

Abstract

Study, efectieness of rehabilitating autistic children at the Center for Devlopment of the children in Tirana 2016-2019.The target group of this study are 4 autist childern. Two of them undergone rehabilitating programes and two of them composed the checking group.Autism is a neurobiheviorial disorder characterised by demages in social interaction,communication and other stereotipic and repetitive behaviours, related ot interests and activities.

The aim of the study.

To evaluate and assess the efectiveness of educational programe for rehabilitation of autic childern. To help the staffs who work with autic children and parents of autic children through programes, the effectiveness of ëhich is trated by this study.

1 (Sherifi.E,2004)“Aftësim për Integrim”Shtëpia Botuese. Pegi. Fq 56.74

Methodology.

Through the interviewees semi structured the parents claim the progress of the children in educative programmes. The focus group of specialists of this field defines the idea that the application of rehabilitating programs accelerates the progress of the children. Through the instrument of observation with vertical grill were collected straightforward information by autistic children.

Results.

Through the Soner test was proved that the mental age of untrained children was increased only 5-6 months. The mental age of trained children was increased 3.8-4.5 years. The elaboration of the data through the package SPSS evidenced that: children exercised in our rehabilitating programmes reached these results: M.C accomplished 50% of the program in cognitive abilities, 50% of the program in the lingual abilitation, 45% in social abilitation. M.H accomplished totally 45% of the program in cognitive abilitation, 55% of the program in lingual abilitation, 50 % in social abilitation. The untrained children in program. D.D in test resulted that he does not know the program at cognitive abilitation 73% in lingual abilitation 70% in social abilitation 66%. G.S do not know: the program in cognitive abilitation 70%, in lingual abilitation 69% in social abilitation 55%.

Conclusions.

The educational programmes accelerate the psychosocial and psychophysic development of the autistic children. Autism is difficult but not incurable

Key words: Autism, rehabilitation, programme, methods, effectiveness

1. HYRJE

Fjala «Autist» vjen nga greqishtja dhe do të thotë «vetvetja». Autizmi (greq. *Αυτός*, avtos-vetë) është çrregullim neurobiologjik që veçohet me vështirësi në komunikim, ndërveprimi shoqëror, sjellje të përsëritura dhe rreze të kufizuar interesash.

Autizmi është një çrregullim neurobiheviolar, që karakterizohet nga dëmtim në ndërveprimin social, komunikim si dhe shfaqje të sjelljeve stereotipike dhe përsëritëse, lidhur me interesat dhe aktivitetet. Shenjat e para të autizmit vihen re para moshës tre vjeçare. Shkalla dhe forma e dëmtimit, në fushat e sipërpërmendura, ndryshon nga një individ tek tjetri.

Autizmi është paaftësi zhvilluese e përgjeshme e cila ndikon në mënyrën se si personi komunikon dhe sillet me njerëzit rreth tij. Fëmijët dhe të rriturit me autizëm kanë vështirësi të kenë afërsi me të tjerët në mënyrë të thjeshtë. Në përgjithësi aftësitë e tyre për të zhvilluar shoqëri dhe aftësia e tyre për të kuptuar shprehjet emocionale të njerëzve të tjerë janë të kufizuara.

Karakteristikat e autizmit. Të gjitha çrregullimet ÇSA, ndajnë të njëjtat karakteristika përkufizuese. Ato janë të grupuara në tri fusha: Dëmtimet në marrëdhëniet sociale. Dëmtimet në gjuhë, komunikim dhe lojë. Sjelljet përsëritëse dhe të kufizuara.

Kontakti me vështrim. Kontakti me vështrim është zakonisht i dobët, shpesh fëmija duhet mësuar dhe rikujtuar që t'i shoh njerëzit, madje edhe në këto raste kontakti me vështrim priret të mos jetë i natyrshëm. Për shumë fëmijë me ÇSA, kontakti me vështrim ndihet si i pakëndshëm dhe ata në mënyrë aktive e shmangin atë. Edhe fëmijët që janë më të motivuar që të jenë social dhe që shmangin në mënyrë më pak aktive kontaktin me vështrim, mund të harrojnë t'i shohin njerëzit dhe kanë nevojë që t'ua rikujtojnë.

Gjestet. Fëmijët me spektrin e autizmit nuk e kompensojnë mungesën e gjuhës në bisedë me anë të gjesteve dhe gjuhës

së trupit. Fëmijët me ÇSA duken më të dëmtuar në dëshirën e tyre bazë, për të komunikuar. Edhe pse gjestet ata mund t'i mësojnë, këto gjeste duken më pak të natyrshme dhe më të ngurta. Gjestet ata i përdorin më pak se sa fëmijët me çrregullime të gjuhës.

Ndërsjellësia emocionale ose, reagimi siç duhet ndaj emocioneve të të tjerëve, në mënyrë të habitshme është nganjëherë i mirë. Sa kohë që qëndrimi emocional i personit tjetër është i dukshëm, p sh kur tjetri qesh, buzëqesh, duartroket, thotë po-o-o.. në mënyrë entuziaste, fëmija me ÇSA mund ta vërë re dhe ta imitoje. Në mënyrë të ngjashme, nëse vuajtja e personit tjetër është e dukshme dhe ky është dikush për të cilin fëmija me ÇSA, do t'ia dijë, ai mund të përpiqet në mënyrë të ngathët që ta përmirësoj situatën.

Gjuha, komunikimi dhe loja. Një nga simptomat më të zakonshëm tek fëmijët e spektrit të autizmit është të folurit e vonuar. Shpesh herë të folurit konsiderohet i vonuar, kur fëmija përdor një numur të vogël fjalësh para moshës dyvjeçare, por jo dendur dhe në një mënyrë jo shumë komunikuese. Nganjëherë, fëmija aktivizon një numur fjalësh që ai i përdor shpesh, por pas vitit të dytë ai pushon së përdoruri këto fjalë pa i zëvendësuar ato me fjalë të tjera.

Aftësitë bisedore të dëmtuara, janë pothuajse universale në ÇSA. Për të rritur aftësinë bisedimore të fëmijës autik është shumë i rëndësishëm ndërveprimi shoqëror i ndërsjelltë. Kjo do të thotë që një fëmijë do të belbëzojë, do të buzëqeshë me kënaqsi do të shikojë e të përkëdhel nënën. Kjo gjë ka sukses kur ndodh në situata reale. Nganjëherë bisedat "më të mira" janë gjatë lojës së pretenduar, kur fëmijët imitojnë bisedat e të rriturve që dëgjojnë.

Gjuha përsëritëse. Kur një fëmijë me ÇSA zotron gjuhën. Ne mund të vemë re se ajo është shumë përsëritëse. Kjo ndodh në shumë nivele. Fëmija mund të përdorë parreshtur të njejtat fjalë dhe fraza, që a i ka dëgjuar më parë nga të rriturit apo nga programet televizive.

Loja e pretenduar, vuan nga të njëjtat përsëritje. Fëmijët me ÇSA mund të riluajnë skena nga vidiot, filmat ose programet televizive, që shpesh u pëlqen t'i shikojnë në mënyrë të përsëritur. Prania e lojës së pretenduar është një shënjë pozitive tek një fëmijë me ÇSA.

Sjelljet përsëritëse dhe kufizuese. Tek shumë fëmijë të vegjël nën moshën 5 vjec, me çrregullime të spektrit autik, vrejme se qëndresa ndaj ndryshimit dhe ritualet janë më shumë përjashtim se rregull, për këta fëmijë.

Vetëstimulimi pamor. Fëmijët e vegjël dhe më të dëmtuar nga ana intelektuale, merren me disa pjesë të sendeve. Kjo gjë quhet vetëstimulim pamor. Këto lloj sjelljesh mund të përfshijnë: kundrimin e dritave, kundrimin e ventilatorëve në tavan, kundrimin e ujit, kundrimin e vizave të drejta, shpesh nga kënde të ndryshme, kundrimin e hijeve lëvizëse përmes gjetheve, lëvizjen e gishtave në fusha pamore periferike për të krijuar efekte strabizmi, vëngërimin, shikimin e gjerave me bishtin e syrit.

Lëvizjet përsëritëse, janë po ashtu të zakonshme. Këto mund të jenë lëvizje të plota, trupi, këthim mbrapsh, lëkundje, ecje në majë të këmbës etj. Lidhja e gishtave mund të konsiderohet si një sjellje motore përsëritëse, por edhe si një "stimulim" pamor, nëse fëmija ja ngul sytë gishtave të tij të lidhura me njeri tjetrin.

Dëmtime në ndërveprimin social. Fëmijët autik paraqesin dëmtim në përdorimin e sjelljeve joverbale, shprehjeve të fytyrës dhe gjesteve. Ata paraqesin pamundësi për të krijuar një marrëdhënie shoqërore të nivelit të moshës kronologjike me fëmijët e tjerë. Shprehin mungesë dëshire për të ndarë emocione dhe interesa me të tjerë. Fëmijët autik kanë mungesë reciprociteti emocional.

Dëmtime në komunikim. Fëmijët autik kanë vonesë në zhvillimin e gjuhës, së folur ose mungesë totale të saj. Ka raste kur fëmijët autik mund të arrijnë të krijojnë gjuhë të folur, por vihen në vështirësi për të filluar ose mbajtur gjallë

një bisedë. Ka të tjerë që e përdorin gjuhën e folur në mënyrë steriotipike ose përsëritëse. Tek fëmijët autik vihet re mungesë e lojës imagjinare.

Dëmtime në sjellje. Tek këta fëmijë shihet prokupim me një ose disa interesa në mënyrë intensive. Si psh, janë të fiksuar në dëgjimin e një lloj muzike të caktuar, në cdo kohë. Karakterizohen nga sjellje rutinë shumë mirë e përcaktuar që është shumë e vështirë ta ndryshojë këtë rutinë. Po thuaj se shumica e fëmijëve autikë manifestojnë manerizma motorre përsëritëse dhe steriotipike, si psh rrotullimi i duarve, kërcime me të dyja këmbët njëkohësisht, ecje në majë të gishtave, rrotullimi i një corapeje, kërcitja e dhembeve duke hapur tapat e shishve, kafshimi i të pranishëve që punojnë me të.

1.1 Çfarë i shkakton çrregullimet e spektrit të autizmit.

Baza gjenetike e autizmit. Deri nga mesi i viteve shtatëdhjetë, mendohej se autizmi nuk trashëgohej, por më tej Michael Rutter-i dhe Susan Folstein-i treguan se tendenca ishte që autizmi të trashëgohej nga familja. Studimet tregojnë se rreziku që të bësh një fëmijë të dytë me autizëm shkon nga 2 deri 10%, por rreziku që të lind një fëmijë më vështirësi të tjera si vonesa për të mësuar, vonesa për të folur, mund të arrijë në 30%.

Nëse një binjak monozigot ka autizëm, ekziston rreth 60% mundësi që binjaku tjetër të ketë autizëm dhe ndoshta 90% mundësi që binjaku të ketë një formë aftësie të kufizuar për të mësuar. Disa ekspert vlerësojnë se mund të jenë rreth 10-15 gjene të ndryshme që ndërveprojnë dhe shkaktojnë autizmin dhe se këto gene mund të jenë disi të ndryshme në familje të ndryshme. Pra është e qartë se autizmi ka një bazë gjenetike, por duket se gjenetika që përfshihet është shumë e ndërlikuar, dhe nuk duket se studimet janë në prag të ndonjë zbulimi që do të përcaktojë gjenin e autizmit.

Anomalitë e trurit, janë studjuar duke analizuar trurin e

individëve me autizëm pas vdekjes dhe trurin e individëve me autizëm që janë gjallë dhe kanë bërë tomografinë e kompjuterizuar aksiale (CAT scan) dhe rezonancën magnetike (MRI). Një përfundim i qëndrueshëm ka qënë se njerzit me autizëm priren ta kenë truri më të madh se sa njerzit e tjerë të së njëjtës moshë. Eric Courchesne-i studiuës nga San Diego, ka pohuar se shumë fëmijë me autizëm lindin me kokë disi të vogël, por koka u rritet shumë shpejtë gjatë vitit të parë të jetës, dhe ata përfundojnë me kokë tejet të madhe.

Ky zbulim mund të çojë në teori të reja lidhur me zhvillimin e trurit në autizëm dhe mund të shërbejë që fëmijët me autizëm të përcaktohen në një fazë shumë të hershme. Studiuës të tjerë si Margaret Bauman-i dhe Tom Kemper-i, neurologë nga Bostoni, pohojnë se fëmijët me autizëm i kanë qelizat e trurit të vogla dhe shumë të ngjeshura, me pamje të paarrira në zonat e trurit që dihet se kontrollojnë emocionin, të mësuarit, dhe bashkërendimin motorrik.

Një zhvillim i rëndësishëm teknologjik që njihet si rezonanca manjetike funksionale (fMRI) bën të mundur që faktikisht studiuësit t'i vëzhgojnë fushat e ndryshme të fëmijëve, të cilat "gjallërohen" kur aktivizohen ndërsa kryejnë detyrat përkatëse. Studimet e para tregojnë se, për të kuptuar çfarë mendojnë të tjerët, ose për të kuptuar shprehjet e fytyrës së të tjerëve, fëmijët autik përdorin fusha të trurit të ndryshme nga ato që përdorin fëmijët me zhvillim normal.(ndonse përgjithësisht fushat e trurit janë afër me njera tjetrën)

Faktorët e mundshëm mjedisorë. Deri tani, kërkimet për shkaqet mjedisore të autizmit nuk kanë qënë të suksesshme. Disa shembuj të grupimit në pamje të jashtme të rasteve – p sh në Nju Xhersej dhe Masaçusets – i kanë venë prindërit dhe profesionistët në kërkim të pikave të grumbullimit të lëndëve helmuese, uzinave kimike, etj. Por deri tani asnjë lidhje e qartë nuk është përcaktuar mes vendeve të tilla dhe rritjes së incidencës së autizmit. Një faktor tjetër mjedisor, për të cilin është dyshuar ka qënë vaksinimi në fëmijërinë e hershme,

sidomos vaksina F.SH.R. Disa kanë qënë të mendimit se pikërisht kombinimi i tri vaksinave, ka qënë një stres shumë i madh për sistemin imunitar Prindër të tjerë mendojnë se ka qënë vecanrisht komponenti i fruthit, që ka qëmtuar veshjen e stomaut dhe e ka bërë atë të përshkueshme(("kanalin e shpuar") Të tjerë mendojnë se mund të jetë taimersoli(një formë zhive), që përfshihet në vaksinë si antiseptik.

Studimet e kohëve të fundit, tregojnë bindshëm se vaksinimi nuk ka lidhje me shenjat e para të autizmit. Një studim i till është bërë në Danmarkë, te disa mijëra fëmijë, në të clin është konstatuar se te fëmijët e vaksinuar nuk kishte më shumë autizëm se sa te fëmijët e pavaksinuar. Përveç kësaj, gjatë gjatë studimeve të fundit është nënvizuar se nuk duket që heqja e taimersolit ta ketë ulur numurin e rasteve me autizëm. Sidoqoftë për këto çështje debatohet fortë midis grupimit të prindërve dhe autoriteteve mjeksore. Një tjetër teori e njohur është se disa ushqime mund të shkaktojnë ose t'i përkeqësojnë simptomat e autizmit te disa fëmijë.

Dyshohet vecanrisht për ushqime me përmbajtje gruri ose bulmeti, ndërkohë që shumë fëmijë u janë nënështuar analizave për një "dietë pa gluten dhe kazeinë" Shumë prindër njoftojnë përmirsim në sjellje dhe të funksionimit të të stomakut e të zorrëve (sidomos më pak diarre). Për këtë dietë studimet e kontrolluara në shkallë të gjerë sapo kanë nisur. Sidoqoftë ne kemi parë pak përmirësim të vazhdueshëm të sjelljes apo aftësive njohëse te fëmijët "me dietë" Gjithësesi të gjithë duhet të presim derisa të përfundojnë studimet me qëllim që të shohim nëse ka fëmijë të vecantë, të cilët ndihen më mirë kur këto ushqime u'a heqim nga dieta.

Këndvështrimi neuroshkencor dhe ai konjitiv.

Sipas këndvështrimit neuroshkencor, faktorët gjenetik luajnë një rol të rëndësishëm në shfaqjen e autizmit. Studimet me çifte binjakësh tregojnë se motra ose vëllai binjak i një fëmijë autik e ka 60% probabilitetin për të zhvilluar autizëm. Rezultatet nga gjenetika lenë vend për faktorë

të tjerë ndikues. Sipas këndvështrimit konjitiv, problemet konjitive të fëmijëve që kanë lidhje me imagjinatën, zbatimin e rregullave, përdorimin e informacionit, janë primare dhe shkaktojnë probleme në ndërveprimin social.

Studimet konjitive konfirmojnë këtë lidhje por nuk shpjegojnë të gjitha aspektet dhe karakteristikat e autizmit. Teori dhe ide të tjera të shkaqeve të autizmit janë: ndotja e ambientit, infektive, probleme para gjatë dhe mbas lindjes. Shtatëzani në moshë të madhe. Përdorim i medikamenteve gjatë shtatzanisë etj. Asnjë nga këto teori nuk është provuar të jetë e saktë si shkak i vetëm i autizmit. Ideja më e pranushme në ditët e sotme për shkakun e autizmit mendohet të jetë një kombinim i faktorëve gjenetik, neuropatologjik dhe ambjentalë, dhe stadeve të sjelljes verbale dhe ambientit)

2. SHQYRTIM LITERATURE

Floortime-i. Është një ndërhyrje tek zhvillimi i fëmijës autik, me autorë Stanley Greenspan dhe Serena Waider. Gjatë Floortime-it, vëmendje është te krijimi i motivimit që fëmija të komunikojë, si dhe bëhen përpjekje për të krijuar “rathë të komunikimit”, brenda të cilëve fëmija thotë ose bën diçka. Gjatë Floortime-it në qendër të vëmendjes është krijimi i motivimit që fëmija të komunikojë. Floortimi e merr emrin nga pozicioni në të cilin kryhet kjo veprimtari – të ndenjurit ulur në dysheme bashkë me fëmijën, që ai të luaj, në vend që të qëndrojë ulur në tryezë.

Qëndrimi në tapet mbi dysheme është më i kontrolluar sepse drejtohet nga i rrituri. Ky qëndrim zbatohet shpesh herë në kuadrin e AAS-së. Gjatë Floortime –it, bëhen përpjekje për të krijuar “rathë të komunikimit” brenda të cilëve fëmija thotë ose bën diçka, i rrituri përgjigjet duke folur, duke luajtur, duke dhënë diçka duke e prekur fëmijën në mënyrë të këndshme si edhe duke nxitur më shumë komunikimin. Objektivi është që të rritet kënaqësia e fëmijës duke ndërvepruar me të tjerët dhe gjatë ndërveprimeve të tij, të nxitet ndërsjellësia.

Në shumë aspekte Floortime-i është e kundërta e qasjeve të AAS-së. Floortime ka në qendër fëmijën dhe drejtohet nga fëmija, ndërsa AAS drejtohet nga i rrituri. Gjatë Floortime-i bëhen përpjekje për të hyrë në botën e fëmijës, ndërsa AAS mund të shihet si një program që e tërheq fëmijën në botën tonë. Mendohet se objektivi kryesor i i Floortime-i është që të krijohet motivimi për të komunikuar dhe se aftësitë vijnë më pas, ndërsa në rastin e AAS mendohet se objektivi kryesor është që fëmijës t'i mësohen aftësi të veçanta dhe se motivimi për t'i përdorur ato vjen me pas. (Greenspan, S.I., & Wieder, S. (2006).²⁾

Programi TEACCH. Ky program shërben për lehtësim të komunikimit të fëmijës. Programi i TEACCH, qëndron në krye për Trajtimin, Arsimin dhe Komunikimin e Fëmijëve, Autistikë. Termi "Programi TEACCH" ka për qëllim të tregojë "Mënyrën e organizimit të shërbimeve për njerëzit me autizëm që siguron kujdes të plotë në një kuptim të dyfishtë" horizontal dhe "vertikal", që është në çdo kohë të ditës, çdo kohë të vitit të jetës dhe të gjithë ekzistencës, me pak fjalë, një ndërhyrje "depërtuese".

Konceptuar dhe dizajnuar nga Eric Schopler në vitet '60s i testuar në Karolinën e Veriut për një periudhë prej 5 vjetësh me ndihmën e Instituti Kombëtar të e Arsimit dhe Shëndetësisë, duke pasur parasysh rezultatet jashtëzakonisht pozitive të arritura nga ana TEACCH në vitit 70, programi është miratuar zyrtarisht dhe i financuar nga shteti. Në Evropë, shumica e shkollave apo klasa të specializuara për fëmijët me autizëm dhe qendrave për të gjetur punë apo strehim për të rriturit janë organizuar tashmë në modelin e programit TEACCH. Programi ka për qëllim zhvillimin e shkallës më të mirë të mundshme të autonomisë në fushën, sociale personale dhe të

2 Greenspan, S.I., & Wieder, S. (2006). *Engaging Autism Using the Floortime Approach to Help Children Relate, Communicate, and Think*. Cambridge, MA

punojnë me anë të strategjive arsimore, të cilat rrisin aftësitë e personint me autizëm.

Programi TEACCH është hartuar në përputhje me përkufizimin e autizmit si një çrregullim i përgjithësuar i zhvillimit karakterizuar nga treshi i simptomave të përshkruara në (Diagnostike dhe Statistikës Manual of Mental Disorders, Amerikane Psikiatrike Association) DSM -V, dhe ideart ICD (Klasifikimi Ndërkombëtar i Sëmundjeve dhe çrregullimeve, Organizata Botërore e Shëndetësisë)¹⁰: diagnoza e autizmit duhet të bazohet në testet e përshtatshme që tregojnë një rrëmujë në zonën e komunikimit, shoqërizimit, dhe prania e interesave të kufizuar dhe të përsëritura. (Schopler, E. 1997),³⁾

Analiza e aplikuar e sjelljes (ABA), është shkencë që merret me nxjerrjen e procedurave nga teoritë e sjelljes për t'i aplikuar në funksion të përmirësimit të sjelljeve sociale kyçe të fëmijëve autikë.

Analiza e Zbatuar e Sjelljes (ABA) është një sistem i trajtimit të autizmit i bazuar në teoritë e sjelljes, e cila, thjesht, thotë se sjelljet "korrekte" mund të mësohen përmes një sistemi shpërblimesh dhe pasojash (ose kohët e fundit shpërblime dhe mbajtje të shpërblimeve).

Dr. Ivar Lovaas, një psikolog i sjelljes, për herë të parë aplikoi ABA për autizëm në Departamentin e Psikologjisë në UCLA në vitin 1987. Ai besonte se aftësitë sociale dhe të sjelljes mund të mësoheshin, madje edhe tek fëmijët me autizëm të thellë, përmes metodës ABA. Ideja ishte (dhe është) se autizmi është një grup i simptomave të sjelljes të cilat mund të modifikohen ose të "shuhen". Kur sjelljet autistike nuk janë më të dukshme për vëzhguesin, supozimi është se vetë autizmi është trajtuar në mënyrë efektive. (Sundberg, M.L., & Partington, J.W.1998)⁴⁾.

3 (Schopler, E. 1997), *Implementation of TEACCH philosophy. In D.J. Cohen e E. Volkmar (a cura di), Handbook of autism and Pervasive Developmental Disorders, 2a ed., New York*

4 (Sundberg, M.L., & Partington, J.W.1998). *Teaching leanguage to children with autism*

Çfarë mund të mësojnë fëmijët nëpërmjet ABA?

Në pjesën më të madhe e kohës, ABA synon të «shuajë» sjelljet e padëshiruara dhe të mësojë sjelljet dhe aftësitë e dëshiruara. Për shembull, ABA mund të përdoret për të zvogëluar shpërthimet dhe zemërimet ose për të mësuar një fëmijë që të ulet në heshtje, të përdorë fjalë për të bërë kërkesa ose të presë nga ana e tyre në shesh lojërash. ABA gjithashtu mund të përdoret për të mësuar aftësi të thjeshta dhe komplekse. Për shembull, ABA mund të përdoret për të shpërblyer një fëmijë për pastrimin e dhëmbëve të saktë, ose për ndarjen e një lodër me një mik (Fein, D.& Dun, A. M. (2001).⁵⁾

Zhvillimi psiko-social e psiko-fizik i fëmijëve autikë përshpejtohet nëpërmjet programeve edukative rehabilituese. Fëmija autik nuk ka vetëm komunikimin gjuhësor të bllokuar. Instrumentat e marrjes së informacionit tek ai shpesh çakordohen dhe sjellin probleme në ndjeshmërinë e tij/saj shqisore. Të dëgjuarit, të shikuarit, të prekurit, nuhatja dhe shija zhvillohen ndryshe nga shqisat e fëmijës me zhvillim normal dhe nuk kompensojnë dëmtimin gjuhësor. (Dhamo, Milika. 2010)⁶⁾

A mund të parandalohet autizmi? Studimet tregojnë se 5% -10% të rasteve, origjina e autizmit është e trashëguar. Në 50% të rasteve, autizmi ka predispozitë të trashëguar ose një origjinë biogjenetike, ndërsa në 40% të rasteve thjesht ka origjinë biogjenetike. (Jean-Charles Juhel. Gutenberg, 2010).⁷⁾

Kapja dhe trajtimi i autizmit në rininë e hershme e kufizon atë dhe nuk lejon që elementët autikë të istalohen si mënyra të

5 Fein, D.& Dun, A. M. (2001). *Autizmi në klasën tuaj*. Shtëpia Botuese. Onufri. fq136..

6 Dhamo, Milika. (2010). Çrregullimet dhe terapitë e të folurit. Botimet Ideart fq.199-220.

7 Juhel, J.C. (2010). *Dobësia mendore. Ta njohësh, ta kuptosh, të ndërhysh*. Shtëpia botuese. Gutenberg fq. 250.

gabuaru të sjelljes. (Saqellari, Spiro. 2011. Onufri. fq.101).⁸⁾

Vëzhgoni çdo ditë evoluimin e fëmijës dhe mbani shënim, jo vetëm përparimet, por edhe kthimet mbrapa. (Tupja, Edmond. 2009)⁹⁾.

3. METODOLOGJIA

Në terapitë e përdorura për rehabilitimin e fëmijëve, aplikohen metodat: Holding, Etodinamiko, Floor-time, DIR, PESC, DTT, ABA., etj. Target grupi i studimit u bë rastësor për përzgjedhjen e 2 (dy) fëmijëve. U përcaktua grupi i kontrollit me 2 (dy) fëmijë të pa ushtruar me programe për t'i krahasuar ndryshimin e zhvillimit psikosocial, nëpërmjet programeve instrumentave, teknikave e metodave që u aplikuan me fëmijët që përbënin target grupin e kontrollit dhe u ushtruan me programe. Për vërtetimin e hipotezës së studimit u përdor metoda triangolare: a) intervista e strukturuar me prindrit dhe me stafin, b) vëzhgimi me gril vertikal, c) fokus grupi me stafin e qendrës.

Nëpërmjet këtij studimi synohet të argumentohet se: edhe fëmijët me autizëm mund të aftësohen nëpërmjet programeve reabilituese, të vlerësojë dhe argumentojë efektivitetin e programeve edukative për rehabilitimin e fëmijëve me autizëm edhe në sferën konjitive, komunikative e sociale, si dhe të ndihmojë specialistët e prindërit e këtyre fëmijëve nëpërmjet dhënies së modelit të programeve, efektivitetin e të cilëve trajton ky studim.

1. Intervista të strukturuar me stafin, prindërit dhe të intervistuarit rastësorë nga komuniteti. Intervistat për target grupet përmbanin pyetje për gjininë, statusin e arsimin e të intervistuarit. Intervista trajtonte tri rubrika; a.shkaqet, format e pasojat e autizmit; b. programet,

8 Saqellari, Spiro. (2011. Onufri.) "Autizmi" Fq, fq,127-150.,67,99-118.

9 Tupja, Edmond. (2009). Tupja, E.(2009). *Kur dhimbja premtion dashuri*. Ombra gvg. fq.7-8.138.

metodat, mjetet, instrumentat që mundësojnë aftësimin e fëmijës autik; c. si mund të trajnohen fëmijët autik.

- Instrumenti i fokus grupit u organizua me 12 (dymbëdhjetë) persona, njohës të problematikave të autikut, të cilët ishin specialistët e punës me fëmijë, të “Qendrës së Zhvillimit të Fëmijëve, Tiranë”, specialistët e Fondacionit të Aftësisë së Kufizuara, specialistët e Departamentit të fëmijëve me aftësi të kufizuara, të Shërbimit Social Shtetëror, specialistë të organizatës “Ndihmoni jetën”, etj. Fokus grupi u zhvillua bazuar në 20 (njëzet) pyetje.

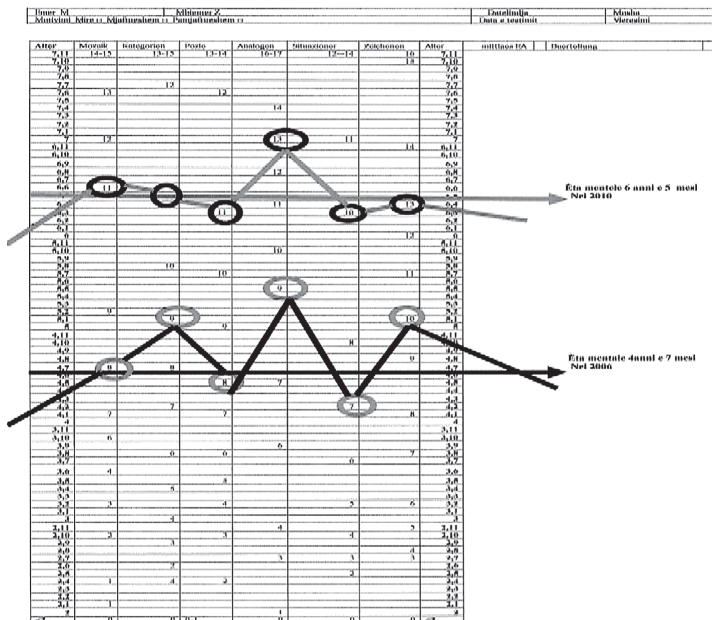
Pjesëmarrësit dhanë përgjigje individuale mbi çrregullimin e autizmit dhe shkaqet e lindjes së autizmit, për metodat që duhen përdorur, për aftësimin e fëmijëve, rolin e prindit dhe nevojën e bashkëpunimit të tij/saj me stafin edukues ose trajnues.

- Instrumenti i tretë ishte vëzhgimi me gril vertikale. Për funksionimin me efektivitet të këtij instrumenti u hartuan 5 (pesë) pyetje: A është autizmi i vështirë, për t’u trajtuar ?. Cili është roli i nënës në aftësimin e fëmijës autik ? A duhet të përfshihen fëmijët autikë në arsimin gjithpërfshirës ? Cili është roli i psikologut në trajtimin dhe aftësimin e fëmijëve autikë ? Cilat janë disa nga karakteristikat dalluese të fëmijëve me çrregullime të spektrit të autizmit?

4. REZULTATE

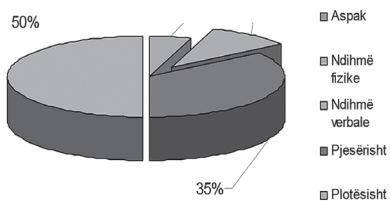
Rezultatet e 2 (dy) fëmijëve të trajtuar me programe edukative rehabilituese për aftësimin e tyre konjitiv dhe aftësimin gjuhësor ishin si më poshtë:

Paraqitja grafike e moshës mendore të M.Ç. në vitin 2016: 4.7 vjeç,
në vitin 2019: 6.3vjeç.

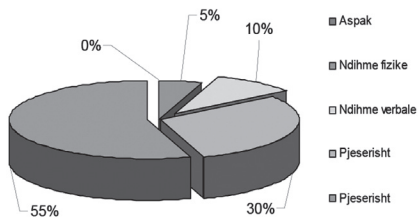
M.Ç. Aftësimi konjitiv

- Aspak 0%
- Ndihmë fizike 5%
- Ndihmë verbale 10%
- Pjesërisht 35%
- Plotësisht 50%

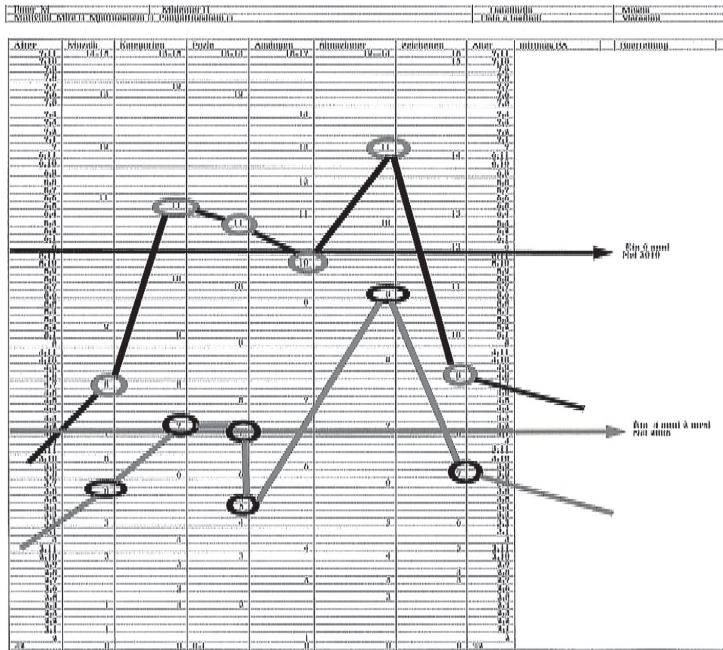

M.Ç. Aftësimi gjuhësor

- Aspak. 0%
- Ndihmë fizike 5%
- Ndihmë verbale 5%
- Pjesërisht 30%
- Plotësisht 55%

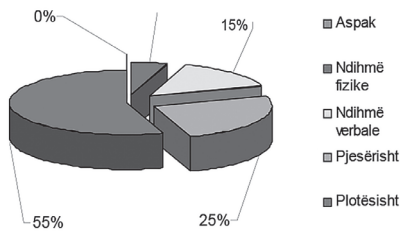

Paraqitja grafike e moshës mendore të M.H. në vitin 2016: 4.2 vjeç, në vitin 2019: 6 vjeç

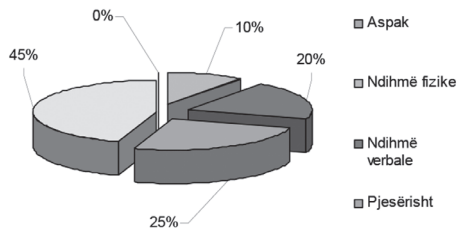
M. H. Aftësimi konjitiv

- Aspak 0%
- Ndihmë fizike 10%
- Ndihmë verbale 15%
- Pjesërisht 25%
- Plotësisht 55%

M.H. Aftësimi gjuhësor

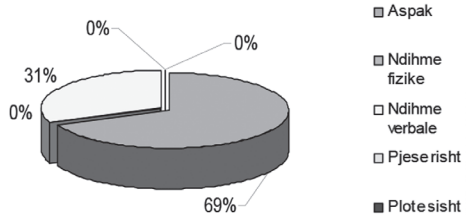
- Aspak 0%
- Ndihmë fizike 10%
- Ndihmë verbale 20%
- Pjesërisht 25%
- Plotësisht 45%

Rezultatet e 2 (dy) fëmijëve autik të pa ushtruar me programe rehabilitimi për aftësimin e tyre konjitiv dhe aftësimin gjuhësor ishin si më poshtë vijon:

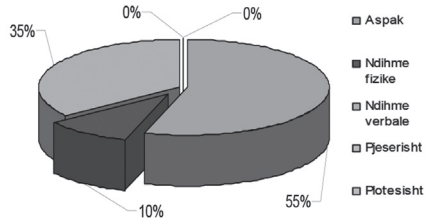
G.S. Aftësimi konjitiv

Aspak 69%
 Ndihmë fizike 31%
 Ndihmë verbale 0%
 Pjesërisht 0%
 Plotësisht 0%

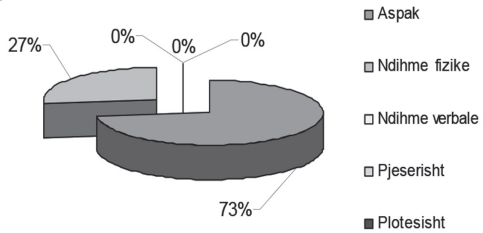
G.S.Aftësimi social

Aspak 55%
 Ndihmë fizike 35%
 Ndihmë verbale 0%
 Pjesërisht 0%
 Plotësisht 0%

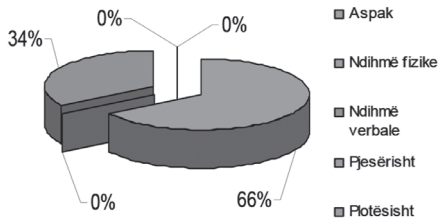
D.D. Aftësimi konjitiv

Aspak 73%
 Ndihmë fizike 27%
 Ndihmë verbale 0%
 Pjesërisht 0%
 Plotësisht 0%

D.D. Aftësimi gjuhësor

Aspak 66%
 Ndihmë fizike 34%
 Ndihmë verbale 0%
 Pjesërisht 0%
 Plotësisht 0%

5. KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

Nga analizimi i të dhënave dhe rezultateve të testit SONER, përpunimimi i të dhënave me paketën SPSS, shkalla Likert, si dhe nga interpretimi i intervistave gjysëm të strukturuar të përdorura në këtë studim, dolëm në përfundimin se: aplikimi i programeve rehabilituese tek fëmijët autik ishte efikas. Floortime dhe Programi TEACCH dhanë rezultate pozitive duke përdorur metoda bashkëkohore dhe instrumenta konkretizues, por për këtë ishte e nevojshme partneriteti midis profesionistëve të fushës me prindërit e fëmijëve autik.

Testet e **përdorura** në vlerësimin e progresit psiko-social e psiko-fizik të fëmijëve luajtën **një rol të rëndësishëm për** përshpejtimin e proceseve konjitive të fëmijëve që u trajtuan me programe rehabilituese. Këta fëmijë patën përmirësim të sjelljeve të tyre sociale, progres në shumë elementë të 8 (tetë) sferave të zhvillimit të **tyre moshor dhe mendor krahasuar me grupin e kontrollit të fëmijëve të pa trajtuar me këto programe.**

Për rrjedhojë, **dolëm në përfundimin se:** autizmi është i vështirë, por jo i pamundur dhe programet rehabilituese përshpejtojnë aftësimin psikofizik e psikosocial të fëmijëve autikë. Bazuar në rezultatet dhe përfundimet e lartpërmendura, e shikojmë të arsyeshme të rekomandojmë se: është e nevojshme që fëmijët autikë të edukohen që në moshë të hershme.

Për të bërë të mundur edukimin e tyre sipas Ratifikimit të Konventës europiane për të drejtat e fëmijëve me aftësi të kufizuara dhe Ligjit Integral për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve me aftësi të kufizuara, kërkohet rritje e buxheteve financiare, zgjerim të tipologjive të shërbimeve për këta fëmijë dhe lobim të faktorëve që ndikojnë në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve **për zbatimin e standardeve të cilësisë së shërbimeve për aftësimin e fëmijëve autikë.**

BIBLIOGRAFI

- Dhamo, M. (2010). Çrregullimet dhe terapitë e të folurit. Botimet Ideart. Fq.199-220.
- Fein, D.& Dun, A. M. (2001). *Autizmi në klasën tuaj*.Shtëpia Botuese.Onufri. Fq136..
- Greenspan, S.I., & Wieder, S. (2006). *Engaging Autism Using the Floortime Approach to Help Children Relate, Communicate, and Think*. Cambridge, MA
- Juhel, J.C.. (2010). *Dobësia mendore. Ta njohësh,ta kuptosh, të ndërhysh*. Shtëpia botuese. Gutenberg. Fq. 250-306.
- Saqellari, S. (2011). *Autizmi*. Onufri. fq,127-150.,67,99-118.
- Schopler E. (1997), *Implementation of TEACCH philosophy*. In D.J. Cohen e E. Volkmar (a cura di), *Handbook of autism and Pervasive Developmental Disorders, 2a ed.,New York*
- Sundberg,M.L.,&Partington,J.W.(1998).*Teaching leanguage to children with autism*.
- Sherifi.E,(2004). "Aftësim për Integrim"Shtëpia Botuese. Pegi. Fq 56.74
- Tupja, E.(2009). *Kur dhimbja premtion dashuri*. Ombra gvg. Fq.7-8.138.

VII .WEBLIOGRAFI

- <https://www.spektrumenews.org/nws/autism-adult-often-accompanied-depression> <http://www.rethinkautism.com/>
- <http://www.asatonline.org/>

Dokt. Alban DURAJ

Lektor në Kolegji Universitar “Wisdom”

e-mail: albaniduraj@yahoo.com

KUADRI LIGJOR PËR MBROJTJEN NGA DISKRIMINIMI NË REPUBLIKËN E SHQIPËRISË

Abstract

This topic treats the international instruments in the framework of OKB as Universal Declaration of Human Rights, Convention of CEDAW etc. The instruments in the framework of Council of Europe as European Convention of Human Rights, Protocol no.12, Social European Chart, Framework Convention for Protection of Minorities etc. The framework of European Union as Chart of Human Rights in EU, European Directives in anti discrimination field. Also a important role has the Law "On Protection from Discrimination" and it's powers.

Key words: *Discrimination, Law "On Protection From Discrimination", CEDAW Convention, ECHR, Social European Chart.*

Abstrakt

Në këtë temë kam trajtuar instrumentet ndërkombëtarë ne kuadër të OKB-se si Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut, Paktet, Konventa CEDAW, instrumentet në kuadër të Këshillit të Evropë si Konventa Evropiane për të Drejtat dhe Liritë Themelore të Njeriut, Protokolli nr. 12, Karta Sociale Evropiane, Konventa kuadër për Mbrojtjen e minoriteteve etj. Kuadri ligjor i BE-së duke u ndalur në Traktatet Themeluese të BE, Karta e të Drejtave Themelore të BE si dhe Direktivat evropiane në fushën e mos diskriminimit (kryesisht direktivat). Gjithashtu një pjesë të rëndësishme zë ligji për Mbrojtjen nga Diskriminimi dhe kompetencat e tij.

Fjalët kyce: *Diskriminim, Ligji Për Mbrojtjen nga Diskriminimi, Konventa CEDAW, Konventa Evropiane per të Drejtat e Njeriut, Karta Sociale Evropiane.*

Hyrja

Mbrojtja e të Drejtave të njeriut dhe në mënyrë të veçantë e parimin të barazisë dhe mos diskriminimit janë themelet e çdo shteti ligjor. Kuadri ligjor ndërkombëtar, evropian dhe ai Shqiptar e kanë të parashikuar mbrojtën nga diskriminimi. Mbrojtja e të drejtave të njeriut ka marrë një rëndësi të veçantë mbas Luftës së Dytë Botërore, ku u krijua Këshilli i Evropës dhe Konventa Evropiane e të drejtave të Njeriut. Në kuadër të BE-së, mbrojtjes nga diskriminimi i'u kushtua një rëndësi e veçantë mbas Traktatit të Amsterdimit.

Aktualisht, të gjithë shtetet anëtare të BE-së janë anëtarë në KEDNJ. Karta e të Drejtave Themelore të Bashkimi Evropian gjithashtu reflekton gamën e të drejtave sipas KEDNJ por në një aspekt më të gjerë, duke njohur të drejta të një natyre tjetër.

Me hyrjen në fuqitë Traktatit të Lisbonës, Karta e të Drejtave Themelore të Bashkimi Evropian është bërë e detyrueshme. Traktati i Lisbonës duke mundësuar anëtarësimin e BE-së në Konventën Evropiane për të Drejtave Njeriut, si dhe ndryshimet e bëra në Konventën Evropiane të të Drejtave të Njeriut për ti hapur rrugën aderimit të Bashkimit Evropian në këtë Konventë, sjellin nevojën për njohjen e aspekteve thelbësore të të drejtave të njeriut dhe standardeve të mosdiskriminimit në nivel evropian.

Ky punim synon paraqitjen e legjislacionit në nivel ndërkombëtar, evropian dhe kombëtarë për mbrojtën nga Diskriminimi. Si këto dokumente e paraqesin garantimin e mbrojtës nga diskriminimi. Një fokus tjetër i këtij punimi janë dhe konceptet dhe format e diskriminimit të ilustruara dhe me Jurisprudence dhe institucionet në nivel Evropian dhe kombëtarë të mbrojtës nga diskriminimi.

Qëllimi i këtij punimi është paraqitja e kuadrit ligjor dhe institucional të mbrojtjes nga diskriminimi.

1. Kuadri ligjor ndërkombëtare për mbrojtjen nga diskriminimi

Mbrojtja nga Diskriminimi ka njohur një mbrojtje ndërkombëtare të gjerë, përmes miratimit të akteve të ndryshme. Korpusi i Traktateve të Organizatës së Kombeve të Bashkuara janë një burimi rëndësishëm i legjislacionit anti-diskriminim, disa prej të cilave parashikojnë mekanizmin e petitionit individual. Traktatet e Organizatës së Kombeve të Bashkuara të cilat kanë të parashikuara ndalimin e diskriminimit janë:

1.1 Deklarata Universale e Të Drejtave Të Njeriut¹⁾

Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut ka një natyrë deklarative, pra konsiderohet si një dokument politik. Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut (DUDNJ) është dokumenti ndërkombëtar bazë që shpall të drejta të pandashme dhe të patjetërsueshme të të gjithë anëtarëve të familjes njerëzore. Kjo Deklaratë u shpall si 'standard i përbashkët arritjeje për të gjithë njerëzit dhe kombet' për respektimin e të drejtave të njeriut. Ajo rendit të drejta të shumta civile, politike, ekonomike, sociale dhe kulturore të cilat i gëzojnë njerëzit.

1.2 Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike

Ky pakt është nënshkruar në vitin 1966 dhe ka hyrë në fuqi në vitin 1976. Shqipëria e ka ratifikuar Paktin Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike në vitin 1991.²⁾ Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike shpall të drejtat themelore me karakter civil dhe politik që shtetet palë të tij duhet të garantojnë për të gjithë individët që hyjnë brenda juridiksionit të tyre. Një parim themelor që sanksionohet në këtë akt ndërkombëtar është ai i mosdiskriminimit.

1 Kjo deklaratë i përkon vitit 1948

2 Ligj nr. 7510 date 08.08.1991

Në përputhje me këtë parim shtetet palë zotohen të respektojnë dhe t'u sigurojnë të gjithë njerëzve që ndodhen në territorin e tyre dhe që varen nga juridiksioni i tyre, të drejtat e njohura në këtë Pakt, duke sanksionuar se:

“Të gjithë njerëzit janë të barabartë përpara ligjit dhe kanë të drejtë mbrojtjeje të barabartë të ligjit pa kurrfarë dallimi. Lidhur me këtë, ligji duhet të ndalojë çdo diskriminim dhe të garantojë për të gjithë, mbrojtje të barabartë dhe efektive, kundër çdo diskriminimi e sidomos për shkak të racës, ngjyrës, seksit, gjuhës, fesë, opinionit politik dhe çdo opinionit tjetër, origjinës kombëtare apo shoqërore, pasurisë, lindjes ose çdo shtate tjetër.”³⁾

1.3 Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore

Ky pakt ka hyrë në fuqi në vitin 1976. Ky akt shpall të drejtat themelore me karakter ekonomik, shoqëror dhe kulturor që shtetet palë të tij duhet të garantojnë për të gjithë individët që hyjnë brenda juridiksionit të tyre. Çdo shtet palë i këtij Pakti zotohet të veprojë, deri në maksimumin e burimeve të veta në dispozicion, për të siguruar në mënyrë progresive ushtrimin e plotë të të drejtave të njohura në këtë Pakt me të gjitha mjetet e përshtatshme, duke përfshirë sidomos miratimin e masave legjislative.

Parimi themelor mbi të cilin mbështetet ky Pakt është ai i mosdiskriminimit. Në përputhje me këtë parim shtetet palë marrin përsipër të garantojnë që të drejtat e shpallura në këtë Pakt, të ushtrohen pa kurrfarë diskriminimi të bazuar në racë, ngjyrë, seks, gjuhë, fe, opinion politik ose çdo opinion tjetër, origjinë kombëtare a shoqërore, pasuri, lindje ose çdo gjendje tjetër.⁴⁾ Ky pakt thekson në mënyrë të veçantë parimin e barazisë gjinore, sipas të cilit shtetet zotohen të sigurojnë të

3 Neni 26 i Paktit Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike

4 Neni 2 i Paktit Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore

drejtën e barabartë të burrit dhe të gruas për t’i gëzuar të gjitha të drejtat ekonomike, shoqërore e kulturore të përmendura në këtë Pakt.

1.4 Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara

Kjo është Konventa e parë në histori e cila ratifikohet⁵⁾ nga Bashkimi Evropian si një organizëm i tërë⁶⁾. Kjo përben herën e parë të aderimit të BE-së në një instrument ndërkombëtar. Kjo Konvente është ratifikuar dhe nga 27 shtetet anëtare të Bashkimit Evropian. Mbas hyrjes në fuqi të traktatit të Lisbonës, BE-ja ka fituar personalitet juridik, që do të thotë se ajo mund të hyjë si palë më vete në marrëdhënie kontraktuale me organizata ose subjekte të tjera. Shqipëria e ka ratifikuar⁷⁾ Konventën për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara në vitin 2012, protokollin shtesë i Konventës nuk është ratifikuar ende.

1.5 Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave

U miratua në 18 Dhjetor 1979 dhe hyrë në fuqi më 1981. Shqipëria ka ratifikuar këtë Konventë në vitin 1993,⁸⁾ dhe Protokollin Opsional të CEDAW në 2003⁹⁾. Gjithashtu, të gjitha vendet anëtare të Bashkimit Evropian e kanë nënshkruar CEDAW-n, si shtete me vete, por BE-ja si organizëm më vete nuk e ka të ratifikuar.

Në nenin 1, Konventa CEDAW përcakton se çfarë duhet kuptuar me “diskriminim i gruas” duke i dhënë në këtë

5 Ratifikuar në Dhjetor 2011

6 BE-ja nuk mund të nënshkruante marrëveshje ndërkombëtare.

7 Ligji Nr. 108 datë 15.11.2012 “Për ratifikimin e Konventës së OKB-së “Për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara”

8 Ligji 1769/9.11.1993

9 Ligj nr. 9052, date 17.04.2003

mënyre përgjigje të drejtpërdrejtë kuptimit të diskriminimit çka përbën edhe thelbin e çështjes për të cilin Konventa synon të kontribuojë. Sipas CEDAW, "*diskriminimi i gruas*" nënkupton: "*Çdo dallim, përrjashtim ose kufizim që bëhet mbi bazën e gjinisë, e që ka për pasojë ose për qëllim të dëmtojë, ose të shfuqizojë njohjen, gëzimin ose ushtrimin nga gratë, pavarësisht nga statusi i tyre martesor, mbi bazën e barazisë së burrave dhe të grave, të të drejtave dhe të lirive themelore të njeriut në fushën politike, ekonomike, shoqërore, kulturore, civile ose në çdo fushë tjetër*". Pra, siç vihet re Shteteve Palë iu kërkohet nga Konventa të eliminojnë diskriminimin ndaj grave në jetën publike dhe private, duke përfshirë edhe atë brenda familjes. Në fakt në Kushtetutën e R.Sh. (1998) ndërta ndalohet diskriminimi nuk jepet një përkufizim i tij. Në legjislationin shqiptar, një përkufizim plotësisht në përputhje me CEDAW, gjejmë në ligjin "Për Barazinë Gjinore në Shoqëri"¹⁰⁾ në ligjin¹¹⁾ "Për Mbrojtjen nga Diskriminimi"¹²⁾.

1.6 Konventa Ndërkombëtare për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racial¹³⁾

Konventa Ndërkombëtare për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racial është ratifikuar nga Shqipëria në vitin 1993. Kjo Konventë në nenin 1 përkakton se "*diskriminim racial*" është: "*Çdo dallim, përrjashtim, kufizim, ose preferencë që bazohet në racën, ngjyrën, prejardhjen ose origjinën kombëtare e etnike, që ka për qëllim apo për efekt të shkatërroje ose të komprometoj njohjen, gëzimin ose ushtrimin, në kushte barazie, të të drejtave dhe të lirive themelore të njeriut në fushat politike, ekonomike, shoqërore dhe kulturore ose në çdo fushë tjetër të jetës publike*". Nga ana

10 Neni 4

11 Neni 3

12 Aurela Anastasi, Arta Mandro-Balili, Ermira Shkurti, Aurela Bozo, "Barazia Gjinore dhe Mosdiskriminimi", Tiranë 2012, Faqe 53

13 Ka hyrë në fuqi në vitin 1969.

tjetër, masat e veçanta që merren me të vetmin qëllim që të sigurojnë përparimin adekuat të një numri të konsiderueshëm të grupeve racore, etnike ose të individëve që kanë nevojë për mbrojtjen e nevojshme për të garantuar gëzimin dhe ushtrimin e të drejtave dhe të lirive themelore të njeriut, në kushte barazie, nuk konsiderohen sipas Konventës si masa diskriminimi racial, me kusht që këto masa të mos kanë për pasojë ruajtjen e të drejtave të veçanta për grupe racore të ndryshme dhe të mos mbeten në fuqi pasi të jenë arritur objektivat për të cilat janë marr.

1.7 Konventa mbi të Drejtat e Fëmijës

Është miratuar më 20 nëntor 1989, ka hyrë në fuqi në vitin 1990 dhe është ratifikuar nga Kuvendi i R.Sh në vitin 1992.¹⁴⁾ Konventa mbi të Drejtat e Fëmijës, është mbështetur në një sërë aktesh ndërkombëtare të rëndësishme e synon të angazhojë shtetet palë dhe njëkohësisht bashkëpunimin ndërkombëtar në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve, dhënien e vëmendjes dhe krijimin e kushteve të duhura të jetesës për fëmijët në të gjitha vendet e botës. Kjo Konvente ka për qëllim të vendosë detyrime dhe angazhime për shtetet palë të saj, njëkohësisht anëtare të OKB-së, me qëllim që të respektojnë dhe të garantojnë të drejtat për çdo fëmije, që përfshihet në juridiksionin e tyre, pa asnjë lloj dallimi, pavarësisht nga raca, ngjyra, gjinia, gjuha, feja, opinionin politik ose çdo opinion tjetër, nga origjina kombëtare, etnike ose shoqërore, pasuria, paaftësia, prejardhja familjare apo çdo gjendje tjetër e fëmijës ose prindërve të tij ose përfaqësuesve të tij ligjorë.

14 Ligj "Për Ratifikimin e Konvente mbi të drejtat e fëmijës" me datë 27.02.1992

1.8 Konventa e Organizatës Ndërkombëtare të Punës Nr. 100 “Në lidhje me barazinë e shpërblimit të burrit dhe të gruas për punë të barabartë”¹⁵⁾

Kjo Konventë e vitit 1953 është hartuar nga Organizata Ndërkombëtare e Punës, me qëllim për të vendosur një parim të rëndësishëm, atë të barazisë së shpërblimit të burrit dhe të gruas për punë të barabartë. Sipas këtij parimi, shpërblimi i caktuar nga punëdhënësi për një punë me vlerë të barabartë për punonjësit meshkuj dhe femra do të jetë i barabartë, pa bërë asnjë dallim për shkak të seksit. Në kuptim të kësaj Konvente fjala “shpërblim’ do të përfshijë pagën ose trajtimin e zakonshëm, pagën bazë ose atë minimale, si dhe të gjitha përfitimet e tjera, që i paguhen drejtpërdrejtë ose tërthorazi, në të holla ose në natyrë, nga punëdhënësi punonjësit sipas punës që kryen ky i fundit. Ndryshimet midis masave të shpërblimit, të cilat pa marrë parasysh gjininë, janë rezultat i ndryshimeve objektive ndërmjet punëve që kryhen, nuk bien në kundërshtim me parimin e mësipërm.

1.9 Konventa e Organizatës Ndërkombëtare të Punës Nr. 111 “Mbi diskriminimin në fushën e punësimit dhe profesionit”.¹⁶⁾

Konventa e Organizatës Ndërkombëtare të Punës e vitit 1960, përcakton parimin e barazisë së mundësive dhe të trajtimit në fushën e punësimit dhe të profesionit për të gjithë individët, pa asnjë lloj diskriminimi.

1.10 Kuadri ligjor evropian për mbrojtjen nga diskriminimi

Këshilli i Evropës është një organizatë ndërqeveritare e cila u krijua mbas Luftës së Dytë Botërore me qëllim promovimin e shtetit të së drejtës, demokracisë, të drejtat e njeriut dhe

15 Ratifikuar me Ligj nr. 9991 date 18.09.2008

16 Ratifikuar nga Shqipëria me Ligjin nr. 8086 date 13.03.1996

zhvillimin social ¹⁷⁾. Shtetet anëtare të Këshillit të Evropës miratuan Konventën Evropiane të të Drejtave të Njeriut (me pas “KEDNJ”) me qëllim që të realizohej ky qëllim. Kjo Konventë ishte e para konvente e të drejtave të njeriut e hartuar nga Këshilli i Evropës dhe është një ndër traktatet më të rëndësishëm të Këshillit të Evropës¹⁸⁾. Në sajë të anëtarësimit në Këshillin e Evropës, 47 shtetet anëtare të saj janë të gjitha palë të Konventës. Konventa ka fuqi detyruese ligjore për shtetet anëtare dhe përfshin një listë më së shumti të të drejtave civile dhe politike, dhe disa të drejta sociale dhe kulturore.

1.11 Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore

Kjo konventë është e ratifikuar nga Shqipëria në vitin 1996¹⁹⁾. KEDNJ-ja reformoi dhe përqasi gjithë legjislacionin shqiptar me standardet dhe praktikën ligjore të vendeve anëtare të Këshillit të Evropës. Kushtetuta e R.SH-së , parashikon se edhe kur ka raste të kufizimit të të drejtave dhe lirive të parashikuara nga Kushtetuta, këto kufizime mund të vendohen vetëm me një ligj për interes publik ose për mbrojtjen e të drejtave të të tjerëve. Gjithashtu, këto kufizime duhet të jenë të atilla që të mos cenojnë thelbin e lirive dhe të drejtave dhe në asnjë rast nuk mund të tejkalojnë kufizimet e parashikuara nga KEDNJ.

Konventa për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore (KEDNj) themeloi Gjykatën Evropiane të të Drejtave të Njeriut (GjEDNj).Kjo gjykatë ka krijuar tashmë një jurisprudencë të gjerë . Konventa i jep Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut kompetencën për të mbrojtur të drejtat themelore. Disa prej tyre mbrohen pa kufizime si: e

17 Shiko preambulën e nenit 1 të statusit të Këshillit të Evropës

18 KEDNj u nënshkrua në nëntor 1950 dhe hyri në fuqi në shtator 1953

19 Ligji nr. 8137, datë 31.07.1996, “Për ratifikimin e Konventës Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore”, i ndryshuar.

drejta për jetën, ndalimi i torturës, skllavërisë dhe punës së detyruar. Disa të tjera janë të mbrojtura por mund të jenë të kufizuara me kushte, si: e drejta e respektimit të jetës private dhe familjare, liria e mendimit e ndërgjegjes dhe besimit fetar, liria e shprehjes, liria e tubimit dhe organizimit në shoqata. Të drejtat procedurale të mbrojtura si: e drejta e lirisë dhe sigurisë, për një gjykim të drejtë dhe të paanshëm, ndalimi i abuzimit të të drejtave, të drejtat sociale si: e drejta për të pasur familje, ndalimi i diskriminimit, kufizimet për aktivitetin politik të të huajve). Protokollat shtesë mbrojnë gjithashtu të drejtën e pronës, të drejtën për arsimim, të drejtën për zgjedhje të lira, për të mos u gjykuar apo dënuar dy herë, ndalimi i dënimit me vdekje etj.

1.12 Protokollit nr.12 i KEDNJ ²⁰

Protokollit nr.12, zgjeron fushën e zbatimit të Nenit 14 përtej të drejtave të përcaktuara në KEDNJ, për të përfshirë rastet kur një person është diskriminuar në gëzimin e çdo të drejte ose përfitimi sipas legjislacionit kombëtar. Protokollit i 12, në nenin 1 parashikon "Ndalimi i Përgjithshëm i Diskriminimit", dhe ka këtë përmbajtje: *"Gëzimi i çdo të drejte të parashikuar me ligj duhet të sigurohet pa asnjë diskriminim të bazuar në shkaqe të tilla si seksi, raca, ngjyra, gjuha, feja, mendimet politike ose çdo mendim tjetër, origjina kombëtare ose shoqërore, përkatësia në një minoritet kombëtar, pasuria, lindja ose çdo situatë tjetër. Askush nuk duhet të diskriminohet nga një autoritet publik për ndonjë nga arsyet e parashikuara në paragrafin".* Kuptimi i termit "diskriminim" në Nenin 1 ka për qëllim të jetë identik me atë të Nenit 14 të Konventës. Lista e shkaqeve të mos-diskriminimit në Nenin 1 të Protokollit 12 është e njëjtë me atë të Nenit 14 të Konventës. Ky nen nuk garanton mos-diskriminim në terma absolute duke ia lënë fjalën në vijimësi pasurimit përmes jurisprudencës së GjEDNj.

20 Miratuar në vitin 2000 nga KE.

Protokollit 12 i KEDNj e zgjeron fushën e zbatimit të parimit të mosdiskriminimit, duke garantuar trajtimin e barabartë në gëzimin e çdo të drejte, përfshirë edhe ato që mbrohen nga legjislacioni i brendshëm.²¹⁾

Sikurse e trajtuam më sipër, zbatimi drejtpërdrejtë i nenit 14 kishte shumë vështirësi. Plotësimi i këtij neni me nenin 1 të Protokollit 12 të KEDNj zgjeron gamën e zbatimit të Nenit 14, duke parashikuar një zbatim krejtësisht të pavarur të parimit të mos-diskriminimit "për çdo të drejtë të përcaktuar me ligj." Pra, sipas këtij neni të Protokollit 12, diskriminimi renditet si një prej të drejtave të KEDNj krahas të drejtave të tjera substantivë.

1.13 Karta Social Evropiane

Kjo konventë konsiderohet **simotër e EHCR**. Është një **Konventë** kryesore evropiane dhe e plotëson Konventën Evropiane të të Drejtave të Njeriut në fushën e të drejtave ekonomike dhe sociale. Karta Sociale Evropiane, e rishikuar,²²⁾ e nënshkruar më 1998 dhe e ratifikuar nga Kuvendi i R.Sh-së në vitin 2002, po zëvendëson gradualisht Kartën Sociale Evropiane. Ndalimet e diskriminimit janë parashikuar në të dyjaversionet e Kartës si në Kartën e 1961 dhe atë të 1996, dhe janë njëlloj të kufizuara në drejtim të thelbit të Nenit 14 të ECHR, duke iu referuar të drejtave të përcaktuara në Kartë.

Karta Sociale Evropiane ka sanksionuar parimin e barazisë përpara ligjit (neni 20) duke përcaktuar në mënyrë të shprehur se "Të gjithë janë të barabartë përpara ligjit" dhe parimin e mosdiskriminimit (neni 21) ku theksohet se "**Çdo diskriminim bazuar në shkaqe të tilla si seksi, raca, ngjyra, etnia, origjina etnike apo shoqërore, gjuha, feja apo besimi, bindjet politike ose bindje të tjera, përkatësia**

21 *European Union Agency for Fundamental Rights; European Court on Human Rights - Council of Europe*, "Handbook on European Non-Discrimination Law", 2010, faqe 13

22 Ligji nr. 8960, datë 24.10.2002

në një minoritet kombëtar, vendbanimi, lindja, aftësia e kufizuar, moshë, orientimi seksual duhet të ndalohet Komiteti Evropian i të Drejtave Sociale monitoron zbatimin e Kartës SocialEvropiane". Në mënyrë të ngjashme me korpusin e traktateve të Kombeve të Bashkuara, Komiteti merr periodikisht raporte kombëtare dhe nxjerr "konkluzione" nëse shtetet kanë vepruar në përputhshmëri me Kartën.

1.14 Konventa Kuadër për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare

Kjo konventë ndalon **çdo diskriminim bazuar në përkatësinë në një pakicë kombëtare, duke përcaktuar detyrimin për palët nënshkruese të kësaj konvente, që t'iu garantojnë personave që iu përkasin pakicave kombëtare të drejtën e barazisë para ligjit dhe të mbrojtjes së barabartë nga ligji.** Kuvendi i Republikës së Shqipërisë e ka ratifikuar Konventën Kuadër të Këshillit të Evropës për Mbrojtjen e Minoriteteve Kombëtare në vitin 1999.²³⁾ Kjo konventë angazhon shtetet anëtare të KiE që, me qëllimin e ruajtjes dhe realizimit të mëtejshëm të të drejtave të njeriut dhe lirive themelore, të mbrojnë ekzistencën e pakicave kombëtare në t erritoret e tyre, duke vlerësuar se një shoqëri pluraliste dhe e vërtetë demokratike duhet që jo vetëm të respektojë identitetin etnik, kulturor, gjuhësor dhe fetar të çdo personi që i përket një pakice kombëtare, por gjithashtu edhe të krijojë kushtet e nevojshme që i'u japin mundësi atyre për të shprehur, ruajtur dhe zhvilluar këtë identitet.

1.15 Konventa kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje²⁴⁾

Konventa kundër dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje ose ndryshe Konventa e Stambollit është ratifikuar nga

23 Ligji nr. 8496, date 03.06.1999

24 Ligj Nr. 104 date 11.08.2012 'Për Ratifikimin e Konventës së Këshillit të Evropës "Për Parandalimin dhe Luftën Kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje"

Shqipëria në vitin 2012. Konventa “Për parandalimin dhe luftën kundër dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje”, ka efekt të drejtpërdrejtë në aspektet e mbrojtjes së të drejtave të grave dhe fëmijëve për parandalimin e dhunës ndaj tyre, nëpërmjet marrjes së masave konkrete në favor të tyre.

Qëllimi i kësaj konvente është që të angazhojë shtetet anëtare të Këshillit të Evropës dhe shtetet e tjera nënshkruese në favor të mbrojtjes së grave dhe fëmijëve nga të gjitha format e dhunës dhe parandalimin, ndjekjen penale dhe eliminimin e dhunës kundër grave dhe dhunës në familje; duke kontribuar ndaj eliminimit të të gjitha formave të diskriminimit kundër grave dhe promovimit të barazisë thelbësore midis burrave dhe grave; ofrimi i mbështetjes dhe ndihmës për organizatat dhe agjencitë e zbatimit të ligjit për të bashkëpunuar në mënyrë efektive, me qëllim miratimin e një përqasjeje të integruar për të eliminuar dhunën kundër grave dhe dhunën në familje.

Në këtë Konventë, parashikohet se dhuna ndaj grave konsiderohet si një formë e diskriminimit ndaj tyre. Kështu, për qëllim të kësaj Konvente “dhuna kundër grave” kuptohet si shkelje e të drejtave të njeriut dhe një formë diskriminimi kundër grave dhe nënkupton të gjitha aktet e dhunës gjinore që çojnë ose mund të çojnë në dëmtim ose vuajtje fizike, seksuale, psikologjike ose ekonomike për gratë, duke përfshirë kërcënime për kryerjen e këtyre akteve, shtrëngim ose heqje arbitrare të lirisë, qoftë nëse ndodh në jetën publike ose private.²⁵⁾

1.16 Kuadri ligjor i Bashkimit Evropian në Mbrojtjen nga Diskriminimi

Bashkimi Evropian tashmë ka 28 shtete anëtare²⁶⁾ dhe cilësohet si një organizëm *sui generis*. Një ndër karakteristikat më të

25 Neni 3, Konventa Kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje

26 Kroacia u bë anëtare me të drejta të plota në 1 Korrik 2013

rëndësishme të BE-së është epërsia e legjislacionit Evropian ndaj legjislacionit kombëtar të vendeve anëtare brenda sferës së saj të kompetencave. Kështu, gjykatave kombëtare iu duhet të lënë mënjane masat kombëtare që **nuk** janë në përputhje me ligjin evropian në këtë sferë. Për këtë arsye, sistemi ligjor evropian përshkruhet se ka karakter "mbi kombëtar".

1.17 Traktati Mbi Funkcionimin e BE-së

Parimi i mosdiskriminimit është afirmuar edhe në TFBE. Gjen dy aplikime lidhur me shtetësinë dhe pagesën e njëjete në fushën e punësimit Me konkretisht në nenin *Neni 18* (ish-neni 12 TKE) theksohet se: "*Brenda fushës së veprimit të Traktateve dhe pa cenuar dispozitat e posaçme që përmbajnë këto Traktate, ndalohet çdo diskriminim për shkak të shtetësisë. Parlamenti Evropian dhe Këshilli, duke vepruar sipas procedurës së zakonshme legjislative, mund të miratojnë rregulla që synojnë ndalimin e një diskriminimi të tillë*".

Neni 157²⁷⁾ thekson barazinë e burrave dhe grave në drejtën e tyre për shpërblim: *Neni 157*(ish-neni 141 TKE) "1. Secili Shtet Anëtar siguron që të zbatohet parimi i pagës së barabartë për punonjësit meshkuj dhe femra për punë të barabartë ose punë me vlerë të barabartë. 2. Për qëllimin e këtij neni, "pagë" do të thotë rroga e zakonshme bazë ose minimale dhe çdo lloj tjetër kundër vlefte, në para ose në natyrë, që punëdhënësi i jep punonjësit drejtpërdrejt ose tërthorazi, nisur nga marrëdhëniet e punës. Pagë e barabartë pa diskriminim për shkak të gjinisë do të thotë: (a) që paga për të njëjtën punë të normuar të llogaritet në bazë të së njëjtës njësi matjeje; (b) që paga për punë të matur me kohë të jetë e njëjtë për të njëjtin pozicion pune".

1.18 Karta e të Drejtave Themelore e Bashkimit Evropian

Karta e të Drejtave Themelore të BE-së është miratuar në vitin 2000. Karta parashikon një listë të drejtave të njeriut. Në nenin 20 dhe 21 të saj sanksionon se: *“Ndalohet çdo lloj diskriminimi për shkaqe të tilla siç janë gjinia, raca, ngjyra, origjina etnike apo sociale, tiparet gjenetike, gjuha, feja apo besimi, mendimet politike apo të llojeve të tjera, përkatësia në një pakicë kombëtare, prona, lindja, aftësia e kufizuar, mosha apo orientimi seksual. Brenda fushës së zbatimit të Traktateve dhe pa cenuar asnjë prej dispozitave të caktuara të tyre, ndalohet çdo diskriminim për shkak të shtetësisë”*.

1.19 Direktivat e barazisë

Deri në vitin 2000, legjislacioni evropian në fushën e anti-diskriminimit aplikohet vetëm në kontekstine punësimit dhe sigurisë sociale, dhe përfshinte vetëm diskriminimin mbi bazë gjinie, bazuar në një numër direktivash të miratuara mbi parime të mundësive të barabarta ndërmjet burrave dhe grave. Në vitin 1997, Traktati i Amsterdimit solli ndryshime thelbësore në legjislacionin anti-diskriminim, si rezultat i integritimit në legjislacionin BE-së të pesë shkaqeve të tjera shtesë për diskriminim, përkatësisht diskriminimi mbi bazë prejardhje etnike ose raciale, feje ose besimi fetar, moshe, orientimi seksual ose për shkak të aftësisë së kufizuar. Ndër faktorët që sollën këtë ndryshim përmenden lotimi i kryer nga grupet e interesit si dhe frika e ringjallur e nacionalizmit ekstremist në mesin e disa vendeve anëtare të BE-së.

2. KUADRI I BRENDSHËM LIGJOR PËR MBROJTJEN NGA DISKRIMINIMIT

Legjislacioni shqiptar ofron një mbrojtje të përgjithshme të drejtave themelore të njeriut dhe në mënyrë specifike edhe të parimit të barazisë dhe mosdiskriminimit. Kuadri ligjor i

brendshëm për mbrojtjen nga diskriminimi janë:

2.1 Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë

Kushtetuta përmban një kapitull të veçantë mbi të drejtat e njeriut dhe liritë themelore. Duke ritheksuar se është vetë Kushtetuta e RSH-së qenë disa dispozita të saj ka synuar nxitjen e respektimit të barazisë dhe mosdiskriminimit (kryesisht nënen 18, por edhe nënen 16 e 20), plus që si kufirin e kufizimit të të drejtave të njeriut ka parashikuar pikërisht KEDNJ. Në nenin 18 Kushtetuta parashikohet se: *“Të gjithë janë të barabartë përpara ligjit. Askush nuk mund të diskriminohet padrejtësisht për shkaqe të tilla si gjinia, raca, feja, etnia, gjuha, bindjet politike, fetare a filozofike, gjendja ekonomike, arsimore, sociale ose përkatësia prindërore. Askush nuk mund të diskriminohet për shkaqe të përmendura në paragrafin 2, nëse nuk ekziston një përligje e arsyeshme dhe objektive”*.

2.2 Kodi i Proceduarave Administrative

Ligji nr. 8485, datë 12.05.1999, *“Kodi i Proceduarave Administrative”* është një tjetër akt i cili udhëhiqet nga parimi i barazisë, në nenin 11 sanksionon parimi i barazisë dhe proporcionalitetit ku thuhet: *“Në marrëdhëniet me personat privatë, administrata publike udhëhiqet nga parimi i barazisë në kuptimin që askush nuk duhet të privilegjohet apo diskriminohet për shkak të gjinisë, racës, fesë, gjinisë, gjuhës, bindjeve politike, fetare a filozofike, gjendjes ekonomike, arsimore, sociale ose përkatësisë prindërore”*.

2.3 Kodi i Punës i Republikës së Shqipërisë

Ligji nr. 7961, datë 12.07.1995, *“Kodi i Punës i Republikës së Shqipërisë”*, i ndryshuar, në nenin 9 parashikon: *“Ndalohej çdo lloj diskriminimi në fushën e marrjes në punë dhe të profesionit. Me diskriminim kuptohet çdo dallim, përjashtim ose parapëlqim që bazohet në racë, ngjyrë, seks, moshë, fe, bindje politike, origjinë kombëtare, origjinë shoqërore, lidhje*

familjare, të meta fizike ose mendore që cenon të drejtën e individit për të qenë i barabartë nëpunësim dhe trajtim. Dallimet, përjashtimet ose parapëlqimet që kërkohen për një vend pune të caktuar nuk konsiderohen si diskriminime”. Në iniciativën që u ndërmore për disa shtesa dhe ndryshime në Kodin e Punës, Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi, ka propozuar një serë rekomandimesh për të përshtatur shkaqet, format e diskriminimit, në të njëjtën linjë me Ligjin “Për Mbrojtjen nga Diskriminimi”²⁸⁾.

2.4 Ligji nr. 10 221 datë 04.02.2010 “Për Mbrojtjen nga Diskriminimi”

Miratimin i Ligjit “Për mbrojtjen nga diskriminimi”, më 02.04.2010, hodhi një hap të rëndësishëm në garantimin e së drejtës së individit për mosdiskriminim në Shqipëri. Ky ligj parashikon si shkaqe diskriminimi një sërë shkaqesh të cilat janë jo shteruese.

Ligji “Për mbrojtjen nga diskriminimi” është ligji organik mbi bazën e të cilit sigurohet mbrojtja nga diskriminimi si dhe ligji në i cili ka krijuar edhe institucioni e KMD-së, si autoriteti përgjegjës i cili siguron mbrojtje efektive nga diskriminimi dhe nga çdo formë sjelljeje që nxit diskriminimin.

Qëllimi i këtij ligji është të sigurojë të drejtën e çdo personi për barazi përpara ligjit dhe mbrojtje të barabartë nga ligji, barazi të shanseve dhe mundësive për të ushtruar të drejtat dhe liritë e individit si dhe mbrojtje efektive nga diskriminimi.

2.5 Ligji nr. 9970, datë 24.07.2008 “Për barazinë gjinore në shoqëri”

Ligji, “Për barazinë gjinore në shoqëri” parashikon ndalimin e diskriminimit për shkak të gjinisë në nenin 6 të tij, ku parashikohet ndalimi i diskriminimit për shkak të gjinisë, dhe thuhet shprehimisht se “*1.Çdo trajtim më pak i*

28 Shih Rekomandimet në www.kmd.al

favorshëm i një personi për shkak të gjinisë, në krahasim me trajtimin që i bëhet, i është bërë ose do t'i bëhej një personi të gjinisë tjetër, në një situatë të ngjashme, përbën diskriminim të drejtpërdrejtë për shkak të gjinisë dhe ndalohej. 2.Hartimi, zbatimi, nxitja dhe krijimi i dispozitave, kushteve, kriterëve apo praktikave, në dukje neutrale, por që sjellin vendosjen në një situatë më pak të favorshme të një personi të njëjës gjini, krahasuar me personat e gjinisë tjetër, përbën diskriminim të tërthortë për shkak të gjinisë dhe ndalohej. Nga ky ndalim bëjnë përjashtim rastet kur këto dispozita, kushte, kriterë apo praktika justifikohen nga një qëllim i përligjur dhe mjetet apo rrugët për arritjen e këtij qëllimi janë të nevojshme dhe të përshtatshme”.

2.6 Ligji “Për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve”

Ligji nr. 10347, datë 04.11.2010 “Për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve” parashikon se mbrojtja e të drejtave bëhet duke garantuar eliminimin e të gjitha formave e diskriminimit ose të ndëshkimit të fëmijës, për shkak të pozitës, të veprimtarive, të opinionëve të shprehura apo bindjeve të prindërve/përfaqësuesve ligjorë ose të anëtarëve të familjes së tij²⁹) si dhe sanksionon të drejtën për arsim pa u diskriminuar në Nenin 16 parashikon shprehimisht se “Fëmija ka të drejtë të arsimohet në bazë të mundësive të barabarta dhe pa diskriminim, në përputhje me nivelin e zhvillimit mendor dhe fizik të tij”.

29 Neni 5/3 i Ligjit nr. 10347, datë 04.11.2010, “Për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve”

KONKLUZIONE

Më përfundim të këtij punimi janë arritur disa konkluzione nga të cilat mund të përmendim:

- Shkaqet e parashikuara në Ligjin për Mbrojtjen nga Diskriminimi janë një liste e hapur, si lista e shkaqeve të KEDNJ-së.
- KEDNJ mbron të gjithë individët brenda juridiksionit të 47 shteteve anëtare të saj, ndërsa direktivat e mos-diskriminimit të BE-së ofron mbrojtje vetëm për qytetarët e 27 shteteve anëtare të BE-së.
- Nenit 14 është i destinuar, ashtu si edhe nenet e tjera të Konventës, që të mbrojë të drejtat e individëve dhe jo të një grupi individësh.
- Në bazë të nenit 14 të KEDNJ, diskriminimi është i ndaluar vetëm në lidhje me ushtrimin e nje te drejte te garantuar nga KEDNJ. Ne protokollin nr.12 ndalimi i diskriminimit është qëndron “i pavarur”.
- Në bazë të direktivave evropiane të mbrojtjes nga diskriminimi shkaqet e mbrojtura janë të përcaktuara në mënyrë fikse. Shkaqet që mbrohen nga direktivat evropiane janë: gjinia, raca/origjina etnike, mosha, aftësia e kufizuar, feja/besimi dhe orientimi seksual. Në bazë të KEDNJ ekziston një listë e hapur dhe jo shteruese shkaqesh, e cila zhvillohet rast pas rasti.
- Anëtarësimi i Bashkimit Evropian në KDPAK dhe KEDNJ, do ta vendosë BE-në nën mbikëqyrjen e organeve të jashtme monitoruese, dhe individët do të jenë në gjendje të ankohen për shkelje të KEDNJ-së nga BE-ja direkt para GJEDNJ.
- Detyrimi për të krijuar organet e barazisë rrjedh nga direktivat evropiane të barazisë. Profili i tyre, madhësi a, funksionet dhe efektiviteti ndryshojnë në mënyrë të konsiderueshme. Në bazë të kompetencave që këto organe ushtrojnë mund të klasifikohen në dy grupe të mëdha: organe barazie të tipit kryesisht gjyqësor dhe organe

barazie të tipit kryesisht promovues.

- Legjislacioni Evropian dhe ai Shqiptarë kanë një gamë të gjerë legjislacioni ku garantohet e drejta për barazi dhe mos-diskriminim.
- GJEDNJ dhe GJDBE kanë dhënë nëpërmjet praktikës së tyre, interpretime për forma të caktuara të diskriminimit. KEDNJ nuk parashikon format e diskriminim, por ato janë interpretuar në praktiken e GJEDNJ.
- Ligji "Për Mbrojtjen nga Diskriminimi" solli një standard të ri në zbatimin e parimit të barazisë. Komisioneri për Mbrojtjen nga Diskriminimi është institucion qe garanton parimin e barazisë dhe mos-diskriminimit dhe krijimi i tij ka çuar ne një nivel me të lartë respektimin e këtij parimi.
- Disa institucione të barazisë ne BE qëndrojnë si institucione të pavarura, më vete; disa të tjera si pjesë e institucioneve që mbrojnë të drejtat e njeriut në përgjithësi, disa si pjesë e ministrive të caktuara.

BIBLIOGRAFIA**1. Legjislacion ndërkombëtar dhe evropian**

- Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut
- Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike
- Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore
- Konventa për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara
- Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave
- Konventa Ndërkombëtare për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racial
- Konventa mbi të Drejtat e Fëmijës
- Konventa e Organizatës Ndërkombëtare të Punës Nr. 100 “Në lidhje me barazinë e shpërblimit të burrit dhe të gruas për punë të barabartë”
- Konventa e Organizatës Ndërkombëtare të Punës Nr. 111 “Mbi diskriminimin në fushën e punësimit dhe profesionit”
- Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore
- Karta Sociale Evropiane
- Konventa Kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje
- Konventa Kuadër për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare
- Karta e të Drejtave Themelore e Bashkimit Evropian
- Traktati mbi Funksionimin e Bashkimit Evropian
- Traktati i Bashkimit Evropian
- Direktiva e Këshillit Evropian 2000/43/KE, e 29 qershorit 2000, “Për zbatimin e parimit të trajtimit të barabartë ndërmjet personave, pavarësisht prejardhjes racore apo etnike”;
- Direktiva e Këshillit Evropian 2000/78/KE, e 27 nëntorit 2000, “Për përcaktimin e një kuadri të përgjithshëm për trajtimin e barabartë në punësim dhe në marrëdhëniet gjatë punës;
- Direktiva e Këshillit Evropian 2004/113/KE, e 13 dhjetorit 2004, “Për zbatimin e parimit të trajtimit të barabartë ndërmjet burrave dhe grave në mundësinë për të pasur dhe për t’u furnizuar me mallra dhe shërbime”
- Direktiva e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit Evropian 2006/54/

KE, e 5 korrikut 2006, “Për zbatimin e parimit të mundësive të barabarta dhe të trajtimit të barabartë të burrave dhe grave në çështjet e punësimit dhe marrëdhëniet gjatë punës”

2. **Legjislacion kombëtar**

- Ligji nr. 8417, datë 21.10.1998 “Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë”
- Ligji nr. 8485, datë 12.05.1999 “Kodi i Proceduarave Administrative”
- Ligji nr. 7961, datë 12.07.1995 “Kodi i Punës i Republikës së Shqipërisë”
- Ligji nr.9970, datë 24.07.2008 “Për Barazinë Gjinore në Shoqëri”
- Ligji nr. 10 221 datë 04.02.2010 “Për Mbrojtjen nga Diskriminimi”
- Ligji nr. 10347, datë 04.11.2010, “Për Mbrojtjen e të Drejtave të Fëmijëve”

Dokt. Gerta GJETA

Lektore në Kolegji Universitar "Wisdom"

e-mail: gjeta_gerta@yahoo.com

"KËSHTJELLA" E SIGURISË EUROATLANTIKE DHE SFIDAT NË RENDIN E RI BOTËROR

**EURO-ATLANTIC SECURITY "TIP" AND
CHALLENGES IN THE NEW WORLD ORDER**

Abstrakt

Pas përfundimit të luftës së ftohtë çështja e së ardhmës së NATO-s është bërë një nga temat më të diskutuara në arenën ndërkombëtare. Pyetja që shtrohet është çfarë roli ka NATO tashmë në sigurinë e arkitekturës evropiane të shteteve? Dhe sa efikase do të jetë roli i saj përballë sfidave të sotme? Aleanca Atlantike e Veriut si një organizatë që vazhdon të mbajë frymën e bashkëpunimit në fushën e sigurisë dhe mbrojtjes së sovranitetit të gjithë shteteve, zotohet të angazhojë vendet anëtare për të diskutuar sfidat e reja me të cilën ajo po përballlet sot. Nuk mund të mohohet roli i rëndësishëm që ka luajtur NATO në shuarjen e konflikteve në çështjen Kosovë – Serbi 1999, në parandalimin e konflikte etnike dhe territoriale në Ballkan si dhe në stabilizimin e marrëdhënieve ndërmjet palëve në konflikt. Në rendin e ri botëror NATO është përballuar me sfida, si terrorizmi, ekstremizmi, krimi i organizuar, përhapja e armëve të shkatërrimit në masë, konfliktet etnike. Si rezultat i këtyre zhvillimeve nuk është e lehtë që institucionet ndërkombëtare të përballojnë këto ndryshime dhe kërcënimet e reja që po rrezikojnë sigurinë. Këto zhvillime janë mjaft problematike pasi godasin rëndë stabilitetin, paqen dhe sigurinë në botë sepse synojnë të copëtojnë shtetet sovraane, të goditen marrëdhëniet mes shteteve duke shkelur kështu parimet dhe ligjet ndërkombëtare. Sfida si terrorizmi i globalizuar nuk ishte më parë një sfidë serioze në nivel global siç është sot. Çështja e e Krimesë do cilësohet si sfida dhe kërcënim i më i rëndë i sigurisë dhe stabilitetit të Europës, që nga koha e Luftës së Ftohtë. Aneksimi i Krimesë nga Rusia dhe kërcënimet e vazhdueshme kundër Ukrainës janë një kujtesë për vendet e Evropës Lindore dhe veçanërisht për vendet e Ballkanit, se NATO përbën boshtin kryesor të sigurisë kombëtare dhe evropiane. NATO pretendon të bëhet lojtari kryesor në sigurinë globale, por kjo shtrirje kërkon angazhim më të thellë ndërmjet aleatëve më të ndjeshëm ndaj kërcënimeve.

Kërcënim i madh që po i vjen sot gjithë sigurisë globale është organizata terroriste ISIS, një organizatë radikale ekstremiste me potencial dhe mjete ushtarake, që po vë në rrezik jo vetëm vëndet e lindjes mesme, por Europën dhe Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Eliminimi i kësaj ogranizate si dhe grupeve të tjera terroriste është detyrë immediate për sigurinë globale si dhe nxjerrin në pah domosdoshmërinë e NATO-s për evoluim. Roli i NATO-s në sigurinë e paqes është i pazëvendësueshëm por mbi të gjitha ai duhet të shërbejë si katalizator i sigurisë në botë duke u përgjigjur shumë shqetësimeve që rrjedhinë si pasojë e cënimit të sigurisë.

Fjalë kyçe: NATO, sfida, kërcënim, siguri, global.

Abstract

After the end of the cold war the issue of NATO's future has become one of the most discussed topics in the international arena. The question is what role has already NATO in the security of European states? And how effective will be its role facing the challenges of today? North Atlantic Alliance as an organization that continues to maintain a spirit of cooperation in the area of security and defense of the sovereignty of all states undertakes to engage member of states to discuss the new challenges which it is facing today. We can't deny the important role has played NATO to defuse conflicts in Kosovo -Serbia 1999 issue, in the prevention of ethnic and territorial conflicts in the Balkans, and stabilization relations between the parties in conflict. In the new world order NATO is faced with challenges such as terrorism, extremism, organized crime, proliferation of weapons of mass destruction, ethnic conflicts. As a result of these developments is not easy for international institutions to afford these changes and new threats that are risking global security. These developments are

very problematic after heavy slap stability, peace and security in the world because intend to wrenching the sovereign states, hit relations between states violation international principles and laws. A challenge of globalized terrorism was not previously a serious challenge globally as it is today. Crimean issue will qualify as challenges and serious threat to the security and stability of Europe, since the Cold War. The annexation of the Crimea by Russia and ongoing threats against Ukraine are a memory to countries in Eastern Europe, and especially the Balkans, NATO constitutes the backbone of national and European security. NATO pretend to become the leading player in the global security, but this extension requires deeper commitment among allies more susceptible to threats. Major threat that is coming across global security today is the terrorist organization ISIS, a radical extremist organization with the potential and military vehicles, which is putting at risk not only the Middle East countries, but Europe and the United States of America. The elimination of this organization and other terrorist groups is the duty immediate to global security and highlights the necessity of NATO's evolution. The role of NATO in the security of peace is irreplaceable but above all, it should serve as a catalyst for security in the world answered many concerns deriving as a result of violation of safety.

Keywords: *NATO, challenges, threats, security globally.*

1. HYRJE

Ideja e mbrojtjes kolektive u bë një nga mësimet kryesore pas Luftës së Dytë Botërore. Shtetet të përfshira në këtë luftë kërkuan vëndosjen e një sistemi sigurie dhe paqe në Evropë, i cili do të zvogëlonte kërcënimet e mundshme dhe do të ruante rendin dhe paqen. Faktet dëshmojnë se pas luftës së dytë botërore presioni politik, ekonomik dhe ushtarak i një fuqie të madhe siç ishte Bashkimi Sovjetik po synonte të ndryshonte ekuilibrat e deri atëhershëm duke u bërë një forcë kërcënuese dhe ambicioze për vëndet e Evropës Perëndimore dhe aleatët e tyre atlantikë. Detyrimi i modelit sovjetik mbi vëndet e Evropës Lindore si dhe imponimi i regjimit jo demokratike të Bashkimit Sovjetik mbi demokracitë Perëndimore, përbënin kërcënim real për paqen, demokracinë, dhe zhvillimin ekonomik të Evropës Perëndimore dhe si rrjedhojë diktuan krijimin e organizatës së madhe të mbrojtjes NATO.

Shumica e problematikës së luftës së ftohtë përbehej nga divergjencat politike, ekonomike dhe ushtarake ndërmjet Lindjes dhe Perëndimit. Menjëherë mbas përfundimit të luftës së ftohtë NATO, si një organizatë ndërqeveritare e shteteve sovraane, ndërmori inisiativën më serioze për të ofruar garancinë dhe sigurinë e barabartë për të gjithë anëtarët, menaxhoi zgjidhjen e krizave duke marrë masat e sigurisë reciproke dhe bashkëpunimin me ish-vëndet kundërshtarë, në të njëjtën kohë duke nxitur edhe dialogun, fqinjësinë e mirë ndërmjet vendeve Europiane dhe rajonit të Lindjes së Mesme¹⁾. NATO ndërtoi lidhjen transatlantike të sigurisë, nxiti dialogun me vende të tjera jashtë saj, përfshin masa në fushën e çarmatimit dhe të regjimit të kontrollit të armëve.

Që nga krijimi i NATO-s, në qëndër të vëmëndjes së saj është zotimi i përbashkët dhe bashkëpunimi i ndërsjellë ndërmjet shteteve sovraane në marrjen e masave për mbrojtjen

1 NATO HandBook- Updated 17 June 2004

e menjëhershme të sigurisë dhe sovranitetit. Bashkëpunimi si në sferën politike dhe atë ushtarake janë garanci që çdo shtet të mos jetë i detyruar të mbështetet vetëm në përpjekjet individuale për zgjidhjen e krizave të sigurisë²⁾.

Qëllimi kryesor i NATO-s është ruajtja e lirisë dhe sigurisë së vendeve anëtare të saj në përputhje me Traktatin e Atlantikut të Veriut dhe në frymën e parimeve universale të Kartës së Kombeve të Bashkuara (neni 15). Aleanca ka punuar për të krijuar një rend të ri bazuar në ruajtjen e stabilitetit, qetësisë, paqes dhe mirëkuptimit të vendeve anëtare. Rreziqet që kërcënonin Evropën si ato të kohës së Luftës së Ftohtë janë reduktuar së tepërmi aktualisht. Sot Aleanca nuk ka vetëm si qëllim mbrojtjen kolektive, asaj i duhet të përballojë sfidat e reja të shekullit XXI, vëmëndja është përqëndruar në lufta kundër terrorizmit, prania e armëve të shkatërrimit në masë, përhapja e armëve biologjike dhe kimike, kriza rajonale, mosmarrveshjet territoriale, paqëndrueshmëria, të drejtat e njëriut, problemet e reformave³⁾. Rreziqet e sotme janë shumë më komplekse se me themelimin e Aleancës. Mjafton të përmendim terrorizmin si një kërcënim real që duhet marrë shumë seriozisht.

2 <http://www.nato.int/docu/basicxt/treaty.htm> on line library The North Atlantic Treaty, Washington D.C. - 4 April 1949. Article 5 The North Atlantic Treaty Washington D.C.- 4 April 1949 The Parties agree that an armed attack against one or more of them in Europe or North America shall be considered an attack against them all and consequently they agree that, if such an armed attack occurs, each of them, in exercise of the right of individual or collective self-defence recognised by Article 51 of the Charter of the United Nations, will assist the Party or Parties so attacked by taking forthwith, individually and in concert with the other Parties, such action as it deems necessary, including the use of armed force, to restore and maintain the security of the North Atlantic area. Any such armed attack and all measures taken as a result thereof shall immediately be reported to the Security Council. Such measures shall be terminated when the Security Council has taken the measures necessary to restore and maintain international peace and security.

3 Prof. Leonard Demi, referencë leksione në shkollën Studime Europiane, Tiranë, 2006

2. NATO DHE SFIDAT GLOBALE TË SIGURISË.

Ndërsa situata e sigurisë vazhdon të ndryshojë edhe Aleanca duhet të ndryshojë me qëllim për të qënë sa me efektive. Ajo duhet të përballet me sfidat e reja globale. Në të gjitha këto zona, Samiti i Pragës vuri në lëvizje një proces transformimi për të siguruar që NATO është në gjendje të merret me sfidat e sigurisë së shekullit të XXI po aq efektivisht si dhe me kërcënimet e shekullit që sapo lamë⁴).

Ngjarja e 11 shtatorit 2001 në Nju Jork tregoi qartë kërcënimin dhe pasigurinë që i kanoset sot shteteve sovraane pikërisht në goditjen e vlerave dhe arritjeve të demokracive. Ajo është një dëshmi e qartë se sot nuk ka zonë të sigurtë në botë duke treguar se aktet terroriste, krimi i organizuar janë shndërruar në kërcënim real për paqen sigurinë, demokracinë dhe prosperitetin e vendeve e popujve. Duke patur parasysh këtë, NATO bazuar në nenin 5 të Traktatit, duke e cilësuar kërcënimin e Amerikës si kërcënim ndaj të gjithë hapësirës së NATO-s, ndërmorri masa individuale dhe kolektive për të përballuar sfidat e mijëvjeçarit në fushën e sigurisë, mbrojtjes së paqes dhe stabilitetin në një plan dhe dimension global⁵).

Rreziqe e kërcënime globale, janë ato që ekspozohen në shkallë botërore, te cilët kanë një zhvillim të shpejtë dhe po shoqërohen me pasiguri kudo. Të tilla janë përhapja e armëve bërthamore dhe të armëve të shkatërrimit në masë, raketat balistike, sulmet kibernetike, terrorizmi ndërkombëtar, rreziqet për infrastrukturën energjetike thelbësore dhe teknologjitë në zhvillim. Pra, vlerësimi i kërcënimeve është shumë i gjerë, sfidat e sigurisë perceptohen si të përhapura, të ndryshueshme dhe të paparashikueshme, dhe për ndërhyrjet e mundshme të NATO-s duhet vendosur rast pas rasti.

4 NATO, 2004, http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120117_21st_alb.pdf, pg 20

5 NATO HandBook- Updated 17 June 2004

2.1 NATO përballë terrorizmit ndërkombëtarë

NATO, është duke u përballur me një situatë sigurie, me ndryshim të shpejtë, me sfida të reja të shfaqura në krahët lindorë dhe jugorë. Në jug kërcënimi i ISIS dhe përhapja e dhunës në gjithë Lindjen e Mesme dhe në Afrikën e Veriut janë zhvillime të padëshirueshme që nxjerrin në pah nevojën e NATO për evoluim, në mënyrë që t'u kundërvihet këtyre kërcënimeve. Në lindje me pushtimin e paligjshëm të Krimesë, Rusia kërkon të ndryshojë kufijtë e Evropës me forcë, diçka që nuk ishte menduar të përsëritej sërish në historinë tonë⁶.

Përballë shteteve dhe organizatave ndërkombëtare, sot në botë mendohet se eksitojnë një numer i konsiderueshem i organizatave terroriste. Shumica e këtyre organizatave ekzistojnë dhe veprojnë në Lindjen e Mesme, ose kanë qendrat e drejtimit e të financimit prej atje. Kështu mund të themi se Lindja e Mesme prodhoi terrorizmin ndërkombëtar, si një prej sfidave më të mëdha të sigurisë globale për shekullin tonë.

Kohët e fundit me sofistikimin e mjeteve luftarake pasojat e këtij lloji terrorizmi janë disproporcionalisht më të mëdha se më pare. Terrorizmi ndërkombëtarë është e organizuar si një shoqëri dhe se qelizat e saj janë të shpërndara nëpër botë dhe bota është fusha e tij e veprimt. Për më tepër, terrorizmi i ri nën presionin e proceseve të shkaktuar nga globalizimi, ushqen dhe është bashkuar me fundamentalizmi islamik. Në emër të idealeve të shenjta kërcënimi dhe përdorimi i forcës janë shpërndarë në rajone të ndryshme të botës. Bota, sot, është mbushur falë procesit të globalizimit, me frikë, pasiguri dhe paragjykime dhe nëse deshirojme të shtypim terrorin global duhet të vejme në veprim mekanizma për të siguruar bashkëpunim më efikas ndërkombëtar rajonal. Lufta kundër terrorizmit ndërkombëtar është bërë interesi i përbashkët i të gjithë shteteve si dhe bashkëpunimi ndërkombëtar si

6 Deklarata e Zëvendëskomandanti Suprem i Komandës së NATO-s për Evropën, gjeneralin Lord Adrian Bredshou, illyriapress.com, 27.02.2015

instrument i aksionit të përbashkët do të ishte kauza e tyre.

Anëtarët e NATO-s janë duke punuar së bashku që t'i përgjigjen një axhende transatlantike gjithnjë në rritje, që varion nga realizimi i paqes në botë dhe stabilizimi i demokracive të reja, në luftën kundër terrorizmit ndërkombëtar dhe ndalimit të përhapjes së armëve të shkatërrimit në masë.

Samiti i Pragës vuri në lëvizje një proces transformimi për të siguruar që NATO është në gjendje të merret me sfidat e sigurisë së shekullit të XXI po aq efektivisht si dhe me kërcënimet e shekullit të që sapo lamë⁷⁾. Në këtë Samit, Aleatët morën angazhimet për të përmirësuar aftësitë e kapaciteteve.

2.2 Krizat nukleare. Sfidë komunitetit ndërkombëtar

Krizat nukleare kanë qenë dhe ngelen ndër krizat më të thella e më të rrezikshme të njerëzimit. Vendet kryesore që posedojnë armatim bërthamor janë edhe faktorët kryesorë të përhapjes së këtyre armëve. Posedimi i armëve bërthamore, i centraleve dhe reaktorëve bërthamorë që nga lufta e ftohtë ishte në të vërtetë edhe bazë për të themeluar institucionet ndërkombëtare për të parandaluar dhe kontrolluar prodhimin dhe përhapjen e këtyre armëve⁸⁾. Në vitin 1957 u themelua Agjencia Ndërkombëtare për Energji Bërthamore (Internacional Atomik Energy Agency) (IAEA). Qëllimi i kësaj agjencie është të rrisë përdorimin paqësor të energjisë nukleare, të vëzhgojë mënyrën e menaxhimit të kësaj energjie, të kontrollojë që materialet bërthamore të mos përdoren për prodhimin e armëve atomike.

Sot mbarë bota është e tejmbushur me arsenalet armatimesh që ndodhen nën kontrollin e shteteve e të administruara edhe nën shumë traktate e marrëveshje ndërkombëtare, por

7 NATO Public Diplomacy Division, 1110 Brussels/Belgium

8 Historical of the atom, sipas: http://en.wiktionary.org/wiki/Historical_of_the_atom

ka edhe armatime “të shpëtuara” jashtë kontrollit në dorën e organizatave terroriste që demonstrojnë panik dhe mbjellin pasigurinë. Jo rrallë herë, Komuniteti ndërkombëtar është gjetur i papërgatitur përballë të papriturave dhe sfidave që sa vijnë e paraqiten më të sofistikuar në fushën e mbrojtjes antiteroriste⁹).

2.3 NATO përballë kërcënimeve territoriale

Problemet territoriale kanë qënë në të kaluarën, por janë edhe sot nga problemet më të ndjeshme. Zhvillimet gjeopolitike dhe gjeoekonomike nxjerrin në pah vlerësime të reja mbi rreziqet e kërcënimit ndaj sigurimit kombëtar. Kërcënimet dhe rreziqet e jashtme vënë në rrezik sovranitetin, pavarësinë dhe integritetin territorial të shtetit, si rezultat i përdorimit të forcës ushtarake ose formave të tjera që synojnë të njëjtin qëllim.

Kërcënimi aktual për shtetet është aneksimi i Krimesë nga ana e Ruisë si dhe përpjekjet ruse për rritjen e influencës në nivel global, dhe rritja e ekstremizmit të dhunshëm në Afrikën e Veriut dhe në Lindjen e Mesme kanë ndryshuar vërtet mjedisin tonë të sigurisë në mënyrë dramatike dhe kanë shqetësuar tej mase pjesën e botës perëndimore. “Askush nuk e kishte menduar që 25 vjet pas rënies së murit të Berlinit, mund të asistonte në një konflikt të tillë” shprehet e shqetësuar kancelarja Gjermane A. Merkel¹⁰ për veprimet e Ruisë ndaj Krimesë.

Çështja e Krimesë është kërcënimi më i rëndë i sigurisë dhe stabilitetit të Europës, që nga koha e Luftës së Ftohtë. Kështu është shprehur Sekretari i Përgjithshëm i NATO-s Anders Fogh Rasmussen në një seminar në Washington. Rasmussen u shpreh se ajo çka po ndodh në Krime është alarmuese për komunitetin euroatlantik, për NATO-n dhe për të gjithë ata që

9 Zaho Golemi “Zhvillimet nukleare botërore”, Qendra rajonale për studime politike dhe diplomatike, Tiranë.

10 <http://botapress.info>, 20.11.2014

janë impenjuar në mbrojtjen e një Europe të lirë dhe paqësore¹¹).

Është shqetësuese fakti se çfarë do të tregojë Rusia me këtë situatë të krijuar, mos vallë veprimet e saj të përsheptuara po sjell nevojën e një situatë paralufte? Apo mos vallë përsëri po maten forcat e superfuqive botërore?

Duket që Aleatët e Aleancës e kanë marrë me seriozitet përballimin e kësaj sfide, në takimin e ndjekur nga ambasadori i Rosisë në NATO, të mbajtur një vit pas aneksimit të paligjshëm dhe jolegjitim e Krimesë nga Rusia, te cila Aleatët e NATO-s nuk e njohin, duke e cilësuar si shkelje të parimeve të së drejtës ndërkombëtare, në Këshilli i Partneritetit Euro-Atlantik (EAPC) kombet shprehen shqetësim të thellë rreth konfliktit të vazhdueshëm në Ukrainën Lindore, duke u bërë thirrje Rosisë që të tërheqë forcat e saj dhe mbështetjen e saj për separatistëve. Të gjithë anëtarët e EAPC-së bien dakord që zbatimi i plotë i marrëveshjes Minsk është e vetmja rrugë për një zgjidhje të qëndrueshme dhe paqësore¹²).

3. E ARDHMJA E PASIGURT E NATOS

“Problemet me të cilat ballafaqohemi janë komplekse dhe lëvizje të shpejtë. Sulmet kibernetike ndodhin në sekonda. Raketat arrijnë objektivat e tyre në minuta. Burrat e gjelbër mund të lëvizin brenda pak orëve. Pra, ne duhet të alarmohemi me lëvizje të shpejtë”¹³.

Kjo deklaratë e Sekretarit të Përgjithshëm të NATO-s Jens Stoltenberg në hapjen e Seminarit të “Transformimit të NATO-s”, tregon qartë se rreziqet dhe kërcënimet për sigurinë e shteteve sovraane janë mjaft të komplikuar. Nisur nga kjo arsye, në një farë mase është mjaft e vështirë, si përcaktimi ashtu dhe marrja e masave efikase për parandalimin e tyre.

11 <http://shqiptarja.com/bota/2728/nato-ceshtja-e-krimese-kercenimi-me-i-rende-i-sigurise-dhe-stabilitetit-205863.html>, 19 mars 2014

12 http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_118114.htm, 11 March 2015

13 http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_118435.htm?selectedLocale=en, 25 March 2015

Prandaj del i domosdoshëm kombinimi i masave në mënyrë që të minimizohet mundësia e rreziqeve dhe e kërcënimeve deri në parandalimin e tyre ose të arrihet minimizimi i mundshëm i pasojave që ato sjellin.

NATO-s i duhet të jetë i përgatitur të përballlet me faktet dhe të papriturat, ndryshe nga periudha e Luftës së Ftohtë që ajo kishte penguar luftën dhe kishte mbajtur kombet e sigurta, sot ajo duhet të menaxhojë në mënyrën më të mirë krizat por duke shmangur përdorimin e mjeteve ushtarake. Për këtë ajo duhet të bashkëpunojë ngushtësisht me partnerët ndërkombëtarë në mënyrë që të largojnë çdo kërcënim pasi është shumë i rëndësishëm vullneti politik i shteteve për të ndihmuar Aleancën gjatë dekadave në vazhdim.

Edhe pse forma e kërcënimeve sot ka ndryshuar dhe NATO-s i duhet ti përballoje, rregullat bazë të bashkëpunimit brenda Aleancës ngelen të njëjta me ato të Traktatit. NATO duhet ti menaxhojë sfidat e sotme duke patur në plan të parë mbrojtjen e vlerave të përbashkëta si respekti për demokracinë dhe të drejtat e njeriut; luftën kundër terrorizmit ndërkombëtar dhe kërcënimit nga përhapja e armëve të shkatërrimit në masë; ndërtimin e urave të sigurisë me Rusinë dhe Ukrainën; zhvillimin më tej bashkëpunimit të ngushtë me vende të tjera partnere të Uashingtonit. Për rritjen e sigurisë së vendeve anëtare të Aleancës dhe stabilitetin në zonën Euro-Atlantike është e rëndësishme ndryshimi i vazhdueshëm i NATO-s.

Duke qenë se sfidat e reja të sigurisë nuk kërkojnë një përgjigje thjesht ushtarake, NATO nuk është i vetmi aktor dhe solidariteti i Aleancës në këtë fushë nuk kërkon domosdoshmërisht "zgjerimin dhe intensifikimin" e përdorimit të nenit 5. Konsultimet, siç theksohet nga Koncepti i Ri Strategjik, janë thelbësore në këtë rast¹⁴). Prandaj është i nevojshëm zhvillimi i bisedimeve të gjëra ndërmjet të gjithë shteteve evropiane të cilët do të rrisnin besimin dhe do të avanconin në forcimin e bashkëpunimit ndërmjet tyre për një jetesë të sigurtë.

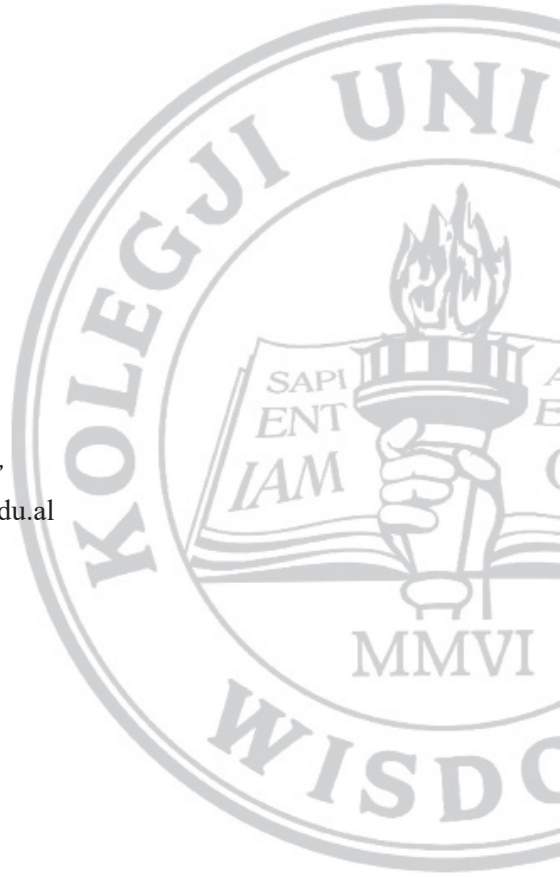
14 Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim "European and Security Affairs", Nr, 21 Tiranë 2012

BIBLIOGRAFIA

- NATO HandBook- Updated 17 June 2004
- NATO Public Diplomacy Division, 1110 Brussels/Belgium.
- Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim "European and Security Affairs", Nr, 21 Tiranë 2012.
- Prof. Leonard Demi, referencë leksione në shkollën Studime Europiane, Tiranë, 2006
- Zaho Golemi 'Zhvillimet nukleare botërore', Qendra rajonale për studime politike dhe diplomatike, Tiranë.
- <http://www.nato.int/docu/basicxt/treaty.htm> on line library The North Atlantic Treaty, Washington D.C.
- NATO,2004,http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120117_21st_alb.pdf, pg 20
- http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_118114.htm,11 March 2015
- http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_118435.htm?selectedLocale=en,25March 2015
- Historical of the atom, sipas: http://en.wiktionary.org/wiki/Historical_of_the_atom
- <http://botapress.info>, 20.11.2014
- illyriapress.com, 27.02.2015 Deklarata e Zëvendëskomandanti Suprem i Komandës së NATO-s për Evropën, gjeneralin Lord Adrian Bredshou,
- <http://shqiptarja.com/bota/2728/nato-ceshtja-e-krimese-kercenimi-me-i-rende-i-sigurise-dhe-stabilitetit-205863.html>, 19 mars 2014.

Dr. Spiro BUDO
Fakulteti Drejtësisë,
Kolegji Universitar “Wisdom”
e-mail: spiro.budo@wisdom.edu.al

Anxhela MUÇA
Fakulteti Drejtësisë,
Kolegji Universitar “Wisdom”,
e-mail: anxhelo.muca@wisdom.edu.al

VEÇORITË E PORNOGRAFIKË ONLINË TË FËMIJVE DHE E FALSIFIKIMIT KOMPJUTERIK NË VENDIN TONË

Abstrakt

Pornografi online me fëmijë përfshihen veprimet të tilla të paligjshme si: prodhimi i pornografisë me fëmijë, me qëllim e shpërndarjen e tij nëpërmjet një sistemi kompjuterik; ofrimi apo vënia në dispozicion e pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik; shpërndarja apo transmetimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik; prokurimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik për vete apo për një tjetër, zotërimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik apo në një mjet të memorizimit të të dhënave kompjuterike. Sanksionimi në Kodin tonë penal i pornografisë së të miturve. Elementet kryesore të kësaj vepre penale. Pornografija online e fëmijëve, konsiston në prodhimin, shpërndarjen e fotografive ose filmimeve digjitale nëpërmjet sistemit kompjuterik, që mund të përfshijë trupin e xhveshur të dikujt ose nxitjen në një akt seksual, nëpërmjet pajisjeve elektronike, internetit, teknologjive interaktive dhe dixhitale ose telefonave celularë, në mjedise ku ka fëmijë. Praktika e vendit tonë në shtrijën e kësaj vepre penale.

Falsifikimi kompjuterik bëhet në forma të ndryshme si: futja e të dhënave, ndryshimi, fshirja, apo heqja e të dhënave kompjuterike me qëllim që ato të paraqiten dhe të përdoren si autentike .

Në Kodin tonë penal falsifikimi kompjuterik përcaktohet si futja, ndryshimi, fshirja apo heqja e të dhënave kompjuterike, pa të drejtë, për krijimin e të dhënave të rreme, me qëllim paraqitjen dhe përdorimin e tyre si autentike, pavarësisht nëse të dhënat e krijuara janë drejtpërdrejt të lexueshme apo të kuptueshme. Dispozita penale e Falsifikimit kompjuterik, praktika e vendit tonë për këtë vepër penale.

***Fjalë kyçe:** vepër penale , pornografija e femijve, prodhimi, shpërndarja, ofrimi. fallsifikimi.*

Hyrje

Fëmijët gëzojnë një mbrojtje të veçantë ligjore. Ligjet në fuqi ju sanksionojnë fëmijëve një sërë të drejtash. Ai ka të drejtë të mbrohet ndaj të gjitha formave të dhunës, duke përfshirë abuzimin, neglizhimin, shfrytëzimin, trafikimin, pengmarrjen, pornografinë, abuzimin seksual, si dhe forma të tjera të dhunës, pavarësisht vendit ku kryhe.

Prindi, kujdestari ose çdo person tjetër, i cili është në kontakt me fëmijën është përgjegjës për të mbrojtur fëmijën nga aksesit në materiale me përmbajtje të dëmshme ose të paligjshme në internet.

Qendrat e ofrimit të internetit, institucionet e edukimit, si dhe çdo institucion tjetër publik ose privat, i cili ofron akses në internet, aplikojnë instrumente teknike dhe masa të tjera për mbrojtjen e fëmijëve nga aksesit me përmbajtje të paligjshme ose të dëmshme.

Agjencia Shtetërore për Mbrojtjen e të Drejtave të Fëmijës ne vendin tonë, kur konstaton se në rrjetet kompjuterike ose ato të informacionit, në faqet e internetit apo në mjedise ku ka fëmijë, qarkullojnë materiale me përmbajtje të dëmshme për fëmijën, i kërkon autoritetit përgjegjës të marrë masat për bllokimin e aksesit në këto rrjete ose faqe.

Pornografia e fëmijëve në internet është një krim global, që po merr përmasa gjigante çdo ditë e më tepër. Në epokën e internetit abuzuesit mund ti gjejnë fare lehtë viktimat e tyre nëpërmjet rrjeteve sociale. Kështu në një rast Prokuroria e Tiranës kërkoi dënimin me 6 vjet burg për një punonjës banke në Tiranë të akuzuar për pornografi me të mitur.

I akuzuari i kësaj çështjeje u arrestua me urdhër të Prokurorisë në korrik 2015, dhe më pas u izolua në qeli me urdhër të gjykatës. E V, punonjës në sektorin e IT në një bankë private në kryeqytet, sipas akuzës ka mbajtur, ruajtur dhe arkivuar një sasi të madhe fotosh dhe videosh "të turpshme".

Sipas Prokurorisë, imazhet dhe videot në shumicën e

rasteve ishin skena të vërteta të regjistruara jashtë Shqipërisë, por të përhapura përmes një rrjeti ndërkombëtar të pornografisë. Hetimi për këtë rast ka nisur pas një njoftimi që interpoli gjerman ka bërë ndaj shtetit shqiptar në lidhje me rrjetin e pornografisë.¹⁾

Prodhimi dhe shpërndarja e imazheve pornografike tek fëmijet përfaqëson një formë abuzimi seksual të kriminelëve në marrëdhëniet sociale me të miturit.

Format e abuzimit online me përmbajtje seksuale po shëndrohen në një fenomen të rezikshëm për të miturit dhe adoleshentët.

Saksionimi në Kodin tonë Penal të Pornografisë së fëmijëve dhe praktika e vendit tonë për këtë vepër penale.

Konventa për krimin në fushën e Kibernetikës sanksionon se në pornografi onlinë me fëmijë përfshihen veprimet të tilla të paligjshme si: prodhimi i pornografisë me fëmijë, me qëllim e shpërndarjen e tij nëpërmjet një sistemi kompjuterik; ofrimi apo vënia në dispozicion e pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik; shpërndarja apo transmetimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik; prokurimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik për vete apo për një tjetër, zotërimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik apo në një mjet të memorizimit të të dhënave kompjuterike.²⁾

Bazuar në dispozitat e kësaj konvente në Kodin tonë Penal, është sanksionuar se:

“Prodhimi, shpërndarja, reklamimi, importimi, shitja e botimi i materialeve pornografike në mjediset ku ka fëmijë, me çdo mjet, formë, përbëjnë kundërvajtje penale dhe dënohen me gjobë ose me burgim deri në dy vjet.

Prodhimi, importimi, ofrimi, vënia në dispozicion, shpërndarja, transmetimi, përdorimi ose posedimi i pornografisë së fëmijëve, si dhe krijimi i aksesit në mënyrë të vetëdijshme në të, me çdo mjet e forme, dënohet me burgim nga tre deri në dhjetë vjet.

1 el.sp.Balkan web,4 korik 2015

2 Kodi Penal R .Shqipërisë. Tiranë . Janar 2016 . *Qendra e botimeve zyrtare. Neni 117*

Rekrutimi, përdorimi, shtrëngimi ose bindja një fëmije, për të marrë pjesë në shfaqje pornografike, ose marrja pjesë në shfaqje pornografike që përfshijnë fëmijet, dënohet me burgim nga pesë deri në dhjetë vjet³⁾

Kjo dispozitë synon të mbrojë të miturit nga abuzimet me materiale pornografike, të mbrojë normat e moralit shoqëror në mjediset e fëmijëve, nga veprime kriminale të cilat çojnë në shthurjen morale të të miturve.

Krimi i pornografisë kryhet në forma dhe mënyra të ndryshme, dhe konkretisht:

Nëpërmjet prodhimit, shpërndarjes, reklamimit, importimit, shitjes e botimit të materialeve me përmbajtje pornografike, që realizohen nëpërmjet shtypjes në shtypshkronjë, me makina shkrimi, me anë të fotografimit, me vizatime dhe piktura dore.

- Me ane të prodhimit, importimit, ofrimit, vënies në dispozicion, shpërndarjes, transmetimit, përdorimit ose posedimit i pornografisë së fëmijëve, si dhe krijimi i aksesit në mënyrë të vetëdijshme në të, me cdo mjet e formë
- Me anë të rekrutimit, përdorimit, shtrëngimit apo bindjes së fëmijëve, për të marrë pjesë në shfaqje pornografike, (me anë të celularit, e-mailit, mesazheve) ose marrja pjesë në shfaqje pornografike .

Sipas Konventës për krimin në fushën e Kibernetikës "Pornografi me fëmijë" do të përfshijë raste kur materiali pornografik dallon nga ana pamore: një minorene, i cili angazhohet në drejtime të qarta seksuale; një person, i cili duket që është minorene, i angazhuar në drejtime të qarta seksuale; imazhe realiste që prezantojnë një minorene të angazhuar në drejtime të qarta seksuale.

Pornografija online, konsiston në shpërndarjen e fotografive ose filmimeve digjitale, që mund të përfshijë trupin e xhveshur të dikujt ose nxitjen në një akt seksual, nëpërmjet pajisjeve elektronike, internetit, teknologjive interaktive dhe dixhitale ose telefonave celularë.

3 Konventa për Krimin në Fushën e Kibernetikës neni 9 pika 2.

Personat abuziv e kriminal , që kryejnë pornografi online me fëmijet mund të incizojnë film porno në cdo vënd të botës dhe pastaj nëpërmjet internetit mund ti dërgojë ato në adresën e tij në email. Kështu sipas vendimit nr.62 date 27.02 2013 të Kolegjit të Gjykatës Lartë rezultoi se i gjykuari K. B dhe kallëzuesja, shtetësja D.K, janë banues në fshatin Gradishtë Lushnjë dhe kanë pasur një lidhje intime bashkë. Ajo e akuzoi se ai ka shpërndarë me "blue-tooth" një video ku të dy kanë kryer marrëdhënie seksuale, e cila ishte rreth 25-30 sekonda është shpërndarë edhe në ambientet e shkollës ku studioi motra e kallëzueses, shtetësja Anila Konja.

Mbi bazën e materialit kallëzues të ardhur nga Komisariati i Policisë Lushnjë, Prokuroria e Lushnjës ka regjistruar procedimin penal nr.109 duke e akuzuar të gjykuarin për veprën penale të "Shpërndarjes së materialeve pornografike" sipas nenit 117 të K.Penal)⁴⁾

Gjykata e Rrethit Gjyqësor Lushnjë me vendimin nr.50 (492), datë 28.04.2009 ka vendosur: Deklarimin fajtor të të pandehurit K. B. për kryerjen e veprës penale të parashikuar nga neni 121 i K.Penal dhe në bazë të këtij neni, dënimin e tij me shtatë muaj e gjysëm burgim.

Gjykata e Apelit Vlorë, me vendimin nr.212, datë 27.04.2011, ka vendosur lënien në fuqi të vendimit penal nr.50 (492), datë 28.04.2009 të Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Lushnjë.

Sot fëmijet e mbare botes jane te bombarduar nga lajme , video, kenge apo filma ku përmbahen imazhe porno. Ne kushtet e tanishme kur ka botime, me fotografi pornografike, kur në kinema shfaqen edhe filma me përmbajtje të tillë , kur shiten gazeta e revista me përmbajtje pornografike është e veshtirë të zbatohet kjo dispozitë.

Abuzimi online po shëndrohet në një fenomen të rrezikshëm, që përfshijnë dhunë shumëplanshe për fëmijet e abuzuar, të cilët përjetojnë traumë të ndërgjegjes, paaftësi apo ritëm të ulët të proceseve mendore. Pornografia kompjuterike, si dukuri

4 vendimi nr.62 date 27.02 2013 të Kolegjit të Gjykatës Lartë

shoqërore negative, nga njera ane u krijon mundësi abuzuesve që të realizojnë fitime të mëdha materiale dhe nga ana tjetër u shkaktojnë fëmijve dëme të mëdha morale.

Gjendja e pornografisë online të fëmijve në vëndin tonë për dy vitet e fundit 2017-2018 paraqitet në tabelën e mëposhtëme:

Veprat penale kompjuterike të evidentuara në vitin 2018⁵⁾

NR.	Neni	VEPRA PENALE SIPAS TENDENCEVE	VEPRA PENALE		Persona të dëmtuar	AUTORË TË VEPRAVE PENALE				
			Evidentuar	Zbuluar		Gjithsej Dëmtuar	Shuma	MASAT E MARRA		
			Gjithsej		Arrestuar			Ndaluar	Gj.Lirë	Larguar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		KUNDER KRIMEVE KOMPJETERIKE	189	61	93	70	11	2	56	1
2	84/a	Kanosje me Motive Racizmi dhe ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik	1	0	1	0	0	0	0	0
3	117_2	Pomografia	3	1	1	1	0	0	1	0
5	119/b	Fyerja me motive racizmi ose ksenofobie, nëpërmjet sistemit kompjuterik	1	1	1	1	0	0	1	0
7	143/b	Mashtrime kompjuterike	60	14	39	18	3	0	15	0
8	186/a	Fallsifikimi kompjuterik	56	18	15	18	2	0	15	1
9	192/b	Hyrja e pa autorizuar kompjuterike	12	6	7	6	3	0	3	0
11	293/b	Ndërhyrja e të dhënave kompjuterike	50	18	28	21	2	0	19	0
12	293/c	Ndërhyrja në sistemin kompjuterik	5	3	1	5	1	2	2	0
13	293/ch	Keqpërdorimi i paisjeve	1	0	0	0	0	0	0	0
Shuma		Totale e Veprave të ndodhura dhe autorë (me përsëritje) të përfshirë në veprat penale	189	61	93	70	11	2	56	1

Veprat penale kompjuterike të evidentuara në vitin 2017:)⁶⁾

Nr	Vepra Penale	Evidentuar	Zbuluar	Zbuluar %	Autorë të veprave penale			
					Gjithsej	Masat e Mara		
						Arr/Nd	Gj.Lirë	Kërkim
1	Kanosje me motive rracizmi dhe ksenofobe nëpërmjet sistemit kompjuterik (N..KP)	1	1	100%	1	0	1	0
2	Pornografia	4	0	0	0	0	0	0
3	Shpërndarje e materialeve raciste ose ksenofobe me sistemin kompjuterik	1	1	100%	1	0	1	0
4	Fyerja me motive rracizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik	2	2	100%	2	0	2	0
5	Mashtrimi kompjuterik	77	20	26%	21	1	19	1
6	Falsifikim kompjuterik	49	17	34%	17		17	0
7	Hyrja e paautorizuar kompjuterike	9	1	11%	1	0	1	0
8	Ndërhyrja e të dhënave kompjuterike	56	12	21%	13	1	10	2
9	Ndërhyrja në sistemin kompjuterik	12	1	8%	1	0	1	0
10	Keqpërdorimi i paisjeve	7	5	71%	6	1	4	1
TOTAL		218	60	27	63	3	56	4

6 Statistika Policia e Shtetit, derguar me shkresen nr.236/1 date 11.03.2019

Nga këto statistikea rezulton se në vëndin tonë janë evidentuar raste të pornografisë të të miturve. Kështu në vitin 2017 janë vërejtur 4 raste te krimet të pornografise, të gjitha kanë ndodhur ne qytet, por që nuk jane zbuluar autorët e veprave penale. Ndërsa gjatë vitit 2018 , janë evidentura nga policia tre krime të pornografisë, ku është zbuluar një rast, autori i të cilës është proceduar në gjëndje të lirë.

Fallsifikimi kompjuterik

Saksionimi në Kodin tonë Penal te fallsifikimit kompjuterik dhe praktika e vendit tonë për këtë vepër penale.

Një krim tjetër që bën pjesë në sistemin e vepave penale kompjuterike është edhe fallsifikimi kompjuterik.

Sistemi kompjuterik mund të jenë shpesh në shënjestër të aktivitetit kriminal. Fallsifikimi ndodh kur autori i vepres penale ndryshon të dhënat e regjistruara në një sistem kompiuterik. Gjithashtu kompjuterat mund të jenë edhe si mjete me të cilat kryhet fallsifikimi.

Një gjeneratë kriminelesh në fushën e fallsifikimeve u shtua me shpejtësi kur u bënë të përdorëshme fotokopjet e para me ngjyra lazer,te cilat kanë një rezolucion tepër të madh për kopjimin dhe modifikimin e dokumenteve, duke krijuar një dokument falls pa asnjë ndryshim nga origjinali. Veç kësaj, ato prodhojnë dokumente, cilësia e të cilave është e padallueshme nga ato të vërtetat dhe për to është i domosdoshëm kqyrja nga një ekspert

Konventa ndërkombëtare mbi krimin në fushën kibernetike sanksionon se fallsifikim kompjuterik bëhet në forma të ndryshme si: futja e të dhënave, ndryshimi, fshirja, apo heqja e të dhënave kompjuterike me qëllim që ato të paraqiten dhe te perdoren si autentike. (7)

Në zbatim të Konventës në Kodin tonë penal sanksionohet se: “Futja, ndryshimi, fshirja apo heqja e të dhënave kompjuterike, pa të drejtë, për krijimin e të dhënave të rreme,

me qëllim paraqitjen dhe përdorimin e tyre si autentike, pavarësisht nëse të dhënat e krijuara janë drejtpërdrejt të lexueshme apo të kuptueshme, dënohen me burgim nga gjashtë muaj deri në gjashtë vjet.

Kur kjo veprë kryhet nga personi, që ka për detyrë ruajtjen dhe administrimin e të dhënave kompjuterike, në bashkëpunim, më shumë se një herë ose ka sjellë pasoja të rënda për interesin publik, dënohet me burgim tre deri në dhjetë vjet.⁷⁾

Kjo figurë krimi përfshin të gjitha vecoritë e krimit të fallsifikimit në përgjithësi, por ka edhe dallim, se në këtë rast fallsifikimi kryhet nëpërmjet sistemit kompjuterik

Këto veprime kryhen në mënyrë të padrejtë, dhe të paligjshme për krijimin e të dhënave të rreme, me qëllim paraqitjen dhe përdorimin e tyre si autentike. Nuk ka rëndësi për figurën e krimit nëse këto të dhëna të rreme janë drejtpërdrejt të lexueshme apo të kuptueshme.

Pasojat e krimit janë interesat publike apo private të cilat në çdo rast janë të dukshme. Edhe lidhja shkakësore midis veprimeve e pasojave është e drejtpërdrejtë. Autori i këtij krimi është çdo person që kryen krimin e fallsifikimit kompjuterik

Në paragrafin e dytë parashikohen rethanat e cilesuar, kur fallsifikimi kryhet në bashkëpunim, me shumë se një herë ose ka sjellë pasoja të rënda për interesin publik. Subjekt është i posaçëm në rastin kur autori i veprës penale është personi që ka për detyrë të ruajë ose të administrojë të dhënat kompjuterike.

Nga ana subjektive krimi kryhet me dashje të drejtpërdrejtë dhe me qëllim paraqitjen ose përdorimin e tyre si të dhëna autentike.

Nga statistikat e mësipërme rezulton se krimi i fallsifikimit kompjuterik ka përhapje të gjerë në vëndin tonë dhe zë në vite, herë vëndin e dytë dhe herë të tretë. Gjatë vitit 2017

7 Kodi Penal R.Shqipërisë. Tiranë. Janar 2016. Qendra e botimeve zyrtare.. Neni 186/a

jane evidentuar 49 krime te fallsifikimit kompjuterik, prej të cileve 46 janë kryer në qytet dhe 3 në fshat. Nga këto, 17 krime janë zbuluar, dhe janë vënë para përgjegjësive penale 17 autorë të hetuar në gjëndje të lirë.

Ndësa gjatë vitit 2018 janë evidentuar 56 raste krime kompjuterike, 55 të kryer në qytet dhe 1 në fshat. Janë zbuluar autorët për 18 krime, nga të cilët 2 janë hetuar në gjëndje aresti, 15 janë hetuar në gjëndje të lirë, ndërsa 1 është larguar në drejtim të paditur.

Ky krim për vitin 2017, përfshin 20 % të totalit të krimeve kompjuterike, duke zënë vëndin e tretë dhe në vitin 2018 përfshin 30% të totalit të krimeve kompjuterike, duke zënë vëndin e dytë.

Kështu në një rast Prokuroria e Rrethit Gjyqësor Tiranë, më datë 31.03.2013 ka regjistruar procedimin penal për veprën penale të "fallsifikimit kompjuterik", ndaj 13 shtetasve, punonjes të CEZ shpërndarje". Proçedimi është regjistruar mbi bazën e referimit të bërë nga Drejtoria e Policisë së Qarkut Tiranë ,në të cilën pretendohet se punonjës të kompanisë "ÇEZ Shpërndarje", sh.a në marrëveshje dhe në bashkëpunim me drejtues të kompanisë, kanë kryer vjedhje të konsumatorëve të rregullt të energjisë elektrike me anën e fallsifikimit kompjuterik, qe qëndron në futjen dhe administrimin e të dhënave të rreme në një sistem kompjuterik.

Nga ana e kompanisë "CEZ Shpërndarje" sh.a. janë lëshuar fatura energjie për konsumatorët, në të cilat është shtuar një zë i veçantë me emërtimin "energji e pamatur" me të cilën për konsumatorët familjarë janë shtuar për pagesë 4 000 lekë ndërsa për konsumatorët jo familjarë janë shtuar për pagesë 20000 lekë. Ka rezultuar se lista e konsumatorëve të faturuar me "dëm ekonomik" dhe "energji e pamatur" për muajt tetor-dhjetor 2010 është 14062 dhe 490 prej këtyre abonentëve e kanë paguar këtë faturimin e paligjshëm

Rezultojnë se të gjitha leximet e energjisë elektrike, janë fiktive

që nuk janë kryer realisht në sahatet matës të energjisë⁸⁾ Në këto kushte rezulton se lexuesi i energjisë elektrike kanë kryer veprën penale të “Fallsifikimit kompjuterik të dokumentave nga personi që e ka për detyrë të lëshojë dokumentin” parashikuar nga neni 186 .a/2 i Kodit Penal .

KONKLUZIONE:

- Pornografi online me fëmijë përfshihen veprimet të tilla të paligjshme si : prodhimi i pornografisë me fëmijë, me qëllim e shpërndarjen e tij nëpërmjet një sistemi kompjuterik; ofrimi apo vënia në disponim e pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik; shpërndarja apo transmetimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik; prokurimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik për vete apo për një tjetër, zotërimi i pornografisë për fëmijë nëpërmjet një sistemi kompjuterik apo në një mjet të memorizimit të të dhënave kompjuterike.
- Krimi i pornografise online te femijve eshte prezent ne vendin tone dhe ne ritje te vazhdueshme . Në vitin 2017 jane vërejtur 4 raste te krimit të pornografise , të gjitha kanë ndodhur ne qytet , por që nuk jane zbuluar autorët e veprave penale . Ndërsa gjatë vitit 2018 , janë evidentura nga policia tre krime të pornografisë , ku është zbuluar një rast , autori i të cilës është proceduar në gjëndje të lirë.
- Fallsifikimi kompjuterik percaktohet si futja, ndryshimi, fshirja apo heqja e të dhënave kompjuterike, pa të drejtë, për krijimin e të dhënave të rreme, me qëllim paraqitjen dhe përdorimin e tyre si autentike, pavarësisht nëse të dhënat e krijuara janë drejtpërdrejt të lexueshme apo të kuptueshme.
- Krimi i fallsifikimit kompjuterik ka përhapje të gjerë në vëndin tonë dhe zë në vite , herë vendin e dytë dhe herë të tretë .Gjatë vitit 2017 jane evidentuar 49 krime te

8 Vendum nr.117 Datë 23.04.2014 . Kolegjit Penal të Gjykatës Lartë

fallsifikimit kompjuterik, prej të cileve 46 janë kryer në qytet dhe 3 në fshat. Nga këto, 17 krime janë zbuluar, dhe janë vënë para përgjegjësisë penale 17 autorë të hetuar në gjëndje të lirë .Gjatë vitit 2018 janë evidentuar 56 raste krime kompjuterike, 55 të kryer në qytet dhe 1 në fshat. Jane zbuluar autorët për 18 krime , nga të cilët 2 janë hetuar në gjëndje aresti, 15 janë hetuar në gjëndje të lirë, ndërsa 1 është larguar në drejtim të paditur.

- Ky krim për vitin 2017 , përfshin 20 % të totalit të krimeve kompjuterike , duke zënë vëndin e tretë dhe në vitin 2018 përfshin 30% të totalit te krimeve kompjuterike, duke zënë vëndin e dytë.

Këto ishin disa probleme që menduam të trajtojmë në këtë kumtesë.

BIBLIOGRAFIA

- Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë
- Konventa për Krimin në fushën e Kibernetikës
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë
- Kodi i Procedures Penale të R.SH
- I. Elezi , E Drejta Penale , pjesa e përgjithshme .
- Statistika të Policisë së shtetit, dërguar me shkresën nr.236/1 datë 11.03.2019.
- Arben Puto .”E Drejta Ndërkombëtare Publike”. Tiranë 2004 , Ribotim
- A.Anastasi , L.Omari “E Drejta kushtetutese “. Ribotim.
- Naim Mëcalla . “Pastrimi i Parave”. Tirane 2018
- Ligji nr. 9880, datë 25.02.2008 “Për nënshkrimin elektronik”
- Ligji nr. 9887, datë 10.03.2008, ndryshuar me ligjin nr. 48/2012 “Për mbrojtjen e të dhënave personale”
- Ligji nr 8457, datë 11.2.1999 “Për informacionin e klasifikuar “Sekret shtetëror”
- Ligji nr.7905, datë 21.3.1995 “Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë”, i ndryshuar
- Strategjia Afatmesme 2015-2017 dhe Plani i Veprimit, Prokuroria e Përgjithshme e Republikës së Shqipërisë
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, Ministria e Mbrojtjes e Republikës së Shqipërisë, Tiranë, korrik 2014
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, shtojca D - Përgjegjësitë Institucionale për Zbatimin e SSK-Së, Tiranë, korrik 2014
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, Shtojca C – Klasifikimi i rreziqeve.Tiranë, korrik 2014
- Strategjia për Mbrojtjen Kibernetike e RSH (Cyber Defence), Ministria e Mbrojtjes, nëntor 2014.

M.Sc. Enkela HOXHA
Universiteti Bujqësor i Tiranës
Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit
e-mail: enkelahoxha@gmail.com

**DISA MENDIME
MBI PARASHKRIMIN E NDJEKJES
PENALE DHE TË EKZEKUTIMIT TË
VENDIMEVE PENALE TË FORMËS
SË PRERË**

Abstrakt

Drejtësia përbëhet nga një sistem hallkash të ndryshme të cilat janë të lidhura ndërmjet tyre dhe plotësojnë njëra-tjetrën duke bërë të mundur që në përfundim, pra në konkluzionin e tyre përfundimtar të realizohet përmbushja e misionit të drejtësisë. Të gjitha këto hallka gjejnë rregullim të hollësishëm ligjor duke përcaktuar në mënyrë të detajuar organet përkatëse të çdo hallke, hierarkinë, kompetencat dhe mënyrën e funksionimit të tyre. Këto hallka mund të përcaktohen si ajo e hetimit, e gjykimit dhe e ekzekutimit të vendimeve gjyqësore të formës së prerë. Secila nga këto hallka gjen rregullim nga Kodi Penal, Kodi i Procedurës Penale (për çështjet penale) si dhe nga aktet e shumta ligjore dhe rregulloret e ndryshme. Secila nga këto hallka ka vlera dhe rëndësi të veçantë, por në pamje të parë rezulton se më të rëndësishme janë ato dy të parat d.m.th hetimi dhe gjykimi i çështjeve penale, por në praktikë vlera dhe rëndësia e fazës së ekzekutimit të vendimeve është po aq e rëndësishme, pasi në këtë fazë kurorëzohen të gjitha përpjekjet dhe vështirësitë e dy hallkave të para. Në fund të fundit është kjo hallkë që përmbush një nga qëllimet kryesore të vendimit të gjykatës, pra ekzekutimi i drejtë, i saktë, dhe i detajuar i vendimit përmbyll odisenë e hetimit dhe gjykimit të çështjes. Ligjvënësi me të drejtë i ka dhënë një vend të posaçëm kësaj hallke që përbën ekzekutimin e vendimit. Nëpërmjet një sërë dispozitash janë parashikuar rregullimet e këtij momenti mjaft të rëndësishëm duke reflektuar një raport të drejtë ndërmjet dhënies së vendimeve të gjykatës dhe fazës së ekzekutimit të këtyre vendimeve.

***Fjalë kyçe:** parashkrim i ndjekjes penale, ekzekutimi i vendimeve penale të formës së prerë, instituti i parashkrimit.*

Abstract

Justice consists of a system of different links that are interconnected and complement each other, making it possible to accomplish the mission of justice in their final conclusion. All of these links find detailed legal regulation detailing the relevant bodies of each link, the hierarchy, their powers and how they function. These links can be interpreted as those of investigating, adjudicating and executing final court decisions. Each of these links is regulated by the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure (for criminal matters) as well as numerous other legal acts and regulations. Each of these links has particular value and importance, but at first glance it turns out that the most important are the first two namely investigation and adjudication of criminal cases, but in practice the value and importance of the execution phase is equally important, since at this stage all the efforts and difficulties of the first two links are crowned. Ultimately it is this link that fulfills one of the main purposes of the court's decision, namely the fair, accurate and detailed execution of the decision concludes the odyssey of the investigation and adjudication of the case. The legislator has rightly given a special place to this link that constitutes the execution of the decision. A number of provisions have provided for the adjustments of this moment reflecting a fair relationship between the rendering of court decisions and the stage of execution of those decisions.

HYRJE

Efektet më të mira të vendimit të gjykatës, arrihen kur vendimi që jepet për kryerjen e një veprë penale është sa më afër kohës të kryerjes së veprës penale, kjo jo vetëm që ka pasoja drejtpërsëdrejti te personi që ka kryer veprën, por ndikon edhe në parandalimin e kryerjes së veprimtarisë kriminale në persona të tjerë të predispozuar për kryerjen e veprave të ngjashme.

Shpjëtësia e përfundimit të gjykimit dhe e ekzekutimit të vendimit, krijon besueshmërinë dhe bindjen te qytetarët për cilësinë, efikasitetin, dhe funksionimin e organeve të drejtësisë në luftën kundër kriminalitetit. Megjithëkëtë ligjvënësi ka parashikuar edhe rastet kur për arsye të ndryshme, nuk bëhet e mundur që të realizohet në të gjitha fazat e saj dhënia e drejtësisë për vepra penale që përbëjnë krime apo kundravajtje penale. Një nga këto raste është edhe parashkrimi, që nisur nga mënyra e trajtimit të këtij instituti nga Kodi Penal arrihet në përfundimin se me parashkrim duhet kuptuar kalimi i një afati kohor që nga momenti i kryerjes së veprës penale deri në marrjen e personit si të pandehur, afat ky brenda të cilit organet shtetërore nuk veprojnë për të filluar ndjekjen penale ose për të zbatuar një vendim penal të formës së prerë të gjykatës. Për rrjedhojë organet shtetërore humbasin të drejtën për të proceduar personin e dyshuar apo nuk mund të ekzekutojnë më vendimin penal të formës së prerë. Mendojmë se ekzistenca e një instituti të tillë në Kodin Penal është e domosdoshme, pasi asnjë person nuk mund të qëndrojë në tension pra të qëndrojë gjithë jetën e tij me frikën e përndjekjes që mund të bëhet nga shteti. Veç kësaj vendosja e afateve të caktuara është një faktor që nxit organet e drejtësisë për të intensifikuar përpjekjet që të mund të zbulojnë autorët e veprave penale dhe të vënë ata para përgjegjësisë për veprat e kryera. Por nuk mund të lëmë pa përmendur edhe faktin se ndëshkimi i veprës me kalimin e një kohe shumë të gjatë humbet aktualitetin dhe vlerat shoqërore, njëkohësisht zbehen apo

humbasin provat e mundshme të çështjes në fjalë. Pikërisht për këto arsye legjislacioni penal rregullon ekzistencën dhe funksionimin e rasteve të parashkrimit të ndjekjes penale dhe të ekzekutimit të vendimit të formës së prerë. Parashkrimi si institut i së drejtës penale është sanksionuar që në ligjet e para të ekzistencës së shtetit shqiptar.

I parë në vështrimin historik në evolucionin e këtij legjislacioni në shtetin shqiptar, dokumentohet qartazi në Kodin Penal të vitit 1927, ndonëse në atë ligj janë hedhur themelet e këtij instituti të rëndësishëm të së drejtës penale, por mund të shprehemi me plot bindje se rregullimi që i bën ligji i asaj kohe është plotë dhe mjaft i saktë duke mos lënë shteg për keqkuptime apo interpretime të ndryshme. Pa u futur në detaje në përgjithësi mund të përmendim disa nga përcaktimet që parashikohen nga Kodi Penal i asaj kohe i cili në neni 97 të tij thotë:

“Parashkrimi përveç rasteve në të cilat ligja urdhëron ndryshe shuan padinë penale:

1. Pas 20 vjetëve nëqoftëse të pandehunit për fajin e bamun kishte me iu caktue ndëshkimi me vdekje ose me burgim të përjetshëm.
2. Pas 15 vjetëve nëqoftëse të pandehunit për fajin e bamun kishte me iu caktue një ndëshkim me burgim të randë për një periudhë jo më pak se 20 vjet.
3. Pas 10 vjetëve nëqoftëse të pandehunit për fajin e bamun kishte me iu caktue një ndëshkim me burgim të randë për një kohë më tepër se 5 vjet e më pak se 20 vjet ose me burgim për një kohë më tepër se 5 vjet ose ndalim i përjetshëm nga ofiqet publike.
4. Pas 5 vjetëve nëqoftëse të pandehunit për fajin e bamun kishte me iu caktue një ndëshkim me burgim të randë ose me burgim për një kohë jo më tepër se 5 vjet ose internim ose ndalim i përkohshëm nga ofiqet publike, ose gjobë e randë.
5. Pas 2 vjetëve nëqoftëse të pandehunit për fajin e bamun

kishte me iu caktue ndëshkimi me burgim të lehtë për një kohë më tepër se një muaj ose gjobë e lehtë për një shumë më tepër se treqint franga ari.

6. Pas 6 muajve nëqoftëse të pandehunit për fajin e bamun kishte me iu caktue ndëshkimi me burgim të lehtë ose me gjobë të lehtë në mënzrën ma pak se ajo e trugueme në numurin e ma sipërme ose pezullimi nga ushtrimi i një profesioni ose i një mjeshtërije”.

Neni 98 i atij kodi përcakton se:

“Parashkrimi fillon të ecë për fajet e mbarueme prej ditës që përmbrohen, për fajet që kanë mbet në niasiativë (tentativë, shënimi im) të plotë ose të mbetë çprej ditës në të cilën është ba vepra e fundit e të kryemit, për fajet vazhduese (krimi vazhdues shënimi im) ose qëndruese çprej ditës në të cilën që pushon vazhdimi ose qëndrimi...”

Neni 99: “Vazhdimi i parashkrimit të padisë penale këputet me deklarimin e vendimit të dënimit të dhëun faqësisht ose në mungesë”.

Veç sa u citua më lart ka edhe mjaft detaje të rregullimit të marrëdhënieve të institutit të parashkrimit, të cilat thjesht për efekt të shkurtimeve të trajtimit të këtij problem nuk po i përmendim hollësisht në këtë shkrim, por që i japin një panoramë shumë të plotë dhe të përcaktuar saktë të mjaft detajeve të cilat nuk i hasim në rregullimin ligjor që i bëhet këtij problemi në kodet e mëvonshme penale të periudhës së monizmit apo në Kodin Penal ekzistues në fuqi që i përket periudhës të shtetit demokratik, të cilat në mënyrë të përmbledhur do t’i përmendim më poshtë për efekte krahasimi.

Ne deri këtu përmendëm disa nene të Kodit Penal të vitit 1927 (Kodi Penal i Zogut), të cilat bëjnë fjalë për parashkrimin e shuarjes së ndjekjes penale, por që më poshtë do të hedhim dritë mbi disa dispozita që bëjnë fjalë për parashkrimin e ekzekutimit të vendimit penal të formës së prerë e si të tilla

mund të përmendim neni 101 i Kodit Penal parashikon se:

“Përveç rasteve kur ligja urdhëron ndryshe dënimi parashkruhet:

1. Pas 30 vjetëve nëqoftëse të dënuemit i asht caktue burgim i randë për tridhjetë vjet.
2. Pas 20 vjetëve nëqoftëse i asht caktue burgim i randë ose burgim për një kohë më tepër se 5 vjet, por në rastin që dënimi i caktuem kalon të njëzet vjetët, koha e parashkrimit asht aq sa ajo e dënimit.
3. Pas 10 vjetëve nëqoftëse i asht caktue burgim i randë ose burgim për një kohë më tepër se 5 vjet, ose ndëshkimi asht internim ose ndalim i përkohshëm nga ofiqet publike, ose gjobë e randë.
4. Pas 4 vjetëve nëqoftëse i asht caktue ndëshkimi i burgimit të tij të lehtë ose i pezullimit nga ushtrimi i një profesioni ose i një mjeshtriërie për ma tepër se një muaj ose gjobë e lehtë ma tepër se treqint franga ari.
5. Pas 18 muajve nëqoftëse të dënuemit i asht caktue ndëshkimi i burgimit të tij të lehtë o i pezullimit nga ushtrimi i një profesioni ose i një mjeshtriërie ose gjobë e lehtë ma tepër se ajo që tregohet në nr. 4.

Dënimi me shumë lloj ndëshkime parashkruhet me kalimin e afatit të caktuem për ndëshkimin ma të rëndë.”

Neni 102 parashikon se: “Parashkrimi i dënimit fillon të ecë cprej ditës q’akt gjykimi merr formë të prerë ose cprej ditës q’asht këput me cdo lloj mënyre ekzekutimi i dënimit që ka pas fillue.”

Konstatohet se disa nga dispozitat e këtij titulli (X), kanë një rregullim shumë të detajuar, harmonik dhe të saktë që i japin zgjidhje problematikës që mund të ndeshet gjatë zbatimit në praktikë të këtyre parimeve të sanksionuara në këtë kod, por bie në sy se krahas këtyre rregullive, ka edhe element që kanë një pamje kontradiktore e të pajustificuar, për shembull ligji në nenin 97 përcakton se shuhet padia penale (pra ndjekja penale) pas njëzet vjetëve nëqoftëse të pandehurit

për fajin e bamun kishte me iu caktue ndëshkimi me vdekje ose me burgim të përjetshëm. Ndërsa në nenin 101 të këtij ligji thuhet se dënimi parashkruhet pas 30 vjetëve nëqoftëse të dënuarit i është caktuar burgim i rëndë për 30 vjet, por nuk bëhet fjalë për rastet e dënimit me vdekje apo me burgim të përjetshëm duke lënë të kuptohet se për dënime të tilla nuk ka parashkrim, po ashtu thuhet në nenin 110 të Kodit Penal se nuk ka parashkrim: "Për deliktet e bamuna jashtë tokës shqiptare kundra sigurimit shtetëror për të cilat ky ligj cakton një ndëshkim me burgim të randë ose me burgim më tepër se 5 vjet".

Parashkrimi sipas Kodit Penal të vitit 1952 (ligji nr. 1516 datë 01.08.1952), i cili trajtohet nga kapitulli i V, neni 52 deri në nenin 55 të atij kodi. Duke pasur parasysh përmbajtjen e këtyre dispozitave, kohën e daljes së Kodit Penal, zhvillimin e pakët të jurisprudencës (vetëm 8 vjet kishin kaluar nga çlirimi i vendit), prapambetjen e madhe që kishte vendi në të gjitha fushat, mund të gjykojmë se parashkrimi është trajtuar me kujdes nga legjislacioni dhe se është gjithëpërfshirës, e arrihet në përfundimin se ka një frymë tolerance dhe liberalizmi në luftën kundër kriminalitetit të kohës. Po kështu edhe ky lloj parashkrimi shtrihet në dy fusha, në atë të ndjekjes penale dhe në atë të ekzekutimit të vendimit. Sipas nenit 32 të këtij kodi: "Nuk mund të bëhen ndjekje penale kur nga dita e kryerjes së krimit gjer në castin e fillimit të çështjes penale kanë kaluar:

1. 20 vjet për të cilat ligji parashikon dënimin me vdekje.
2. 10 vjet për krimet për të cilat ligji parashikon dënimin me heqje lirie për një kohë për më shumë se pesë vjet.
3. 5 vjet për krimet për të cilat ligji parashikon dënime gjer në pesë vjet.
4. 3 vjet për krime për të cilat ligji parashikon dënime të tjera"

Neni 53 thekson se: "Kur personi që ka kryer një krim

u fshihet hetimeve ose gjykimit pas marrjes kundër tij të masave të sigurimit afatet e parashkrimit të ndjekjes penale të caktuara në nenin 52 të këtij kodi dyfishohen por nuk mund të kalojnë më shumë se 25 vjet”

Më tej zgjidhet dhe rasti kur gjatë ecjes së afatit të parashkrimit personi kryen një krim të ri, atëherë ndërpritet ecja e parashkrimit dhe fillon afat i ri. Këtë zgjidhje e kemi pothuajse në të gjitha kodet që përbëjnë historikun e legjislationit penal të Shqipërisë.

Po kështu në një nen tjetër e pikërisht në nenin 54 zgjidhet edhe parashkrimi i ekzekutimit të vendimit të dënimit, i cili nuk ekzekutohet kur nga dita që ka marrë formë të prerë kanë kaluar:

1. 20 vjet për dënimin me vdekje
2. 10 vjet për dënimin më tepër se 5 vjet
3. 5 vjet për dënimet e tjera.

Ndërsa i vetmi kufizim ku nuk vepron parashkrimi, pra përjashtohen prej tij për ndjekjen penale ashtu dhe për ekzekutimin e vendimit janë krimet kundër shtetit.

Është interesant të nënvizojmë faktin se dyfishimi i afateve të parashkrimit, trajton vetëm çështjen e ndjekjes penale, kur subjekti i fshihet hetimit ose gjykimit pasi të jetë marrë ndaj tij masa e sigurimit, ndërsa nuk bëhet fjalë për rastin kur ky fenomen ndodh pas dhënies së vendimit, i cili ka qënë në mungesë apo për rrethana të ndryshme ai person gjendet i lirë, por që sipas formulimit të ligjit nuk ndodhemi para një ometimi, por gjykojmë se vetë ligjvënësi nuk ka dashur të përfshijë edhe këtë në dyfishimin e afatit të parashkrimit të ekzekutimit të vendimit të formës së prerë.

Sipas Kodit Penal të vitit 1977 (datë 15.06.1977), parashkrimi i kushtohet kreu i pestë, por ka një përmbysje rrënjësore në ndërtimin dhe funksionimin e këtij instituti pasi sipas ligjit penal parashkrimi është i kufizuar vetëm përsa i përket kundravajtjeve penale, pra përjashtohet efekti

parashkrimit përsa i përket krimeve. Sigurisht që është bërë nën pretekstin e luftës kundër kriminalitetit, pra është një shmangie nga parimi i parashkrimit, i cili ka vlera dhe efekte edhe në këtë fushë pasi personat fajtorë nuk mund të kalojnë të gjithë jetën e tyre në pritje të ndëshkimit për veprat që ata mund të kenë kryer, qofshin ato me dashje apo nga pakujdesia, aq më tepër kur mosfillimi i procedimit penal apo mosekzekutimi i vendimit të formës së prerë të gjykatës, nuk ka ndodhur për fajin e tyre. Na duket se ka një mangësi parimore Kodi Penal i vitit 1977. Ky ligj do të ishte më i plotë dhe më i saktë duke përfshirë edhe veprimin e parashkrimit në fushën e krimeve pa e kufizuar atë vetëm në kundravajtjet penale. Kjo në njëfarë mënyre do të forconte punën dhe përgjegjshmërinë e organeve të drejtësisë që ato të mund të mobilizohen e të ndjekin me konsekuencë autorët e veprave penale, apo të ekzekutimit të vendimeve penale të formës së prerë. Pra në njëfarë mënyre do të rritej dhe forcohej kujdesi dhe përpjekjet e personave përgjegjës që të mos shpëtojnë asnjë rast nga vëmendja e tyre, i cili të mbyllet me parashkrim.

Sipas Kodit Penal të përmendur dhe konkretisht nenit 40 përcaktohet se: "Nuk mund të bëhet ndjekje penale kur nga dita e kryerjes së kundravajtjes penale gjer në rastin e marrjes së personit sit ë pandehur kanë kaluar 5 vjet."

Neni 41 i Kodit Penal parashikon se: "Kur personi që ka kryer një kundravajtje I fshihet hetimit ose gjykimit pas marrjes kundër tij të masave të sigurimit, afati I parashkrimit të ndjekjes penale të caktuar në nenin 40 dyfishohet. Kur personi që ka kryer një kundravajtje penale, kryen një vepër të re afati fillon nga dita e kryerjes së veprës së re. Ndërsa parashkrimi I ekzekutimit të vendimit të dënimit shkakton mos zbatimin e vendimit të gjykatës për kryerjen e një kundravajtje penale kur kanë kaluar 10 vjet nga koha që vendimi ka marrë formë të prerë."

Mund të themi se formulimi i parashkrimit në këtë kod është i pa plotë dhe lë vend për interpretime të ndryshme,

për shembull çfarë ndodh kur ndaj personit që ka kryer një kundravajtje penale nuk është marrë masa e sigurimit ndaj tij, por ai i fshihet hetimit. Lind pyetja a do të dyfishohet afati i parashkrimit ndaj tij?

Nga sa u tha më lart krijohet pështypja se ligjvënësi në kreun e parashkrimit të ndjekjes penale dhe të ekzekutimit të vendimit të dënimit ka një qëndrim të ashpër e po të krahasohet me Kodin Penal të vitit 1927 shikojmë se afati 10 vjeçar në atë kod zbatohet (për ndjekjen penale apo mosekzekutimin e vendimit të formës së prerë) për rastet kur personit parashikohej t'i jepej ose i është caktuar një burgim i rëndë prej 5 vjetësh. Ndërsa në rastin e Kodit Penal të vitit 1977 afati 10 vjeçar është vendosur për kundravajtjet të cilat kanë dënime që fillojnë nga qortimi shoqëror, gjoba, riedukimi nëpërmjet punës dhe heqje lirie deri në 2 vjet.

Pra vetëm krahasimi i përmendur më lart pasqyron diferencën e madhe në qëndrimet që kanë dy kodet penale në trajtimin e çështjes të parashkrimit të ndjekjes penale dhe të zbatimit të vendimeve të formës së prerë.

Në vijim mund të përmendim disa nga ndryshimet që ka pësuar legjislacioni penal në pjesën që trajton institutin e parashkrimit. Me ligjin nr. 7380 datë 08.05.1990 nën titullin "Shuarja e ndjekjes penale dhe e dënimit" sillen ndryshime në Kodin Penal të vitit 1977 ndër të tjera edhe në kreun e V ku neni 39 është si më poshtë:

"Nuk mund të bëhen ndjekje penale kur nga dita e kryerjes të veprës penale gjer në çastin e marrjes së personit si të pandehur kanë kaluar:

1. 20 vjet për vepra penale për të cilat ligji parashikon si lloj dënimit me vdekje
2. 10 vjet për vepra penale për të cilat ligji parashikon si lloj dënim heqjen e lirisë më shumë se 5 vjet
3. 5 vjet për veprat penale për të cilat ligji parashikon dënimin me heqje të lirisë gjer në 5 vjet ose dënime të tjera më të lehta."

Neni 40 përcakton se: "Kur personi që ka kryer një vepër penale i fshihet hetimit ose gjykimit pas marrjes kundër tij të masave të sigurimit afatet e parashkrimit të ndjekjes penale dyfishohen, por nuk mund të kapërcejnë të 25 vjetët".

Neni 41 pasqyron se : "Parashkrimi i vendimit të dënimit i cili nuk ekzekutohet kur nga dita që ka marrë formë të prerë kanë kaluar:

1. 20 vjet për dënimin me vdekje
2. 10 vjet për dënimin mbi 5 vjet heqje lirie
3. 5 vjet për dënimin me heqje të lirisë deri në 5 vjet ose për dënime të tjera më të lehta.

Për krime kundër shtetit në të cilat ligji parashikon si lloj dënimi atë me vdekje nuk ka parashkrim as të ndjekjes penale as të vendimit të dënimit".

Ky ndryshim në ligjin penal të kohës ka ndodhur pikërisht në vitin 1990, kur pakënaqësia popullore po manifestohej hapur në terrenin shoqëror, ku presioni popullor dukshëm po shfaqej në të gjitha sferat e jetës. Disa muaj më vonë ndodhën shpërthimet masive në eksodet e mëdha sidomos ngjarjet e ambasadave etj. Prandaj përpjekjet e shtetit monist, i cili po ndjente grahmat e fundit kur ekonomia kishte falimentuar, kur pothuaj të gjitha institucionet nuk funksiononin, shteti u përpoq të bënte disa riparime duke ndërhyrë edhe në Kodin Penal të kohës (të përmendura më lart), duke zbutur disa dispozita e duke ashpërsuar një pjesë sidomos ato që drejtoheshin kundër shtetit të diktaturës, të cilat edhe në pjesën e parashkrimit përjashtoheshin dhe për këto vepra nuk kishte parashkrim.

Neni 42 i Kodit Penal pasqyron këtë përjashtim: "Për krime kundër shtetit në të cilat ligji parashikon si lloj dënimi atë me vdekje nuk ka parashkrim as të ndjekjes penale as të ekzekutimit të vendimit të dënimit".

Në vitin 1993 me ligjin nr. 7739 datë 21.07.1993 u

abroguan pika "a" dhe "b" të nenit 39 të Kodit Penal të cilat përbëjnë tërësinë e parashkrimit të ndjekjes penale. Gërma "a" parashikonte rastet kur nuk mund të bëheshin ndjekje penale pasi kishin kaluar 20 vjet nga momenti i kryerjes së veprës penale deri në momentin e marrjes së personit si të pandehur dhe pika "b" e këtij neni që parashikonte një afat kohor prej 10 vjetësh, për veprat penale që ligji parashikonte si lloj dënimi heqjen e lirisë më shumë se 5 vjet.

Mendojmë se ekzistenca e këtyre dy pikave "a" dhe "b" në nenin 39 të Kodit Penal të asaj kohe ishte një qëndrim shumë tolerant dhe liberal ndaj luftës kundër kriminalitetit prandaj abrogimi i këtyre pjesëve të nenit 39 ishte një masë e domosdoshme, por sidoqoftë përsëri ky rregullim ishte i pjesshëm dhe i përkohshëm dhe duhej të gjente rregullim të saktë dhe të plotë. E themi këtë sepse çështja e parashkrimit përsëri mbeti e cunguar jo vetëm se ju hoq një pjesë që përbënte parashkrimin e ndjekjes penale, por edhe për faktin se në këtë pjesë kishte mjaft mangësira e aq më tepër se nuk u prek fare pjesa e parashkrimit të ekzekutimit të vendimit në të cilën kishte afate që për mendimin tonë ishin mjaft të shkurtra e që nuk mund t'i përgjigjeshin rasteve që mund të ndodhnin në jetë. Në pikën "c" që mbeti në fuqi parashikohej një afat shumë i shkurtër vetëm 10 vjet për veprat penale për të cilat ligji parashikonte dënimin me heqje të lirisë për më shumë se 5 vjet, por këtu parashkrimi përfshin të gjitha dënimet më të larta që fillojnë nga 5 vjet dhe shkojnë në maksimumin e tyre me heqje lirie pra deri në 25 vjet, që edhe kjo pasqyron një anomali të dukshme në formulimin e Kodit Penal në kreun e parashkrimit.

Me ligjin nr. 7895 datë 27.01.1995 u miratua Kodi i ri Penal në të cilin gjejmë ndryshime të shumta të institutit të parashkrimit në sensin e përmirësimit. Edhe në këtë ligj legjislatori e ndan në dy kategori në parashkrimin e ndjekjes penale dhe në atë të ekzekutimit të vendimit të dënimit. Në

pjesën e parë parashikohet se i nënshtrohen parashkrimit jo vetëm kundravajtjet penale por edhe krimet, por afatet janë si më poshtë parashikuar në nenin 66 të Kodit Penal: "Nuk mund të bëhen ndjekje penale kur nga kryerja e veprës deri në çastin e marrjes së personit si të pandehur kanë kaluar:

- a) njëzet vjet për krimet që parashikojnë dënim jo më të ulët se dhjetë vjet burgim ose dënim tjetër më të rëndë;
- b) dhjetë vjet për krimet që parashikojnë dënim nga pesë gjer në dhjetë vjet burgim;
- c) pesë vjet për krimet që parashikojnë dënim gjer në pesë vjet burgim ose gjobë;
- ç) tre vjet për kundërvajtjet penale që parashikojnë dënim gjer në dy vjet burgim;
- d) dy vjet për kundërvajtjet penale që parashikojnë dënim me gjobë.

Ndërsa veprat penale të kreut të II, seksioni i parë, nenet 76-79/c nuk i nënshtrohen parashkrimit."

Neni 67 i Kodit Penal parashikon rastin e përjashtimit të parashkrimit për ndjekjen e disa veprave penale. E krahasuar gjendja e parashkrimit me Kodin Penal ekzistues si të ndjekjes penale ashtu dhe të ekzekutimit të vendimit konstatohet se është bërë një rregullim mjaft i mirë, harmonik dhe shkencor krahasuar me kodet e mëparshme të cilat i përmendëm më lart. Themi se niveli i sistemimit të këtij instituti është i një cilësie më të mirë.

Megjithatë mund të shprehemi se neni 67, i cili parashikon mosparashkrimin e ndjekjes penale duhet të përfshinte edhe paragrafin e fundit të nenit 66 të Kodit Penal, i cili përmend nenet 76-79/c (krimin e vrasjen) duke i përjashtuar nga parashkrimi, pra rastet e mosveprimit të parashkrimit duhet të ishin bashkuar e të përmendeshin në një nen të vetëm.

Veç sa u tha më lart vërejmë se në nenin 68 të Kodit Penal që bëhet fjalë për parashkrimin e ekzekutimit të vendimit nuk

preket mosekzekutimi i vendimit të dënimit me burgim të përjetshëm. Shtrohet pyetja nëse ky është një ometim i kësaj pike apo nuk ka dashur vetë legjislatori ta përfshijë këtë në parashkrimin e vendimit?

Mendojmë se vetë legjislatori nisur nga rëndësia e këtij lloji dënimi i cili aplikohet për vepra shumë të rënda penale që kanë sjellë pasoja tepër të dëmshme nuk ka dashur ta përfshijë atë në asnjë lloj parashkrimi pavarësisht afatit mjaft të gjatë që mund t'i atribonte.

Një krahasim ndërmjet dy dispozitave të Kodit Penal që trajtojnë parashkrimin e ndjekjes penale dhe atë të ekzekutimit të vendimit, pra nenet 66 dhe atij 68 krijohet pështypja se ka një mospërputhje pasi neni 66 parashikon dhe vendos kriteret e efektit të parashkrimit të ndjekjes penale d.m.th përmenden rastet (përfshirë dhe afatet) se kur vepron parashkrimi, ndërsa në nenin 68 të Kodit Penal shpjegohen rastet e parashkrimit të ekzekutimit të vendimit duke caktuar intervalin kohor me kalimin e të cilit vendimi bëhet i pa ekzekutueshëm, pra parashkruhet. Vërejmë se jo të gjitha ato raste që i nënshtrohen parashkrimit të ndjekjes penale si dhe ato që përjashtohen nga ky parashkrim sipas neneve 66 dhe 67 të Kodit Penal trajtohen dhe marrin zgjidhje edhe nga neni 68 i Kodit Penal. Pra vendimet penale të formës së prerë nuk i nënshtrohen parashkrimit e si të tilla janë veprat penale që parashikohen nga nenet 76-79/c (pra për krimin e vrasjen). Po ashtu vendimet e dënimit për veprat e sipërpërmendura në nenin 67 d.m.th vendimet e dhëna për krimet e luftës dhe ato kundër njerëzimit, po ashtu nuk përfshihet këtu edhe vendimi që përmban burgim të përjetshëm, parashkrimi i ndjekjes penale për të cilin vepron me kalimin e një afati prej 40 vjetësh. Në nenin 66 të Kodit Penal gërma "d" dhe gërma "dh" përcakton se afati i parashkrimit për ndjekjen penale është 3 vjet dhe 2 vjet në një kohë kur parashkrimi i ekzekutimit të dënimit për këto raste parashikohet me kalimin e një afati 5 vjeçar (gërma "c" e neni 68 të Kodit Penal).

Ligjvënësi nuk e ka barazuar afatin e ekzekutimit të ndjekjes penale me atë të ekzekutimit të vendimit për grup dispozitash të njëjta, por duke parë se në disa raste afati i parashkrimit për të njëjtat vepra në fushën e ndjekjes penale është shumë i lartë, në ekzekutimin e vendimit afati për këto vepra është më i ulët, po kështu konstatohet edhe e kundërta si u përmend rasti i parashkrimit të ndjekjes penale dhe i ekzekutimit për kundravajtjet penale. Pra mund të shprehemi se ligjvënësi jo në të gjitha rastet ka aplikuar metodën sistematike në ndërtimin e këtyre dispozitave ligjore. Nuk është dashur të respektojë të njëjtat standarte në formulimin e sipërpërmendur.

Nga interpretimi i dispozitave të këtij kreu nuk del që ligjvënësi të ketë caktuar ndonjë arsye për të cilat të ndërpritet ecja e afatit të parashkrimit, pra lihet të kuptohet se çfarëdo që të ndodhë d.m.th si arsyet subjektive ashtu dhe ato objektive (forcë madhore etj.) nuk mund të ndërpresin ecjen e afateve të parashkrimit. Këtu do të rendisim edhe ato raste të parashikuara nga nenet 320 dhe 320/a të Kodit Penal, pra që janë fshehja, dëmtimi, shkatërrimi etj. i sendeve për të cilat ka një vendim gjykate, të bëra me qëllim që të mos ekzekutohet ose të pengohet ekzekutimi i vendimit të gjykatës. Po kështu këtu përfshihet edhe mos ekzekutimi për shkaqe të përligjura i vendimit e shkaktuar kjo nga punonjësi i caktuar me ekzekutimin e vendimit, përfshi këtu edhe rastet kur i dënuari i fshihet ekzekutimit të vendimit.

Kolegjet e Bashkuara të Gjykatës së Lartë me vendimin nr. 7 datë 11.10.2002 duke unifikuar praktikën gjyqësore për ekzekutimin e vendimit penal të formës së prerë, ka mbajtur një qëndrim të qartë dhe të prerë në përputhje me kuptimin e dispozitës të nenit 68 të Kodit Penal. Ashtu siç u përmend më lart se për të dy këto dispozita si ajo që përcakton parashkrimin e ndjekjes penale ashtu dhe ajo që parashikon atë të ekzekutimit të vendimit nuk lejojnë ndërprerje të afteve të këtij parashkrimi, pra pavarësisht nga arsyeja e

ndërprerjes së këtij afati. Vendimi i Kolegjeve të Bashkuara ka vendosur prishjen e vendimit nr. 114 datë 30.10.2001 të Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Elbasan dhe vendimin nr. 280 datë 20.12.2001 të Gjykatës së Apelit Durrës, pasi të dy këto vendime kanë rrëzuar kërkesën e paraqitur nga i dënuari me objekt mosekzekutimin e vendimit të dënimit penal nr.141 datë 24.07.1996 të Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Elbasan, me të cilin B. H. është dënuar nga vendimi i formës së prerë me 4 vjet burgim. Ky vendim është vënë në ekzekutim duke filluar nga momenti i arrestimit kjo më datë 17.12.1995. Në datë 13.03.1997 është ndërprerë vuajtja e mëtejshme e dënimit për shkak të ngjarjeve që çuan edhe në hapjen e burgjeve. Pas kësaj i dënuari nuk është kthyer më vullnetarisht për të vazhduar vujatjen për pjesën e mbetur të dënimit (2 vjet 4 muaj e 22 ditë). I dënuari ka kërkuar mosekzekutimin e vendimit me arsyetimin se nga momenti që vendimi ka marrë formë të prerë kanë kaluar 5 vjet, afat ky që përbën pengesë për ekzekutimin e mëtejshëm të vendimit (neni 68 gërma "c" e Kodit Penal). Të dyja gjykatat si ajo e shkallës së parë po ashtu dhe ajo e apelit e kanë rrëzuar këtë kërkesë të të dënuarit duke arsyetuar se vendimi i dënimit i formës së prerë është vënë në ekzekutim dhe është ekzekutuar pjesërisht prandaj nuk ka vend për të zbatuar parashkrimin e ekzekutimit të vendimit. Me të drejtë Kolegjet e Bashkuara e kanë konsideruar të gabuar këtë qëndrim të gjykatave duke arsyetuar ndër të tjera se: "Nuk mund të ketë zgjatje të afateve të parashkrimit të ekzekutimit të dënimit për asnjë lloj shkak. Kjo vlen si për rastet kur vendimi i dënimit nuk është vënë fare në ekzekutim, ashtu edhe për rastet kur ky vendim i dënimit është vënë në ekzekutim dhe pasi i dënuari ka filluar të vuajë dënimin vuajtja e mëtejshme e tij ndërpritet për çfarëdo lloj shkak".

Po në këtë vendim të Kolegjeve të Bashkuara ka edhe mendim të pakicës sipas të cilit duhej lënë në fuqi vendimi i formës së prerë d.m.th rrëzimi i kërkesës të të dënuarit ndër

të tjera me arsyetimin se: "Pas kalimit të afatit të parashkrimit nuk shuhet automatikisht vetë dënimi, sepse personi përkatës vazhdon të quhet i dënuar (nuk quhet i rehabilituar). Afati Iirehabilitimit sipas nenit 69 të Kodit Penal fillon të ecë, kur i dënuari e ka përfunduar vuajtjen e dënimit. Me momentin e përfundimit të vuajtjes të dënimit barazohet për këtë efekt edhe momenti kur dënimi nuk mund të vazhdojë të vuhet më për çfarëdo lloj shkakut të përligjur". Krahas këtij argumenti ka edhe të tjera në favor të kësaj pikëpamje, por nuk e shohim me vend të përmendim to gjitha ato pasi na duken jo bindëse renditja e këtyre argumentave nga pakica të krijon bindjen se ata nuk janë dakort me përmbajtjen e ligjit pasi kërkohet indirekt që të pranohet ndërprerja e parashkrimit ç'ka do të vinte ndesh me formulimin dhe përmbajtjen e qartë të dispozitave të këtij kreu, ku në paragrafin e fundit të nenit 66 të Kodit Penal si dhe në nenin 67 të këtij kodi, ligjvënësi në mënyrë të shprehur ka përjashtuar rastet e përjashtimit të parashkrimit për disa krime të parashikuara në dispozita konkrete të Kodit Penal. Do të themi edhe për argumentin e përdorur nga pakica se i dënuari që mund të përfitojë nga mos ekzekutimi dhe të konsiderohet i rehabilituar. Kemi mendimin se rehabilitimi nuk kushtëzohet nga ekzekutimi apo mos ekzekutimi i vendimit të dënimit pasi ndërprerja e ekzekutimit të vendimit sipas nenit 68 të Kodit Penal si të vetmet kushte ka momentin e dhënies së vendimit formë të prerë dhe kalimin e një afati kohor të caktuar në vartësi kjo të kohës së dënimit që i është caktuar atij të dënuari. Nuk e shohim me vend të trajtojmë edhe argumentat e tjera të përdorura nga pakica në arsyetimin e mendimit të tyre mbasi nuk i gjejmë të bazuara e në përputhje me përmbajtjen e dispozitave ligjore të përcaktuara në këtë kre të Kodit Penal.

BIBLIOGRAFIA

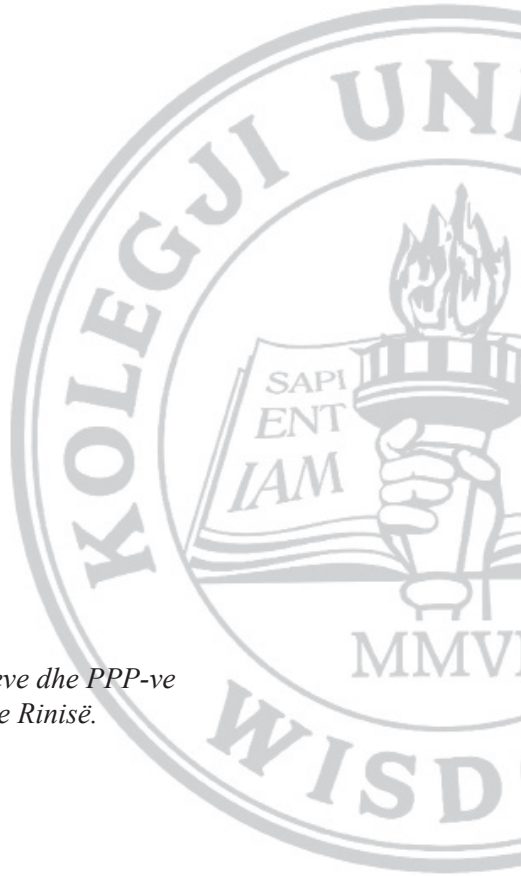
- Kodi Penal i vitit 1927
- Kodit Penal i vitit 1952
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë
- Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë
- Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë
- Elezi, I. dhe Hysi, V. “Politika Kriminale” Pegi, Tiranë 2006
- Elezi, I. “E drejta penale” pjesa e posaçme, Tiranë 2005
- Islami, H., Hoxha, A., Panda, I. “E drejta e procedurës penale” Botimet Morava, Tiranë 2010
- Hysi, V “Kriminologjia” Tiranë 2006
- Elezi, I. Kaçupi, S. “Komentari i Kodit Penal” pjesa e përgjithshme, Tiranë 2009
- Ligji nr. 8331 datë 21.04.1998 “Për ekzekutimin e vendimeve penale”
- www.arkiva.mfa.gov.al

Msc Sonila KOSOVA

*Përgjegjëse Sektori të Koncesioneve dhe PPP-ve
në Ministrinë e Arsimit Sportit dhe Rinisë.*

e-mail: sonila_meco@yahoo.com

MASHTRIMI KOMPJUERIK, SFERA E SHTRIRJES DHE VEÇORITË E TIJ NË VËNDIN TONË

Abstrakt

"Interneti sot mundëson komunikimin midis paisjve elektronike duke afruar shërbime të tilla si:

- kërkimi në internet nëpërmjet aplikacioneve të tilla si Google Chrome, Safari, Internet Explorer, Mozilla Firefox, etj.
- dërgimin e mesazheve të tipit tekst, foto, muzike, video nga një person te një tjetër nëpërmjet postës elektronike.
- Bisedë (Chat Online) që përdoren për të komunikuar në mënyrë të menjëhershme me personat që janë në një linjë online.
- komunikimin nëpërmjet Rjeteve Sociale (psh: Facebook, Twitter, Instagram, Snapchat.)
- Lojrat online.

Këto shërbime mundësojnë mbledhjen, regjistrimin, ruajtjen apo shkarkimin e të dhënave voluminoze të karakterit të ndryshëm: financiare, personale, mjekësore, që e bëjnë objekt atraktiv për kriminelët. Një nga format kriminale është dhe mashtrimi kompjuterik, i cili është një nga krimet më të përhapura në vëndin tonë, produkt i zhvillimit të qëndrueshëm të teknologjisë kompjuterike, e cila përfshin gjithë sferat e jetës.

Tani, një pjesë e popullsisë i kryejnë pagesat për në banka, ndërmarje, supermarkete dhe punët e tjera të përditshme, nga shtëpitë e zyrat e tyre me ndihmën e kompjuterit, internetit, përdorimit të bankomatëve si dhe pagesat online nga bizneset janë pjesë e rëndësishme e jetës së njerëzve. Shumë konsumatorë dhe biznese në ditët e sotme përdorin karta krediti ose debiti, për të tërhequr para dhe për të bërë pagesa të ndryshme online, duke mos parashikuar si duhet rreziqet që ju kanosen gjatë këtyre shërbimeve.

Në vëndin tonë ndër format kryesore të mashtrimit me anë të internetit, mund të permendim:

Ndërhyrjet e paligjshme në komunikimet elektronike midis

dy subjeteve tregtarë për të ndryshuar, me anë të mashtrimit kompjuterik destinacionin e transaksioneve bankare; kryerja e transaksioneve të paautorizuara nga përdorues të paligjshëm, vjedhjes së kredencialeve të aksesit; mashtrimi me kartat bankare , blerjet online etj. Sanksionimi i këtij krimi në kodin penal dhe praktika e vëndit tonë.

***Fjalë Kyçe:** mashtrim kompjuterik, ndryshim, fshirje, ndërhyrje e paligjshme, karta krediti, blerje online.*

Sanksionimi në Kodin tonë penal dhe format e mashtrimit kompjuterik.

Konventa ndërkombëtare për Krimin në fushën e kibernetikës sanksionon se çdo shtet palë do të adaptojë dispozita të tilla që të përcaktojnë si vepra penale sipas ligjit të brëndshëm, shkaktimin e humbjes së pasurisë të një tjetri nëpërmjet:

- futjes së ndonjë të dhëne, ndryshimin, fshirjen apo heqjen e të dhënave kompjuterike;
- interferencë në funksionimin e një sistemi kompjuterik, me synimin e pa ndershëm e mashtrues të një përfitimi ekonomik për vete apo për një tjetër¹⁾

Në zbatim të kësaj konvente ,në Kodin tone penal është saksionuar krimi i mashtrimit kompjuterik, me këtë permbajtje : “Futja, ndryshimi, fshirja ose heqja e të dhënave kompjuterike apo ndërhyrja në funksionimin e një sistemi kompjuterik, me qëllim për ti siguruar vetes apo të tretëve, me mashtrim, një përfitim ekonomik të padrejtë apo për ti shkaktuar një të treti nje pakësim të pasurisë, dënohen me burgim nga gjashtë muaj deri në gjashtë vjet.²⁾

1 Konventa ndërkombëtare për Krimin në fushën e kibernetikës, neni 8

2 Kodi Penal R .Shqipërisë. Tiranë . Janar 2016 . Qendra e botimeve zyrtare.

Po kjo vepër , kur kryhet në bashkëpunim, në dëm të disa personave, më shumë se një herë ose kur ka sjellë pasoja të rënda materiale, denohet me burgim nga pese deri në pesëmbëdhjete vjet.

Synimi i kesaj dispozite është të sigurojë të drejtën e pronësisë private ose publike nga mashtrimi kompjuterik.

Në vëndin tonë ndër format kryesore të mashtrimit me anë të internetit, mund të permendim:

1. Ndërhyrjet e paligjshme në komunikimet elektronike midis dy subjeteve tregtarë për të ndryshuar, me ane të mashtrimit kompjuterik destinacionin e transaksioneve bankare.

Personat abuzues , arrijnë me forma të ndryshme të sigurojnë të dhëna për kompani e biznese siç janë: qarkullimin e mallrave, faturat, pagesat e ndryshme, komunikimet përmes kompjuterit ,(e-mail-ave), etj. Të dhënat e mbledhura i përpunojnë dhe i falsifikojnë në atë mënyrë, që të jenë të besueshme per subjektet ekonomike, per ti vjedhur dhe mashtruar.

Kriminelet arrijnë të ndërhyjnë në komunikimin midis bizneseve, brënda vëndit por edhe me biznese që ndodhen jashtë vëndit ,duke vjedhur pagesat. Ata hapin faqe mashtruese në internet , me qëllim që pasi të marrin të dhëna personale dhe financiare, të shtjenë në dore pagesat e tyre, duke vepruar në kohën që bëhet derdhja financiare në bankë.

Mashtrimi kompjuterik është kthyer një problem shqetësues jo vetëm për individet por edhe per bizneset në vëndin tonë , duke i dëmtuar rëndë nga ana financiare .Në periudhën 2015- 2017 në Drejtorinë Vendore të Policisë së Tiranës janë denoncuar reth 50 raste të abuzimit nga hakerat kompjuterik, të cilët kanë përfituar shuma te medha nga llogarite e tyre .³⁾

Lidhur me këto raste, policia këshillon perfaqësuesit e bizneseve te mos bejne pagesa pa kontrolluar me kujdes çdo adresë të ardhur dhe vecorite e saj.

3 <https://www.KohaJone.com>

2. Kryerja e transaksioneve të paautorizuara nga përdorues të paligjshëm, nëpërmjet vjedhjes së kredencialeve të aksesit.

Kështu , në bazë të një materiali referues të Policisë së Shtetit, Prokuroria e Tiranës, konkretisht seksioni i kimit kompjuterik, ka arritur të evidentojë se shtetasit E M, M. V dhe F K, nëpërmjet ndërhyrjes në sistemin kompjuterik të një kompanie fluturimesh në Belgjikë, kanë kaluar në llogaritë e tyre bankare shumat 100 mijë euro dhe 39 mijë euro. Këto shuma, shtetasit nuk kanë arritur t’i tërheqin, pasi janë bllokuar nga bankat në Shqipëri, të dyshuara se mund të ishin përfitim i paligjshëm⁴

Transfertat janë realizuar sikur janë kthyer nga tregtari (kompania ajrore) si “Kthim parash”, ose “refund” i pagesave të mëparshme të kryera nga shtetasit E. dhe M.

Provohet se shtetasit E. M dhe . M.V, në asnjë rast nuk kanë transferuar para në drejtim të shoqërisë ajrore belge. Transfertat nga kjo shoqëri të shumave 100,000 euro dhe 39.000 euro, në favor të tyre, janë realizuar nëpërmjet ndërhyrjes së paligjshme në sistemin kompjuterik të shoqërisë.

Dy shtetasit jane paraqitur pranë bankës për të kryer tërheqjet e shumave, por ky veprim është bllokuar nga banka.

Në këto kushte shtetasit e mesiperme , kanë konsumuar veprën penale “Mashtrimi kompjuterik”, në bashkëpunim, më shumë se një herë, parashikuar nga neni 143/b i Kodit Penal⁵.

Forma te tjera te mashtrimit kompjuterik jane edhe :

- Dërgimi i mesazheve elektronike nëpërmjet metodës “SPAM”, me qëllim viktimizimin e sa më shumë përdoruesve në skema mashtrimi si llotari fiktive, trashëgimi fiktive etj.

- Krijimi i profileve mashtruese në rrjete sociale, në të cilat gjoja shiten ndeshje futbollit të paracaktuara.

4 Arkiva.ata .gov .al/ Krimi, Ligji dhe Drejtësia

5 Buletin informativ nr.18 ”Mbi aktivitetin e strukturave te M.P.Brendshme gjate muajit Mars 1915, f.4

3. Mashtrimi me kartat bankare është një nga format më të përhapura në këtë fushë.

Ritja e përdoruesve të kartave dhe transfertave bankare kanë sjellë dhe edhe një pasojë negative, rritjen e mashtrimit.

Siç dihet dallojmë kartat e debitit dhe ato të kreditit., te cilat zëvendësojnë monedhat dhe kartmonedhat dhe lehtësojnë kryerjen e pagesave dhe shërbimeve .Kartat e debitit krijojnë siguri më të mëdha se mbajtja e parave fizike, e shumave të tepëruara me vehte.

Ka raste që termat "kredit" dhe "debit" përdoren si të njëjtë, por midis tyre ka ndryshime. Me një kartë krediti mund të blesh mallra dhe shërbime dhe faturën ta paguash më vonë .Ato të lejojnë të mbartësh një shumë të papaguar nga një faturë mujore tek tjetra, duke paguar interesat përkatse për atë shumë. Ndryshe ndodh me Karten e debitit ose që quhet ndryshe dhe bankomat Në këtë rast shuma e shpenzuar nga karta e debitit mbahet nga llogaria rrjedhese në mënyre automatike.

Qysh në vitin 2004 sistemi bankar nisi të zgjeronte shërbimin e pagesave me anë të kartave.Me vendim qeverije gjithë administrata shtetore, pra reth 100.000 nëpunës, duhet të merrnin pagat nëpërmjet bankave. Me von ne kete sistem u perfshine edhe privatët, që u detyruan që pagat ti jepnin nëpërmjet bankave. Bashkë me këtë proces filloi edhe mashtrimi nëpërmjet kartave te debitit dhe ATM-ve .

Kopjimi i të dhënave, pëmes shiritit magnetik në kartë dhe klonimi i tyre, janë metodat kryesore që përdorin kriminelët, që përfshijnë një kategori shumë inteligjente dhe të mirëorganizuar. Ata kanë aftësi të përshtatën regullave dhe kushteve të sigurisë, të vendosura nga bankat. Kriminelët për sigurimin e të dhënave për kartat e kreditit shfrytëzojnë bisedat telefonike, postën elektronike, klonimin e kartave apo rjetin e internetit .

Kështu në një rast në pranga janë venë 3 shtetas italianë,

të cilët duke klonuar kartat e kreditit e hakuar ne internet të dhënat private të mjaft personave, kanë kryer nje mashtrim financiar me paketat turistike në Shqipëri me vlerë reth 1 milion euro. Hetimet e policisë italiane kanë zbardhur se me kartat e klonuara ata stimulonin blerjen e paketave turistike pranë nje hoteli ne Shqipëri, ku 40% i fitimeve i shkonte atyre, 40% hotelit e 20 % ndërmjetsit turistik. Për të klonuar në menyrë prefekte kartat e kreditit, njeri prej të arestuarve shtirej si komandant policie e mblidhte në zyrat e gjendjes civile e në banka të dhëna personale të klienteve dhe personave të ndryshëm

Problemi i pare lidhet me rrjedhjen e informacionin nga vete punonjesit e bankave, nga pakujdesia apo me dashje nëpërmjet shitjes së të dhënave. Rasti dytë , lidhet me vjedhjen (thyerjen e të dhënave te procesoret, që do të thotë kopjimi i të dhënave në shiritin magnetik dhe pastaj futja e ketyre te dhenave tek kartat e tjera, e më pas përdorimi në rjete të ndryshme. Kur kane mare dhe PIN-in (kodin e kartes) athere perdoret dhe tek banomati ose ne pikat e shitjes.

Vjedhja apo kopjimin i të dhënave per Kartat realizohet nga keqbesesit edhe nëpërmjet vendosjes së pajisjeve elektronike në ATM. Pas kësaj fillon faza dytë , keqperdorimi i t dhënave , vjedhja e shumave të llogarive përkatse në ATM-te. Kartat e vjedhura përdoren kryesisht për blerje online, prenotime udhëtimesh apo fluturimesh, akomodimit në hotel, prenotimin për organizimin e ceremonive, për blerjen e mallrave, produkteve apo shërbimeve në subjekte apo qëndra tregtare, përdorim i kartave te klonuara për tërheqje cash nga automati. Keshtu sipas vendimit nr. 145 datë 18.06.2014 i Kolegjit Penal te Gjykatës Lartë 6 te pandehur janë dënuar për mashtrim kompjuterik, pasi kanë pronotuar në agjensitë tona , bileta udhetim, të prera me karta bankare te klonuara, të cilat janë vjedhur në sistemin online, që ju përkasin shtetasve të huaj, duke i shkaktuar një dëm shoqerisë "Belleair" prej

112.000 euro.⁶⁾

Krimi kompjuterik vjedh llogarite bankare nëpërmjet klonimit të kartave të klienteve. Të dhënat për krijimin e kartave të klonuar i sigurojnë nëpërmjet krijimit të programeve apo lojrave dhe ua dergojnë klienteve gjoja rastësisht, ku nxiten që ti dërgojne ato, per të marrë pjesë në loje , lotari ose për ndonjë arsye tjetër.

Keshtu në baze të me vendimin nr.43, datë 24.02.2011 i Gjykatës së Apelit Durrës rezulton se: Prokuroria pranë Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Durrës, në bazë të referimit të policisë gjyqësore, ka regjistruar procedimin për veprën penale të “Mashttrimit kompjuterik”, e parashikuar nga neni 143/b/2 i Kodit Penal, në ngarkim të dyshuarit A S.⁷⁾

I dyshuari A S është banor i qytetit të Elbasanit dhe kish në pronësi Hotelin “Skampa”, në zonën e plazhit Golem të Rrethit të Durrësit. Pranë aktivitetit të tij ,në marrëveshje me “Tirana Bank” është instaluar një terminal POS për kryerjen e pagesave nga klientët e hotelit nëpërmjet kartave elektronike. Shtetasi A S, në bazë të njohjeve paraprake, ka pranuar të bashkëpunojë me shtetasit kosovarë S K, E S, M P për vjedhjen e shumave të parave nëpërmjet kartave të klonuara.

Shtetasit kosovarë te mesiperm janë arrestuar, pasi në bazë të punës investigative të policisë gjyqësore janë kapur në flagrancë me një sasi kartash bankare të dyshuara të fallsifikuara, si dhe një kompjuter.Në bazë të të dhënave rezulton se shtetasit e lartpërmendur në datë 12.01.2011, dhe 13.01.2011, në terminalin POS të instaluar pranë Bar-Restorant “Orkidea”, bazuar në kontratën e parapagimit me anë të kartave të kreditit kanë tentuar të realizojnë 17(shtatëmbëdhjetë) herë transaksione me 8 (tetë) karta të ndryshme.Duke dyshuar në vlefshmërinë e transaksionit në lidhje me shumën 2.415.650 lekë (dymilionë e katërqind e pesëmbëdhjetë mijë e gjashtëqind e pesëdhjetë), e cila është kërkuar të derdhej në llogarinë e e pronarit te hotelit

6 vendimit nr. 145 date 18.06.2014 i Kolegjit Penal te Gjykates Larte

7 Vendim nr.43 , Gjykatës Apelit Dures

A S, “Raiffeisen Bank” ka bërë bllokimin e derdhjes së kësaj shume si të parregullt.

Nga hetimi ka rezultuar i provuar se kartat e klonuara pa shirit manetik dhe që nuk janë lëshuar nga shërbimet bankare, janë futur në Shqipëri nga shtetasi kosovar S K, i cili ka bashkëpunuar me të pandehurin A S. Në bazë të të dhënave të sistemit bankar rezulton se në datat 16.01.2011 dhe 19.01.2011 nëpërmjet terminalit “POS” të instaluar pranë Hotel “Skampa”, pronë e të gjykuarit, rezulton të jenë kryer disa transaksione në shumën 6.300.000 (gjashtë milion e treqind mijë) lekë të reja, të cilat janë kaluar në llogarinë rrjedhëse të tij. I gjykuari rezulton të ketë tërhequr shumën 2.300.000 (dy milionë e treqindmijë) lekë, ndërsa shuma prej 4.000.000 (katër milionë) lekë është bllokuar nga “Tirana Bank” duke dyshuar për parregullsinë e transaksionit.

4. Një formë tjetër e mashtrimit kompjuterik janë blerjet online.

Mjaft shtetas blejnë mallra me internet ,nga vënde të tjera, ku shpesh jane mashtruar prej tyre.

Kur kërkojnë në internet për blerje të ndryshme mund të bjene pre e ueb-faqeve dashakeqe, të cilat mund ti mashtrojnë me cilesinë dhe çmimin e produktit që do të blejnë. Prandaj është më mirë të blihet nga një ueb faqe që eshte perdorur një herë edhe pse çmimi është më i lartë.

Kështu rezulton se në vitin 2011 analistët e sigurisë së kartave u perballën me krimin e mashtrimit nëpërmjet kartave bankare, nëpëremjet klonimit te tyre duke vjedhur të dhënat e klienteve, ndërsa ne vitin 2012 forma kryesore e mashtrimit ishte ajo nëpërmjet faqeve të internetit, për blerjet online te mallrave apo shërbimeve.

Disa nga masat qe mund të merren per mbrojtjen nga mashtrimi kompjuterik mund të jenë:

- Kur bëjme blerje nëpërmjet kartës se krediti duhet te kontrollojmë faturën e kartës se kreditit në ate rast, por edhe

për gjatë muajit, për të identifikuar pagesat e dyshimta. Kur mendojmë se na kanë mashtruar, atëherë duhet të kontaktojmë me ofruesin e kartës për të marrë sqarime. Nga kjo del edhe fakti që është më mirë të përdorim një kartë krediti se kartë debiti, ku në këtë rast paratë merren direkt nga llogaria bankare dhe në rast mashtrimi, është më e vështirë për të marrë paratë.

- Të dhënat tona më të rëndësishme të kartës së kreditit asnjehere të mos i shkruajmë në një ueb-faqe që nuk ka nivel të mirë të sigurisë. Gjithashtu është e rëndësishme që kompjuteri jonë pejë të cilit bëjmë blerje të jetë i sigurt, duhet të ketë antivirus si dhe duhet të jetë i përditësuar.
- Gjatë përdorimit të bankomatit, të vendosim dorën gjatë kohës kur shtypim kodin tonë, e jo ta pëshperisim atë me zë, pasi pajisjet e pëdorur nga keqbersit shpesh kanë edhe mikroфона.
- Të sigurojmë sistemet kompjuterike me antivirus.
- Të përdorin vetëm një kompjuter për komunikim si dhe kjo të bëhet në formë të kontrolluar, p.sh. të autorizohet vetëm një apo dy punonjës të kompanisë që merren me komunikim dhe transaksione; në këtë kompjuter mos të instalohen kurrfarë programesh përpos atyre që janë të nevojshme për kryerjen e punëve dhe për të cilat ka licencë.
- Të mos hapen e-mail-a të dyshimtë apo që nuk iu dihet dërguesi. Të vërtetohet se e-mail-i nga kompania partnere është i vërtetë. Para autorizimit të kryerjes së transaksionit, të konfirmohet me kompaninë partnere nëse xhirollogaria është e vërtetë, kjo mund të bëhet përmes komunikimit në forma tjera.

Praktika e vendit tonë për krimin e mashtrimit kompjuterik.

NR.	VEPRA PENALE SIPAS TENDENCAVE	VEPRA PENALE			PERSONA TË DËMTUAR	AUTORË TË VEPRAVE PENALE				
		EVIDENTUAR	Zbuluar	Gjithsej Dëmtuar		MASAT E MARRA				
		Gjithsej			Shuma	Arrestuar	Ndaluar	Gj.Lirë	Larguar	
1	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
	KUNDER KRIMEVE KOMPJUTERIKE	189	61	93	70	11	2	56	1	
2	Kanosje me Motive Rracizmi dhe ksenofobe nepermjet sistemit Kompjuterik	1	0	1	0	0	0	0	0	
3	Pomografia	3	1	1	1	0	0	1	0	
5	Fyerja me Motive Racizmi ose Ksenofobie Nepermjet Sistemit Kompjuterik	1	1	1	1	0	0	1	0	
7	Mashtrime Kompjuterike	60	14	39	18	3	0	15	0	
8	Fallsifikimi Kompjuterik	56	18	15	18	2	0	15	1	
9	Hyrja e pa autorizuar Kompjuterike	12	6	7	6	3	0	3	0	
11	Nderhyrja e te Dhenave Kompjuterike	50	18	28	21	2	0	19	0	
12	Nderhyrja ne Sistemin Kompjuterik	5	3	1	5	1	2	2	0	
13	Keqperdorimi I paisjeve	1	0	0	0	0	0	0	0	
Shuma	Totale e Veprave të Ndodhura dhe autorë (me përsëritje) të përfshirë në veprat penale	189	61	93	70	11	2	56	1	

Sfera e shtrirjes së krimit të mashtrimit kompjuterik në vëndin tonë gjatë vitit 2017 – 2018 paraqitet në tabelën e mëposhtëme:

Veprat penale kompjuterike të evidentuara për vitin 2018 paraqiten si më poshtë vijon:⁸⁾

Veprat penale të evidentuara për vitin 2017 paraqiten si më poshtë vijon⁹⁾

Nr	Vepra Penale	Evidentuar	Zbuluar	Zbuluar %	Autorë të veprave penale			
					Gjithsej	Masat e Mara		
						Arr/Nd	Gj.Lirë	Kërkim
1	Kanosje me motive rracizmi dhe ksenofobe nëpërmjet sistemit kompjuterik (N..KP)	1	1	100%	1	0	1	0
2	Pornografia	4	0	0	0	0	0	0
3	Shpërndarje e materialeve raciste ose ksenofobe me sistemin kompjuterik	1	1	100%	1	0	1	0
4	Fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik	2	2	100%	2	0	2	0
5	Mashtrimi kompjuterik	77	20	26%	21	1	19	1
6	Falsifikim kompjuterik	49	17	34%	17		17	0
7	Hyrja e paautorizuar kompjuterike	9	1	11%	1	0	1	0
8	Ndërhyrja e të dhënave kompjuterike	56	12	21%	13	1	10	2
9	Ndërhyrja në sistemin kompjuterik	12	1	8%	1	0	1	0
10	Keqpërdorimi i paisjeve	7	5	71%	6	1	4	1
TOTAL		218	60	27	63	3	56	4

8 Statistika te policise,derguar me shkresen nr.236 /1 date 11.03.2019

9 Statistika te policise, derguar me shkresen nr.236 /1 date 11.03.2019

Nga statistikat rezulton se mashtrimi kompjuterik është krimi më i përhapur në vëndin tonë në sistemin e krimeve kompjuterike. Gjatë vitit 2018 janë evidentuar 77 raste krime kompjuterike, prej të cilave 76 jane kryer në qytet dhe vetëm një në fshat. Nga këto 20 krime janë zbuluar autorët e tyre dhe janë vënë para përgjegjësise penale 21 autorë , prej të cilëve një është arrestuar, 19 janë hetuar në gjëndje të lirë dhe 1 ka mundur të largohet në drejtim te paditur.

Gjate vitit 2018 në vendin tonë janë evidentuar 60 raste të mashtrimit kompjuterik, prej të cilave 59 krime janë kryer në qytet dhe 1 në fshat. Prej këtyre janë zbuluar autorët për 14 ceshtjeë penale dhe janë proceduar penalisht 18 autorë , 3 prej tyre të arrestuar dhe 15 janë hetuar në gjëndje të lirë.

Konkluzione

Nga të dhënat e mësipërme rezulton se:

- **Krimi kompjuterik zë vendin e parë** për vitin 2017, me 35% te totalit të sitemit të krimeve kompjuterike në vëndin tonë. Vendin e pare zë edhe ne vitin 2018, me 30% te totalit. Kuptohet se kjo shtrirje më e madhe e këtij krimi është e lidhur me përfitimet abuzive ekonomike të kriminelëve.
- **Se fuqia zbuluese për kete krim eshte e vogel** , 26% për vitin 2017 dhe 23% për vitin 2017. Kjo është lidhur me vështirësite objektive të zbulimit të krimeve ekonomike, për shkak të distënces që bëhen, shpesh nga shtetet e tjera, për shkak të vështirësive teknologjike, por edhe per shkaqe subjektive të organeve të zbatimit të ligjtit, që nuk kanë kualifikimin e nevojshëm.
- **Shumica e autoreve janë hetuar në gjendje të lirë** , nga 20 të pandehur që janë proceduar, peëvitin 2017 vetëm 1 eshte hetuar i arrestuar ndërsa 19 të tjerë në gjëndje të lirë, ndërsa për vitin 2018 nga 18 autorë që janë proceduar

penalisht, 3 prej tyre janë ndjekur në gjëndje aresti. Kjo është pasojë e vështresive dhe ngadëlësimeve në mbledhjen e provave nga organet e hetimit, por edhe i rezikshmërisë shoqërore të autorëve.

- **Shumica absolute e autoreve dhe veprave penale janë kryer ne qytet**, gje qe eshte e lidhur me ekzistencen e teknologjise dhe internetit, me prezencen dhe perhapjen e kriminalitetit.

BIBLIOGRAFIA

- Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë
- Konventa për Krimin në fushën e Kibernetikës
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë
- Kodi i Procedures Penale të R.SH
- I . Elezi , E Drejta Penale , pjesa e përgjithshme .
- Statistika të Policisë së shtetit, dërguar me shkresën nr.236/1 datë 11.03.2019.
- Arben Puto .”E Drejta Ndërkombëtare Publike” . Tiranë 2004 , Ribotim
- A.Anastasi , L.Omari “E Drejta kushtetutese “. Ribotim.
- Naim Mëcalla . Pastrimi i Parave. Tirane 2018
- Ligji nr. 9880, datë 25.02.2008 “Për nënshkrimin elektronik”
- Ligji nr. 9887, datë 10.03.2008, ndryshuar me ligjin nr. 48/2012 “Për mbrojtjen e të dhënave personale”
- Ligji nr 8457, datë 11.2.1999 “Për informacionin e klasifikuar “Sekret shtetëror”
- Ligji nr.7905, datë 21.3.1995 “Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë”, i ndryshuar
- Strategjia Afatmesme 2015-2017 dhe Plani I Veprimit, Prokuroria e Përgjithshme e Republikës së Shqipërisë
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, Ministria e Mbrojtjes e Republikës së Shqipërisë, Tiranë, korrik 2014
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, shtojca D - Përgjegjësitë Institucionale për Zbatimin e SSK-Së, Tiranë, korrik 2014
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, Shtojca C – Klasifikimi i rreziqeve.Tiranë, korrik 2014
- Strategjia për Mbrojtjen Kibernetike e RSH (Cyber Defence), Ministria e Mbrojtjes, nëntor 2014.

Msc Enver DIBRA

**NDËRHYRJET KOMPJUTERIKE
NË VËNDIN TONË, SFERA E
SHTRIRJES DHE DREJTIMET
KRYESORE**

Abstrakt

Një nga sfidat e sotme është mbrojtja nga krimi kompjuterik dhe parandalimi i tij. Pjesa dërmuese e infrastrukturës së sotme si rjetet elektrike, ujesjellsat, sistemet financiare, sistemi bankar, sistemi i kujdesit shëndetsor, sistemi i gjëndjes civile etj, janë të lidhura me internetin dhe sistemet kompjuterike.

Hapësira kibernetike paraqet një mjedis kompleks, nga njëra anë kemi krijuesit dhe mbrojtësit e sistemeve dhe nga ana tjetër kundërshtarët e tyre, ata që kanë për qëllim të dëmtojnë, shkatërrojnë e manipulojnë këto sisteme, ku përfshihen të dhëna personale ekonomike e politike, për qëllim përfitimi apo akoma dhe me keq për qëllime terroriste.

Në Kushtetutën tonë i kushtohet një rëndësi e madhe mbrojtjes të të dhënave që lidhen me personin. Aty sanksionohet se "Askush nuk mund të detyrohet, përveç kur e kërkon ligji, të bëjë publike të dhënat që lidhen me personin e tij.¹⁾

Në këtë referim analizohen ndërhyrjet e paautorizuara dhe llojet e tyre, llojet e figurave të veprave penale saksionuar në Kodin tonë Penal kunder ndërhyrjeve të pautorizuar, statistika dhe praktika e vendit tonë në luftë kundër këtij lloj kriminaliteti".

***Fjalë kyçe:** Nderhyrje kompjuterike , ndërhyrje në sistemet kompjuterike, nderhyrje e paautorizuar, te dhena , veper penale*

Dispozitat në Kodin Penal që mbrojnë të dhënat kompjuterike nga veprat penale dhe praktika e vendit tonë .

Në kodin Penal ekzistojnë disa dispozita qe mbrojnë të dhënat kompjuterike nga veprat penale. Këtu përfshihen: ndërhyrja e paautorizuar, ndërhyrja në të dhënat kompjuterike, ndërhyrja në sistemet kompjuterike dhe keqpërdorimi i pajisjeve.

1 Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Neni 35.

1. Ndërhyrja e pa autorizuar

Format më specifike të ndërhyrjes së pa autorizuar në sistemet kompjuterike janë sidomos:

1. Sulmi kibernetik apo hakingu,
2. Futja e viruseve;
3. Pirateria e Softëerëve;
4. Abuzimi dhe vjedhja e shërbimeve kompjuterike.

Sulmi kibernetik është vepër penale e drejtuar kundër sistemeve kompjuterike me qëllim shkatërrimin, modifikimin dhe përgjimin e sistemeve informatike, është një ndërhyrje e pa autorizuar dhe e dhunshme në këto sisteme.

Në praktikë ekzistojnë dy mënyra të kryerjes së kësaj vepre penale:

Së pari: sulmuesi siguron në fillim informacionin e nevojshëm paraparak për të bërë të mundur ndërhyrje të suksesshme në sistemin kompjuterik të huaj, si adresa të caktuara në internet, numra telefonikë, sisteme operative apo bazë të të dhënave . Kjo realizohet nëpërmjet kontrollit të postës elektronike apo klasike, përgjimeve të vazhdueshme , prezantimeve mashtruese , etj.

Së dyti: sulmuesi apo hakëri, pasi ka siguruar të dhënat e nevojshme, ndërhyrje drejtperdrejt në parametrat mbrojtës të sistemit të caktuar informativ. Përveç të dhënave që ka siguruar më parë, ai shfrytëzon edhe mangësitë, që mund të jenë prezent në atë sistem kompjuterik..Me kryerjen e ndërhyrjes ai kopjon të dhënat që gjenden aty, ose i modifikon ato për të përdorur në ndërhyrjet e mëpasme, si dhe fsheh gjurmët e krimit...

Pasojat nga veprat e hakingut, janë të shumta sic mund të përmenden: dëmtimi i sistemit mbrojtës; bllokimi ose ngadalësimi i funksioneve të sistemeve informatik, leximi, ndërrimi, shkatërrimi ose dëmtimi i të dhënave ekzistuese ;ndërrim ose dëmtimi i programeve kompjuterike dhe softuerëve; vjedhje të ndryshme (para, mallra, kartela kreditore);

Forme e ndërhyrjes kompjuterike është edhe futja e viruseve në një sistem kompjuterik

Me termin virus kompjuterik, kuptohet programi i cili kryen disa veprime të qëllimshme dhe të pa dokumentuara, pa dijenin e shfrytëzuesit dhe në dëm të tij. Virus është fjalë e pergjithshme që nënkupton programe keqberse që janë të aftë të infektojnë kompjuterin dhe të shpërndahen vet vetiu. Viruset programohen, krijohen nga hakeret apo specialistët e kompjuterive për të kryer funksione të ndryshme.

Virusi kompjuterik përcaktohet si program, i cili infekton programet e tjera. Ai futet në sistemin operativ dhe është në gjendje të "infektoi" në mënyrë të shpejtë dhe të plotë të gjitha programet, deri sa mund të arrijë në ndërprerje e plotë të gjithë sistemit .

Nepermjet futjes së viruseve synohet të dëmtohen tabelat e të dhënave ,skedarët , fshirja e memories apo kujtësës, përgjimi , spiunimi, vjedhja e informacioneve, ndërrimi i të dhënave ekzistuese me të tjera , fshirja e të dhënave që gjenden në program apo në disk; zvogëlimi i hapësirës së memories duke i mbushur ato me informata të panevojshme.

Format e shpërndarjes së viruseve janë të ndryshme: mund të shkarkohen nga interneti, mund të hyjnë nga kompjuterat e tjere, nëpërmjet disketave, Cd-ve , DvD- ve etj. Formë tjetër e ndërhyrjes së paautorizuar është edhe pirateria e softëuerëve.

Zhvillimi i teknologjisë kompjuterike, është shoqëruar edhe me rritjen e disa formave të tjera të kriminalitetit si shfrytëzimi, kopjimi dhe distribuimi i softëerëve dhe programeve. Pirateria e softëerëve, paraqet formën më të përhapur të keqpërdorimeve në fushën e teknologjisë informatike .Ekzistojnë dy forma të realizimit kësaj vepre penale : shfrytëzimi i kopjeve ekzistuese dhe kopjimi dhe distribuimi i këtyre kopjeve.

Konventa ndërkombetare për Krimin në fushën e Kibernetikës përcakton se cdo shtet palë duhet të adaptojë legjislacion të tillë dhe masa të tjera që mund të jenë të

nevojshme për të përcaktuar si vepra penale sipas ligjit të brendshëm, kur kryhet me qëllim hyrje në një pjesë apo në tërësi pa te drejte një sistemi kompjuterik.)²⁾

Një nga veprat penale e kesaj katigorie është edhe "Hyrja e paautorizuar në një sistem kompjuterik", qe , është sanksionuar në Kodin penal, me këtë përmbajtje : "Hyrja e paautorizuar apo në tejkallim të autorizimit për të hyrë në një sistem kompjuterik a në një pjesë të tij nëpërmjet cënimit të masave të sigurimit, dënohet me gjobë ose me burgim deri në tre vjet.

Kur kjo vepër kryhet në sistemet kompjuterike ushrrake, të sigurisë kombëtare, të rëndit publik, të mbrojtjes civile , të shëndetësisë apo në cdo sitem tjetër kompjuterik me rëndesi publike, dënohet me burgim nga tre deri në dhjetë vjet.")³⁾

Synimi i kesaj dispozite penale është të mbrojë funksionimin e rregullt të trasmetimeve të programeve kompjuterik , të mbrojë interesat e personave publike apo privatë ndaj veprimeve që cenojnë masat e sigurimit ,të mbroje sistemet kompjuterike në fushën ushtarake, sigurisë kombëtare, rëndin publik, mbrojtjen civile nga hyrjet e paautorizuar ose në tejkallim të autorizimit.

Krimi kryhet me menyra e forma te ndryshme si:

- hyrje e pautorizuar në një sistem kompjuterik,
- hyrje në një sistem kompjuterik duke tejkalluar kompetencat e autorizuar.
- cënimi i masave te sigurimit. në një sistem kompjuterik me rëndësi publike;

Krimi është në rethana të cilësuar , kur kryhet në një sistem kompjuterik ushtarak apo të sigurisë kombëtare, të rëndit publik, mbrojtjes civile, të shëndetësisë, apo në cdo sistem tjetër kompjuterik me rëndesi publike.

2 Konventa per krimin kibernetik, neni 2

3 Kodi Penal R .Shqipërise. Tirane . Janar 2016 . Qendra e botimeve zyrtare., neni 192.b

Kështu ne nje rast sipas vendimit Nr.173 date 21.10 .2015 te Kolegjit Penal të Gjykatës Lartë rezulton se:)⁴⁾

Prokuroria pranë Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Tiranë, në kuadër të procedimit penal nr. 2598, viti 2012, ka paraqitur për gjykim para Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Tiranë, të pandehurit S. F. dhe G D nën akuzën “Hyrja e paautorizuar kompjuterike”, “Ndërhyrja në sistemet kompjuterike” dhe “Keqpërdorimi i pajisjeve”, bazuar ne nenet 192/b-1, 293/c-1, 293/ ç të Kodit Penal .

Procedimi ka filluar mbi bazën e informacionit që ka patur Drejtoria e Përgjithshme e Policisë së Shtetit, se shtetasit S. F. dhe G. D., janë anetarë të grupit “Albanian Cyber Army”, i cili ka publikuar video, foto dhe imazhe të tjera . Përveç kesaj , rezulton se ky grup ka sulmuar faqe të ndryshme në internet ,brënda dhe jashtë

Shqipërisë si në Kosovë, Serbi duke kryer aktivitet kriminal në fushën kompjuterike.

Gjatë kontrollit të ushtruar në banesat e tyre, janë sekuestruar në cilësinë e provës materiale disa pajisje kompjuterike si “desktop”, “laptop”, “USB”, “CD” dhe “DVD”.

Rezultoi se të përmëndurit kanë shfrytëzuar faqe Web te gatshme , të një kompanie amerikane, për të krijuar faqe Ëeb fillestare të falsifikuara të rrjeteve sociale si “Facebook”, Twiter” etj, me qëllim mashtrimi te përdoruesve të tyre, për të vjedhur adresat e llogarive si dhe fjalëkalimet përkatëse. Në hardiskun e kompjuterit të të pandehurit S. F janë gjetur të dhëna, të cilat vërtetojnë se ky shtetas perdorte metodën “Phishing”,(peshkim) për të vjedhur të dhënat personale të shumë individëve.

Është provuar se të pandehurit me veprime të kundraligjshme kanë bërë hyrje të paautorizuar në sistemin kompjuterik të rrjetit social Facebook apo dhe rrjeteve të tjera, nëpërmjet cënimit dhe vjedhjes së fjalëkalimeve të përdoruesve të këtyre sistemeve ,kanë ndërhyrë në të dhënat në sistemet kompjuterike të subjekteve shtetërore dhe private brënda dhe jashtë Shqipërisë.

Vendi që zë kjo vepër penale në sistemin e krimeve

4 Vendimi Nr.173 datë 21.10 .2015 i Kolegjit Penal te Gjykatës Lartë

kompjuterike për vitet 2017 dhe 2018 paraqitet ne tabelat e mëposhtëme:

Veprat penale të evidentuara për vitin 2018)⁵⁾

Veprat penale të evidentuara për vitin 2017)⁶⁾

Nr	Vepra Penale	Evidentuar	Zbuluar	Zbuluar %	Autorë të veprave penale			
					Gjithsej	Masat e Mara		
						Arr/Nd	Gj.Lirë	Kërkim
1	Kanosje me motive rracizmi dhe ksenofobe nëpërmjet sistemit kompjuterik (N..KP)	1	1	100%	1	0	1	0
2	Pornografia	4	0	0	0	0	0	0
3	Shpërndarje e materialeve raciste ose ksenofobe me sistemin kompjuterik	1	1	100%	1	0	1	0
4	Fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik	2	2	100%	2	0	2	0
5	Mashtrimi kompjuterik	77	20	26%	21	1	19	1
6	Falsifikim kompjuterik	49	17	34%	17		17	0
7	Hyrja e paautorizuar kompjuterike	9	1	11%	1	0	1	0
8	Ndërhyrja e të dhënave kompjuterike	56	12	21%	13	1	10	2
9	Ndërhyrja në sistemin kompjuterik	12	1	8%	1	0	1	0
10	Keqpërdorimi i paisjeve	7	5	71%	6	1	4	1
TOTAL		218	60	27	63	3	56	4

5 Statistika te Policsë së shtetit,dërguar me shkresën nr.236 /1 datë 11.03.2019

6 Statistika të Policsë së shtetit, dërguar me shkresën nr.236 /1 datë 11.03.2019

Nga statistikat e mësipërme rezulton se edhe në vëndin tonë janë vërejtur raste të krimit të hyrjes së paautorizuar në sistemet kompjuterike.

Gjatë vitit 2017 janë evidentuar 9 raste të këtij krimi, prej të cilave 8 raste në qytet dhe një në fshat, është zbuluar 1 çështje penale, ku autori është ndjekur në gjëndje të lirë.

Gjatë vitit 2018 janë e videntuar 12 raste të hyrjes kompjuterike të paautorizuar, prej të cilëve janë zbuluar 6 raste, janë vënë para përgjegjësisë penale 6 autorë, 3 janë ndjekur në gjëndje aresti dhe 3 në gjëndje të lirë.

Vepra penale e hyrjes së paautorizuar zinte 4% te totalit te sistemit të krimeve kompjuterike në vitin 2017 dhe 6 % te totalit në vitin 2018.

2. Ndërhyrja në të dhënat kompjuterike

Siguria e të dhënave është një shkencë, e cila studion metodat e mbrojtës së të dhënave kompjuterike nga keqpërdorimet. Privatësia e të dhënave përfshin fshehtësinë e të dhënave, qoftë personale apo publike, që duhet të kenë njohje vetëm persona të autorizuar.

Shpesh sistemet kompjuterike të lidhura në rrjet, në ditët e sotme, janë te pasigurta dhe të pambrojtura siç duhet. Kërcënim apo sulm kibernetik konsiderohet çdo përpjekje e drejtuar ne menyre të qëllimshme për të marrë akses, manipuluar, ndërhyrë ose dëmtuar integritetin, konfidencialitetin, sigurinë dhe disponibilitetin e të dhënave, të një aplikimi ose të të dhënave të sistemit kompjuterik, pa patur autoritet ligjor për ta bërë këtë.

Në mbrojtjen të të dhënave personale dhe shtetërore në rjetet kompjuterike ,është sanksionuar në kodin penal ,dispozita "Nderhyrje ne te dhenat kompjuterike " me këteë permbajtje:

"Dëmtimi, shtrëmbërimi, ndryshimi, fshirja, suprimimi i paautorizuar i të dhënave kompjuterike dënohet me burgim nga gjashtë muaj deri në tre vjet,

Kur kjo vepër kryhet në të dhënat kompjuterike ushtarake,

të sigurisë kombëtare, të rendit publik, të mbrojtjes civile, të shendetësisë apo në cdo të dhënë tjetër kompjuterike, me rëndësi publike, dënohet me burgim nga tre deri dhjetë vjet)⁷⁾

Sic shihet krimi kryhet në disa forma ,si :

nëpërmjet dëmtimit të të dhënave që ndodhen në një sistem kompjuterik të caktuar

nëpërmjet shtrëmbërimit , apo deformimit të të dhënave që ndodhen në një sistem kompjuterik

nëpërmjet ndryshimit të të dhënave kompjuterike.

nëpërmjet fshirjes apo suprimimit te paatorizuar të të dhënave kompjuterike

Kështu në një rast, Policia e Shtetit në bashkëpunim me Prokurorinë e Rrethit Gjyqësor Durrës, ka arrestua në flagrancë shtetasi: A. B, 20 vjeç, lindur në Pajovë-Peqin dhe banues në Laprakë, Tiranë për “Ndërhyrja në të dhënat kompjuterike”, parashikuar nga neni 293/b i Kodit Penal. Gjatë kontrollit të banesës dhe kontrollit të këtij shtetasi në cilësinë e provës materiale u sekuestruan një pajisje kompjuterike dhe një telefon celular.⁸⁾ Nga hetimi u konstatuan 11 profile të rrjetit social “Facebook” me të dhëna të rreme të cilat administroheshin dhe përdorshin nga shtetasi A.B.

Në to u gjeten:

Foto intime të vajzave të ndryshme, disa prej të cilave kanë qenë minorene në kohën e realizimit te tyre dhe dyshohet se këto foto janë marrë nga adresat e rrjeteve sociale të këtyre shtetaseve.

Mbi 1200 adresa të ndryshme të postës elektronike (e-mail, hotmail, yahoo, live etj., të shtetasve të tjerë. Mbi 400 kode hyrjeje (password) për adresa të ndryshme të rrjeteve sociale të shtetasve të tjerë, etj. Mbi 100 adresa (URL) të faqeve të ndryshme të rrjetit social “Facebook” të shtetasve të tjerë. Mbi 50 link-e (adresa), të cilat janë përdorur në periudha të

7 Kodi Penal R .Shqipërise. Tirane. Janar 2016. Qendra e botimeve zyrtare, neni 293/b

8 Gazeta-Shqip.com, Datë 4 Dhjetor 2015

ndryshme kohore për të marrë kodet e hyrjes së adresave të ndryshme të postës elektronike, rrjeteve sociale, etj.

Ky shtetas ushtronte aktivitetin e tij kriminal që nga viti 2010 dhe gjatë kësaj periudhe kohore dyshohet se ka ndërhyrë në mbi 3000 adresa të rrjeteve sociale etj., të cilat kanë qenë të shtetasve shqiptarë dhe të huaj.

Ky krim është në rethane të cilësuar kur nderhyrja bëhet në të dhënat kompjuterike ushtarake, të sigurisë kombëtare, të rëndit publik, të mbrojtjes civile, të shëndetësive apo në çdo të dhënë tjetër kompjuterike me rëndësi publike, për të cilën parashikohet një dënim më i rëndë.

Rezulton se krimi ka përhapje të gjerë në vëndin tonë, krahas krimit të mashtrimit dhe fallsifikimit kompjuterik.

Gjatë viti 2017 janë kryer 56 krime, ndërhyrje në të dhënat kompjuterike, prej të cilave 54 kanë ndodhur në qytet dhe 2 në fshat. Janë zbuluar gjatë atij viti 12 krime me 13 autorë, prej të cilëve 1 i arrestuar, 10 hetuar në gjendje të lirë, ndërsa 2 janë larguar në drejtim të paditur.

Gjatë viti 2018 janë kryer 50 krime, të llojit “ndërhyrje në të dhënat kompjuterike”, prej të cilave 45 kanë ndodhur në qytet dhe 5 në fshat. Janë zbuluar gjatë atij viti 18 prej tyre me 21 autorë, prej të cilëve 2 të arrestuar dhe 19 hetuar në gjendje të lirë.

Vepra penale e ndërhyrjes në të dhënat kompjuterike në vëndin tonë zinte 36% në vitin 2017, duke qënë në vënd të dytë dhe 26 përqind në vitin 2018, duke zënë vëndin e tretë.

3. Ndërhyrje në sistemet kompjuterike

Konventa ndërkombëtare për krimin në fushën Kibernetike sanksionon se cdo palë duhet të adaptojë dispozita penale në legjislacionin e brëndshëm dhe ti konsiderojë vepra penale pengesat serioze të funksionimit të një sistemi kompjuterik nëpërmjet futjes së të dhënave, transmetimit, dëmtimit, fshirjes, shtrembërimit, ndryshimit apo shuarjes të të dhënave kompjuterike.

Për këtë qëllim në Kodin tonë penal është saksionuar një dispozitë e vecantë për ndërhyrjet në sistemet kompjuterike me këtë përmbajtje:” Krijimi i pengesave serioze dhe të paaautorizuara për të cënuar funksionimin e një sistemi kompjuterik, nëpërmjet futjes, dëmtimit, shtrëmbërimit, ndryshimit, fshirjes apo suprimimit të të dhënave, dënohet me burgim nga tre deri në shtatë vjet.

Kur kjo veprë kryhet në sitetemet kompjuterike ushtarake, të sigurisë kombëtare, të rëndit publik, të mbrojtjes civile, të shëndetësise apo të cdo sistemi tjetër kompjuterik, me rëndësi publike, dënohet me burgim nga 5 deri pesëmbëdhjetë vjet.⁹⁾

Sic shihet kjo dispozitë synon të sigurojë funksionimin e rregullt të sistemeve kompjuterike nga ndërhyrjet kriminale.

Krimi kryhet ne forma të ndryshme si:

Krijimit te pengesave serioze dhe të paaautorizuara për të cënuar funksionimin e një sistemi kompjuterik.

Nëpërmjet futjes, dëmtimit, shtrëmbërimit, ndryshimit, fshirjes apo suprimimit të të dhënave në një sistem kompjuterik. Kështu në një rast policia shqiptare është bërë pjesë e operacionit ndërkombëtar kundër piratëve të informatikës.

Në kuadër të një operacionit ndërkombëtar, në bashkëpunim me EUROPOL dhe FBI-në, Sektori për Krimet Kompjuterike në Drejtorinë e Policisë së Shtetit, si dhe Prokuroria e Rrethit Gjyqësor Tiranë, u krye regjistrimi i procedimit penal për veprat penale të “Ndërhyrjes në sistemet kompjuterike” dhe “Keqpërdorim të pajisjeve”. Duke koordinuar veprimet nëpërmjet EUROPOL-it, në datë 3 dhjetor 2015 në orën 13:00, u bë ndërhyrja në të njëjtën kohë në 36 shtetet pjesëmarrëse në këtë operacion, duke nxjerrë jashtë funksionit serverat, të cilat ishin objekt hetimi. Gjatë hetimeve janë janë identifikuar 1.427 ndërhyrje kompjuterike , me shtetas të prekur në 225 shtete në mbarë botën.(9)

9 Kodi Penal R .Shqipërise. Tiranë . Janar 2016 . Qendra e botimeve zyrtare, neni 293/c
<https://www.gazeta-shqip.com>)

Krimi i ndërhyrjes në sistemet kompjuterike është në rethana të cilësuar kur kryhet në sitetemet kompjuterike ushtarake, të sigurisë kombëtare, të rëndit publik, të mbrojtjes civile, të shëndetësise apo cdo sistemi tjetër kompjuterik, me rendesi public dhe në këtë rast dënohet me burgim nga 5 deri 15 vjet

Bazuar ne tabelat e mësipërme provohet se edhe në vëndin tonë ka pasur raste të ndërhyrjes ne sistemin kompjuterik.

Gjatë vitit 2017 jane kryer 12 krime ,ndërhyrje ne sistemin kompjuterik, prej të cilave 11 kanë ndodhur në qytet dhe 1 në fshat. , është zbuluar gjatë atij viti 1 prej ketyre krimeve, me 1 autor, hetuar ne gjëndje të lirë.

Gjatë vitit 2018 janë kryer 5 krime , të ndërhyrjes në sistemin kompjuterik, që kanë ndodhur në qytet., prej të cileve janë zbuluar 3 raste, me 3 autorë, 1 i hetuar ne gjëndje aresti dhe 2 në gjëndje të lirë.

4. Keqpërdorimi i pajisjeve

Kjo dispozitë është parashikuar nga Kodi penal me kete permbajtje:

“Prodhimi , mbajtja , shitja, dhënia në përdorim, shperndarja apo cdo veprim tjetër për vënien në dispozicion të një pajisje ku përfshihen edhe një program kompjuterik, një fjalëkalim kompjuterik, një kod hyrje apo një e dhënë e tillë e ngjashme, të cilat janë krijuar rose përshtatur për hyrjen në një sistem kompjuterik ose në një pjesë të tij, me qëllim kryerjen e një vepre penale , të parashikuar në nenin 192/b , 293/ a ,293/b, 293/c të këtij kodi dënohet me burgim nga 6 muaj deri në 5 vjet.)¹⁰

Kjo dispozitë synon të mbrojë funksionimin normal , të sistemeve kompjuterike , sigurimin e të dhënave kompjuterike të mbrojtura posacërisht nga Kodi Penal..

Krimi kryhet në forma të ndryshme: me anë të prodhimit të një pajisje ku përfshihet edhe një program kompjuterik, një fjalëkalim kompjuterik, një kod hyrje apo një e dhënë e tillë e ngjashme, të cilat janë krijuar ose pershtatur për hyrjen në një sistem kompjuterik ose në një pjesë të tij, me qëllim kryerjen

e një vepre penale me anë të mbajtjes, shitjes, dhënjes në përdorim, shpërndarjes të një pajisje ku përfshihet edhe një program kompjuterik, një fjalëkalim kompjuterik, një kod hyrje apo një e dhënë e tillë e ngjashme, të cilat janë krijuar ose përshtatur për hyrjen në një sistem kompjuterik ose në një pjesë të tij, më qëllim kryerjen e një vepre penale.

Gjatë vitit 2017 janë evidentuar 7 raste të veprës penale të "Keqperdorimi i pajisjeve", prej të cilave 6 raste në qytet dhe një në fshat, nga këto janë zbuluar 5 raste me një autor të arrestuar dhe 4 hetuar në gjëndje të lirë . Ndërsa gjatë vitit 2018 është evidentuar një rast i veprës penale të "Keqperdorimit të pajisjeve" .

Konkluzione:

- Në kodin Penal ekzistojnë disa dispozita qe mbrojnë të dhënat kompjuterike nga veprat penale. Këtu përfshihen: ndërhyrja e paautorizuar, ndërhyrja në të dhënat kompjuterike, ndërhyrja në sistemet kompjuterike dhe keqpërdorimi i pajisjeve.
- Vepra penale e "Ndërhyrja e paautorizuar" në sistemet kompjuterike përfshin sidomos: Sulmin kibernetik apo hakingu, futjen e viruseve, piraterine e Softuerëve; abuzimin dhe vjedhja e shërbimeve kompjuterike,
- Në vëndin tonë janë vërejtur raste të krimit të hyrjes së paautorizuar në sistemet kompjuterike. Gjatë vitit 2017 janë evidentuar 9 raste të këtij krimi, prej të cilave 8 raste në qytet dhe një në fshat., është zbuluar 1 çështje penale , ku autori është ndjekur në gjëndje të lirë.
Gjatë vitit 2018 janë e videntuar 12 raste të hyrjes kompjuterike të paautorizuar., prej të cilëve janë zbuluar 6 raste , janë vënë para përgjegjësisë penale 6 autorë , 3 janë ndjekur në gjëndje aresti dhe 3 në gjëndje të lirë.
- Vepra penale e hyrjes së paautorizuar zinte 4% te totalit te sistemit të krimeve kompjuterike në vitin 2017 dhe 6 % te totalit në vitin 2018.

- Vepra penale “Nderhyrje ne te dhenat kompjuterike” pershin dëmtimin, shtrëmbërimin, ndryshimin, fshirjen , suprimimin e paautorizuar i të dhënave kompjuterike
- Gjatë viti 2017 janë kryer 56 krime , ndërhyrje në të dhënat kompjuterike, prej të cilave 54 kanë ndodhur në qytet dhe 2 në fshat. Janë zbuluar gjatë atij viti 12 krime me 13 autorë, prej te cileve 1 i arrestuar, 10 hetuar në gjendje të lirë, ndersa 2 janë larguar në drejtim të paditur.
- Gjatë viti 2018 janë kryer 50 krime , të llojit “nderhyrje ne te dhenat kompjuterike”, prej të cilave 45 kanë ndodhur në qytet dhe 5 në fshat. Janë zbuluar gjatë atij viti 18 prej tyre me 21 autorë, prej te cilëve 2 të arrestuar dhe 19 hetuar në gjendje të lirë .
- Vepra penale e ndërhyrjes në të dhënat kompjuterike në vëndin tonë zinte 36 % në vitin 2017 , duke qënë në vënd të dytë dhe 26 përqind ne vitin 2018 , duke zënë vëndin e tretë.
- Vepra penale “Ndërhyrja në sistemet kompjuterike” perfshin krijimin e pengesave serioze dhe të paautorizuara për të cënuar funksionimin e një sistemi kompjuterik, nëpërmjet futjes, dëmtimit, shtrëmbërimit, ndryshimit, fshirjes apo suprimimit të të dhënave.
- Gjatë vitit 2017 jane kryer 12 krime ,ndërhyrje ne sistemin kompjuterik, prej të cilave 11 kanë ndodhur në qytet dhe 1 në fshat. , është zbuluar gjatë atij viti 1 prej ketyre krimeve, me 1 autor, hetuar ne gjëndje te lirë .
Gjatë vitit 2018 janë kryer 5 krime , të nderhyrjes në sistemin kompjuterik, që kanë ndodhur në qytet., prej të cileve janë zbuluar 3 raste, me 3 autorë, 1 i hetuar ne gjendje aresti dhe 2 në gjëndje të lirë.
- Vepra penale e “Keqpërdorimi i pajisjeve” perfshin prodhimi, mbajtjen , shitjen , dhënien në përdorim, shperndarjen apo cdo veprim tjetër për vënien në dispozicion të një pajisje ku përfshihen edhe një program kompjuterik, një fjalëkalim kompjuterik, një kod hyrje

apo një e dhënë e tillë e ngjashme, të cilat janë krijua rose përshtatur për hyrjen në një sistem kompjuterik ose në një pjesë të tij, me qëllim kryerjen e një vepre penale, të parashikuar në nenin 192/b , 293/ a ,293/b, 293/c të Kodit Penal.

- Gjatë vitit 2017 janë evidentuar 7 raste të veprës penale të “Keqperdorimi i pajisjeve”, prej të cilave 6 raste në qytet dhe një në fshat, nga këto janë zbuluar 5 raste me një autor të arrestuar dhe 4 hetuar në gjëndje të lirë .
Ndërsa gjatë vitit 2018 është evidentuar një rast i veprës penale të “Keqperdorimit te pajisjeve” .

Këto ishin disa probleme që menduam të trajtojmë në këtë kumtesë.

BIBLIOGRAFIA

- Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë
- Konventa për Krimin në fushën e Kibernetikës
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë
- Kodi i Procedurës Penale të R.SH
- Kodi Penal R .Shqipërisë. Tiranë . Janar 2016 . Qendra e botimeve zyrtare, neni 293/c
- I . Elezi , E Drejta Penale , pjesa e përgjithshme .
- Policimi dhe Siguria ,Krimi kompjuterik, kërcenimi kibernetik dhe siguria ndërkombëtare . Botimi i Akademisë së sigurisë, Tiranë 2018 ,Vellimi i I dhe II
- Statistika të Policisë së shtetit , dërguar me shkresën nr.236/1 datë 11.03.2019.
- Arben Puto .”E Drejta Ndërkombëtare Publike” . Tiranë 2004 , Ribotim
- A.Anastasi , L.Omari “E Drejta kushtetutese “. Ribotim.
- Naim Mëcalla . Pastrimi i Parave. Tiranë 2018
- Ligji nr. 9880, datë 25.02.2008 “Për nënshkrimin elektronik”
- Ligji nr. 9887, datë 10.03.2008, ndryshuar me ligjin nr. 48/2012 “Për mbrojtjen e të dhënave personale”
- Ligji nr 8457, datë 11.2.1999 “Për informacionin e klasifikuar “Sekret shtetëror”
- Ligji nr.7905, datë 21.3.1995 “Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë”, i ndryshuar
- Strategjia Afatmesme 2015-2017 dhe Plani I Veprimt, Prokuroria e Përgjithshme e Republikës së Shqipërisë
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, Ministria e Mbrojtjes e Republikës së Shqipërisë, Tiranë, korrik 2014
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, shtojca D - Përgjegjësitë Institucionale për Zbatimin e SSK-Së, Tiranë, korrik 2014
- Strategjia e Sigurisë Kombëtare të Republikës së Shqipërisë, Shtojca C – Klasifikimi i rreziqeve.Tiranë, korrik 2014
- Strategjia për Mbrojtjen Kibernetike e RSH (Cyber Defence), Ministria e Mbrojtjes, nëntor 2014.

Av. Msc. Elton DOMI
Kolegji Universitar “Wisdom”
e-mail: eltondomi@gmail.com

MANDAT ARRESTI EVROPIAN

Abstrakt:

Bashkimi Evropian që ne sot njohim, gurthemelin e krijimit e gjen në "deklaratën Schuman", të mbajtur në Paris më 9 Maj të vitit 1950, nga ai që njihet ndryshe edhe si babai i Bashkimit Evropian Robert Schuman, asokohe ish ministër i jashtëm i qeverisë Franceze. Kjo deklaratë mbart një rëndësi të posacme, pasi sipas shumë studiuesve për herë të parë shfaqet koncepti i një Evrope e cila duhej kuptuar fillimisht si një bashkim ekonomik, e në perspektivë si një bashkim politik i shteteve evropiane, prandaj me të drejtë është konsideruar si piknisja e procesit të gjatë të integrimit evropian.

Pikërisht ky proces i integrimit të shumicës së shteteve të kontinentit të vjetër, në një entitet i cili qëndron mbi shtetet antare jetësoi Bashkimin Evropian. Bashkimi ekonomik, e më pas politik, social, kulturor midis shteteve antare, bëri të mundur edhe nisjen e procesin të integrimit dhe harmonizimit të rendeve juridike të këtyre shteteve. Pikërisht në gjurmën e këtij integrimi juridik midis shteteve antare dhe me synimin e përmirësimit të bashkëpunimit gjyqësor midis këtyre shteteve, u ndërtuan organizma si Eurojust, Europol, Rrjeti Gjyqësor Evropian, ndërsa në fushën e bashkëpunimit policor vlen të përmendet Sistemi i Informacionit Shengen (SIS).

Në këtë kontekst, inkuadrohen edhe përpjekjet e shteteve antare të mbledhura në Këshillin e Bashkimit Evropian më datë 13 qershor 2002, ku nëpërmjet Vendimit Kuadër Nr.584, vendosën krijimin e Mandat Arrestit Evropian. Ky instrument juridik, njihet si stadi më i lartë i bashkëpunimit në fushën penale ndërmjet shteteve antare evropiane. Mandat Arresti Evropian shtrin efektet juridike midis shteteve antare të Bashkimit Evropian dhe operon në bazë të parimit të njohjes reciproke të vendimeve gjyqësore në fushën penale, parim ky i konsideruar nga Këshilli i Evropës si themelor në kuadrin e bashkëpunimit gjyqësor, si dhe i mbështetur nga fryma e besimit reciprok midis shteteve antare të bashkimit Evropian.

***Fjalët kyçe:** Mandat Arresti Evropian, njohje reciproke e vendimeve gjyqësore në fushën penale në Bashkimin Evropian, bashkëpunimi gjyqësor midis shteteve antare të Bashkimit Evropian.*

Hyrje

Objektivi parësor i Bashkimit Evropian i parashikuar në Traktatin e Amsterdimit, është krijimi i një hapësire lirie, sigurie dhe drejtësie. Në funksion të realizimit të këtij objektivi, në takimin e zhvilluar në Tampere, Finlandë, në tetor 1999, Këshilli Evropian në kuadrin e zhvillimit dhe përmirësimit të bashkëpunimit gjyqësor dhe policor midis shteteve antare të Bashkimit Evropian, vlerësoi si emergjente nevojën e përmirësimit të njohjes reciproke të vendimeve, si një parim themelor i cili duhet të udhëheqë bashkëpunimin evropian në fushën gjyqësore penale.

Në takimin vijues të Këshillit Evropian të mbledhur më 30 nëntor të vitit 2000, u miratuan një sërë masash për implementimin sa më efikas të parimit të njohjes reciproke të vendimeve penale, me qëllim krijimin e një hapësire juridike Evropiane duke u bazuar në një sistem të ri të dorëzimit të personit të kërkuar, në qendër të së cilit qëndron parimi i njohjes dhe ekzekutimit të menjëhershëm të mandatit të arrestit evropian të lëshuar nga autoriteti gjyqësor kërkuar. Pra, nga ligjvënësi evropian u pa e nevojshme njohja reciproke e vendimeve gjyqësore penale, të cilat duheshin ekzekutuar jo vetëm në shtetin anëtar në të cilin ky vendim është marrë, por dhe në territorin e një shteti tjetër anëtar, duke synuar zëvendësimin e zbatimit të rregullave klasike te ekstradimit, të cilat kalonin nëpërmjet disa hallkave të natyrës administrative e më pas gjyqësore, procedurë kjo e cila në tërësinë e saj kërkonte shumë kohë dhe ishte shumë më komplekse nga instituti i ri i cili synohej të implementohej. Pikërisht nëpërmjet Mandat Arrestit Evropian, mardhëniet ndërshtetërore klasike të bashkëpunimit në kuadrin e ekstradimit, do të zëvendësohen me

një instrument juridik të ri i cili bazohet në qarkullimin e lirë të vendimeve gjyqësore në fushën penale midis shteteve antare të Bashkimit Evropian.

Nën ndikimin edhe të sulmeve terroriste të ndodhura në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Këshilli Evropian i mbledhur në Luksemburg më datë 13 qershor të vitit 2002, vendosi miratimin e Vendimit Kuadër Nr.584, i cili nën emërtimin "*Për mandat arrestin evropian dhe procedurat e dorëzimit ndërmjet shteteve anëtare*", jetësoi institutin e mandat arrestit evropian. Njëkohësisht, vendimi parashikonte se shtetet antare do të duhej të mernin të gjitha masat e nevojshme deri në datën 31 Dhjetor të vitit 2003, për të bërë të mundur implementimin e këtij vendimi.

1. Kuptimi dhe fusha e zbatimit e Mandat Arrestit Evropian:

Nga 1 Janari i vitit 2004, mandat arresti evropian ka zëvendësuar procedurën e komplikuar të ekstradimit midis shteteve antare të Bashkimit Evropian, pasi nëpërmjet këtij instituti të ri juridik, ligjvënësi evropian ka parashikuar një sistem të thjeshtëzuar të arrestimit dhe dorëzimit të një personi të kërkuar nga një shtet antar ndaj një shteti tjetër antar. Më konkretisht, me mandat arresti evropian do të kuptojmë një vendim gjyqësor në fushën penale i dhënë nga një juridiksion i një shteti antar i Bashkimit Evropian, për të bërë të mundur arrestimin dhe dorëzimin nga ana e një tjetër shteti antar, të një personi në kërkim me qëllim ushtrimin e ndjekjes penale, ekzekutimin e një dënimi me heqje lirie, ose ekzekutimin e një mase sigurie personale me heqje lirie ndaj tij¹). Pra, shteti kërkues i cili ka lëshuar një mandat arresti evropian, i kërkon një tjetër shteti antar të Bashkimit Evropian (shteti ekzekutes) ndalimin dhe dorëzimin e këtij të fundit shtetit kërkues.

Mandat arresti evropian nga shteti kërkues lëshohet në këto tre raste:

1 Shih nenin 1/1, të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

1. Personi që ndodhet në një tjetër shtet antar të Bashkimit Evropian (shteti ekzekutues) do të nënshtrohet ndjekjes penale (nëpërmjet hetimit apo gjykimit) në shtetin kërkues për një vepër penale e cila sipas ligjit të shtetit kërkues parashikon një dënim jo më të ulët se 12 muaj heqje lirie;
2. Në rastin kur nga ana e një autoriteti gjyqësor të shtetit kërkues është caktuar kundrejt shtetasit objekt i mandatit arrestit evropian një masë sigurimi personal me heqje lirie;
3. Në rastin e ekzekutimit të një vendimi gjyqësor të formës së prerë i cili ka caktuar dënim me heqje lirie jo më të ulët se katër muaj ndaj personit në kërkim dhe që është objekt i mandatit arrestit evropian.

Autoritetet gjyqësore kombëtare të shtetit të ekzekutimit, kanë detyrimin ligjor të njohin vendimin e dhënë nga autoriteti gjyqësor i shtetit kërkues që ka lëshuar mandatit arrestit evropian dhe pas një kontrolli minimal, të dorëzojnë personin e kërkuar. Sikurse vërehet, në dallim nga procedura e ekstradimit, e cila kërkonte një etapë fillestare të natyrës administrative e më pas një proces gjyqësor i cili dallohej për një zgjatje kohore relativisht të gjatë, nëpërmjet mandatit arrestit evropian, është parashikuar një procedurë e cila është me e thjeshtëzuar, efikase dhe më e shkurtër në kohë.

Po kështu, nga 1 Janari i vitit 2004, rregullimi ligjor i parashikuar në vendimin kuadër që rregullon institutin e mandatit arrestit evropian, ka zëvendësuar marrveshjet dypalëshe apo shumëpalëshe ndërkombëtare të Ekstradimit ndërmjet shteteve anëtare të Bashkimit Evropian si më poshtë vijon:

- Konventa Evropiane për Ekstradimin, e nënshkruar në Paris më 13 Dhjetor, të vitit 1957, bashkë me dy protokollat shtesë;
- Marrveshja midis shteteve antare të Komunitetit Evropian mbi thjeshtëzimin dhe modernizimin e mënyrës së paraqitjes së kërkesave të ekstradimit të 26 Maj, të vitit 1989;
- Konventa për procedurën e thjeshtëzuar të ekstradimit

- ndërmjet vendeve antare të Bashkimit Evropian, e 10 Marsit të vitit 1995;
- Konventa për ekstradimin midis shteteve antare të Bashkimit Evropian e 27 Shtatorit të vitit 1996;
 - Kreu III, kapitulli 4, i Konventës së datës 19 Qershor, të vitit 1990, për aplikimin e marveshjes së Schengen-it të vitit 1985, përsa i përket heqjes graduale të kontrolleve në kufijtë e përbashkët.

Ndërsa në mardhëniet juridike ndërshtetërore midis shteteve antare dhe shteteve të treta jo antare, aktet ndërkombëtare si më sipër përmënduar do të mbeten të aplikueshme²⁾, kjo nisur nga fakti se vendimi kuadër Nr.584, i Këshillit Evropian i cili ka krijuar mandat arrestin evropian, i shtrin efektet juridike vetëm midis shteteve antare të Bashkimit Evropian.

Në nenin 2/2, të vendimin kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian është përcaktuar fusha e zbatimit të mandat arrestit evropian duke parashikuar një listë prej 32 krimesh³⁾, për të cilat mandat arresti evropian mund të lëshohet nga shteti

2 Shih nenin 31, të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

3 Trafikimi i qënjeve njerzore, pjesmarrja në një organizatë kriminale, terrorizmi, shfrytëzimi seksual i fëmijëve dhe pornografia me të mitur, trafikimi i paligjshëm i lëndëve narkotike, trafikimi i paligjshëm i armëve, municioneve dhe eksplozivëve, korrupsioni, mashtrimi, duke përfshirë mashtrimin që prek interesat financiare të komuniteteve evropiane sipas kuptimit të Konventës së datës 26 korrik 1995, për mbrojtjen e interesave financiare të komuniteteve evropiane, pastrimi i produkteve të krimit, falsifikimi i parave, duke përfshirë euron, krimi kompjuterik, krimi mjedisor, duke përfshirë trafikimin e paligjshëm të specieve të rrezikuara të kafshëve dhe të specieve dhe varieteteve të rrezikuara të bimëve, dhënia e ndihmës për hyrje dhe qëndrimin të paautorizuar, vrasje me dashje dhe plagosje e rëndë, tregtia e paligjshme e organeve njerëzore, rrëmbimi, pengmarrja dhe mbajtja e paligjshme e personave, racizmi dhe ksenofobia, vjedhja e organizuar ose e armatosur, trafikimi i paligjshëm i të mirave kulturore, duke përfshirë veprat antike dhe veprat e artit, vjedhja me anë të mashtrimit, vjedhja me anë të shtrëngimit, shantazhi dhe shfrytëzimi, falsifikimi dhe pirateria e produkteve, falsifikimi i dokumenteve administrative dhe trafikimi me anë të tyre, falsifikimi i mjeteve të pagesës, trafikimi i paligjshëm i substancave hormonale dhe i stimuluesve të tjerë të rritjes, trafikimi i paligjshëm i materialeve nukleare dhe radioaktive, trafikimi i mjeteve motorike të vjedhura, përdhunimi, zjarrvënja, krimet brenda juridiksionit të Gjykatës Ndërkombëtare Penale, rrëmbimi i mjeteve fluturuese dhe anijeve, sabotazhi.

kërkues, me kusht që në ligjin e brëndshëm të këtij të fundit të jetë parashikuar krimi i cili njëkohësisht është parashikuar edhe në listën prej 32 krimesh sipas nenit 2/2 të vendimit kuadër. Nëse jemi para këtij rasti, nuk është e nevojshme më tej për të verifikuar nëse krimi për të cilën kërkohet personi objekt i mandat arrestit evropian është i parashikuar edhe në ligjin e brëndshëm të shtetit ekzekutues. E thënë ndryshe, në rastin kur ligji i brëndshëm i shtetit kërkues e parshikon një krim i cili është në listën prej 32 krimesh të rregulluar nga neni 2/2 i vendimin kuadër Nr.584, kaq mjafton për të lëshuar mandat arrestin evropian, pa qënë i nevojshëm verifikimi i inkriminimit të dyfishtë edhe në drejtim të shtetit ekzekutues ku gjëndet personi objekt i mandat arrestit evropian. Në këtë rast do të gjej aplikim parimi i kundërligjshmërisë së veprimit apo mosveprimit të parashikuar si krim, duke u referuar vetëm nenit 2/2 të vendimit kuadër, si dhe ligjit të brëndshëm të shtetit lëshues të mandat arrestit evropian.

Në këtë kontekst, sipas një pjese të doktrinës, lista prej 32 rastesh inkriminuese të parashikuara në nenin 2/2 të vendimit kuadër, në fakt nuk duhet kuptuar si 32 vepra penale të mirfillta, por si 32 kategori të cilat janë objekt i vlerësimit në raport me mardhëniet juridike të mbrojtura si dhe cënueshmërinë e tyre. Brënda këtyre kategorive mund të inkuadrohen veprat penale të parashikuara nga legjislacioni i brëndshëm i shtetit kërkues, mbi bazën e së cilës lëshohet mandat arresti evropian⁴).

Ndërsa në rastet kur fakti penal i parashikuar si krim nga ligji i shtetit lëshues të mandat arrestit evropian nuk është i përfshirë në listën prej 32 krimesh sipas nenit 2/2 të vendimit kuadër, mandat arresti evropian do të gjejë zbatim në shtetin antar ku gjëndet personi objekt i mandat arrestit evropian, vetëm nëse vepra penale është njëkohësisht e parashikuar

4 M. Chiavario, G. De Francesco, D. Manzione, E. Marzaduri, Il mandato d'arresto europeo – Commento alla legge 22 aprile 2005 n. 69, UTET Giuridica, 'Speciali', 2006, faqja 125 dhe 126.

si krim edhe në ligjin e brëndshëm të shtetit ekzekutues⁵⁾ (parimi i inkriminimit të dyfishtë). Pra, do të duhet të ekzistojë inkriminimit i dyfishtë i faktit penal që qëndron në themel të mandat arrestit evropian si në shtetin lëshues, ashtu edhe në shtetit ekzekutues të mandat arrestit.

Në lidhje me procedurën e mandat arrestit evropian mund të dallojmë një procedurë e cila i përket shtetit antar lëshues të mandat arresit, e emërtuar ndryshe edhe si procedura aktive, si dhe procedura e ndjekur nga shteti ekzekutues i mandat arrestit e cila emërtohet si procedura pasive.

2.Procedura aktive e Mandat arrestit Evropian:

Mandat arresti evropian sikurse thamë më lart është një vendim gjyqësor i ekzekutueshëm dhe duhet plotësuar dhe lëshuar nga një autoritet gjyqësor i një shteti antar i Bashkimit Evropian (shteti lëshues). Referuar nenit 6 të Vendimit Kuadër, është ligji i brëndshëm i shtetit lëshues të mandat arrestit i cili përcakton se kush do të jetë autoriteti gjyqësor kompetent për të lëshuar mandat arrestin evropian. Gjykata e Drejtësisë së Bashkimit Evropian, në çështjet *C-452/16 PPU Poltorak*⁶⁾ dhe *C-477/16 PPU Kovalkovas*⁷⁾, ka patur rastin të arsyetojë se me shprehjen “*autoritet gjyqësor*” të parashikuar në nenin 6, paragrafi i 1, të Vendimit Kuadër, ligjvënësi evropian nuk limitohet të përcaktojë vetëm gjyqtarin, gjykatën apo juridiksionin e shtetit antar lëshues të mandat arrestit, por përfshin më në tërësi, autoritetin i cili është ngarkuar të marrë pjesë në administrimin e drejtësisë brenda rendit juridik të shtetit antar lëshues të mandat arrestit. Por shprehja “*autoritetet gjyqësor*” sipas nenit të sipërcituar,

5 Shih nenin 2/4, të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

6 Vendimi i Gjykatës së Drejtësisë së Bashkimit Evropian, 10 Nëntor 2016, *Poltorak*, C-452/16 PPU, ECLI:EU:C:2016:858.

7 Vendimi i Gjykatës së Drejtësisë së Bashkimit Evropian, 10 Nëntor 2016, *Kovalkovas*, C-477/16 PPU, ECLI:EU:C:2016:861.

nuk duhet interpretuar në mënyrë të tillë që të përfshijë edhe shërbimet policore, apo organet e pushtetit ekzekutiv të shtetit antar, si dhe aktet e lëshuara nga këto autoritete nuk mund të konsiderohen “vendime gjyqësore”.

Ashtu sikurse trajtuam më sipër, autoriteti gjyqësor kompetent i shtetit antar lëshues të mandat arrestit, nëpërmjet këtij të fundit kërkon arrestimin dhe dorëzimin nga ana e një tjetër shteti antar (shteti ekzekutues), të një personi në kërkim me qëllim ushtrimin e ndjekjes penale, ekzekutimin e një dënimi me heqje lirie, ose ekzekutimin e një mase sigurie personale me heqje lirie ndaj tij. Autoriteti gjyqësor i shtetit lëshues, para se të lëshojë mandat arrestin evropian duhet të verifikojë më parë nëse ekziston një vendim gjyqësor i ekzekutueshëm në nivel kombëtar ndaj personit që do të jetë objekt i mandat arrestit evropian. Natyra e vendimit gjyqësor dikton edhe nevojën e lëshimit të një mandat arresti evropian. Nëse mandat arresti evropian është lëshuar në funksion të ushtrimit të ndjekjes penale, para lëshimit të tij, duhet të jetë dhënë nga autoriteti gjyqësor i shtetit lëshues një mandat arresti në nivel kombëtar ose cdo lloj vendimi gjyqësor i ekzekutueshëm që ka të njejtën fuqi ligjore⁸⁾. Gjykata e Drejtësisë e Bashkimit Evropian në çështjen C-241/15 *Bob-Dogi*⁹⁾, ka konfirmuar faktin se mandati i arrestit në nivel kombëtar ose një vendim gjyqësor analog, janë akte të ndryshme nga mandat arresti evropian. Edhe në rastin kur mandat arresti evropian është lëshuar me qëllim ekzekutimin e një dënimi ose të një mase sigurie personale me heqje lirie, kërkohet paraprakisht ekzistenca e një vendimi gjyqësor të ekzekutueshëm në nivel kombëtar.

Më tej, mandat arresti evropian plotësohet sipas një formulari

8 Shih nenin 8/1/c, të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

9 Vendimi i Gjykatës së Drejtësisë së Bashkimit Evropian, 1 Qërshor 2016, *Bob-Dogi*, C-241/15, ECLI:EU:C:2016:385.

standart i cili është i bashkangjitur Vendimit Kuadër Nr.584¹⁰⁾ dhe gjëndet në të gjitha gjuhët zyrtare të Bashkimit Evropian. Është me vënd të theksohet se shteti lëshues i mandat arrestit evropian duhet të përdori vetëm formularin standart dhe nuk duhet të kryej ndryshime në të. Këshilli Evropian nëpërmjet këtij standartizimi ka synuar krijimin e një instrumenti sa më të lehtë në plotësimin e tij nga ana e autoriteteve gjyqësore lëshuese të mandat arrestit, si dhe për të qënë lehtësisht i dallueshëm nga ana e autoriteteve gjyqësore të shtetit ekzekutues.

Përsa i përket përmbajtjes së mandat arrestit evropian, neni 8 i Vendimit Kuadër Nr.584, përcakton një sërë informacionësh të nevojshme të cilat duhet të jenë të pranishme në mandat arrestin evropian si më poshtë vijon:

- Identitetin dhe shtetësinë e personit që kërkohet;
- Emrin, adresën postale, adresën e postës elektronike, numrin e telefonit dhe të faksit të autoritetit gjyqësor të shtetit lëshues;
- Ekzistenca e një vendimi ekzekutiv ose cdo lloj vendimi gjyqësor ekzekutiv i cili të ketë të njejtin efekt dhe përfshihet në rastet e zbatimit të nenit 1 dhe 2 të vendimit kuadër¹¹⁾;
- cilësimi ligjor i veprës penale;
- Përshkrimi i rrethanave që i përkasin kryerjes së veprës penale, duke përfshirë momentin, vendin, si dhe shkallën e përfshirjes së të kërkuarit;
- Nëse ka një vendim gjyqësor të formës së prerë, dënimi i dhënë sipas këtij vendimi ndaj personit të kërkuar;
- Pasojat e veprës penale, në rast se ka;

Në formularin standart do të shenohen të dhënat si më sipër, ndërsa vërtetimi i tyre do të realizohet nëpërmjet dokumentacionit që do t'i bashkangjitet këtij formulari nga

10 Për më tepër shih formularin standart që është bashkangjitur Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

11 Shih më sipër trajtimin mbi fushën e zbatimit të mandat arrestit evropian.

ana e autoriteteve gjyqësore të shtetit lëshues të mandat arrestit.

Në lidhje me dërgimin e mandat arrestit evropian, shteti lëshues i mandat arrestit evropian, nëse është në dijeni të vendodhjes së personit të kërkuar, i dërgon mandat arrestin drejtëpërsëdrejti autoritetit gjyqësor të shtetit ekzekutues ku ndodhet personi i kërkuar. Por duhet thënë se në shumicën e rasteve vëndi ku ndodhet personi i kërkuar është i paditur ose i dyshimtë për autoritetin gjyqësor të shtetit lëshues të mandat arrestit. Në këto raste, autoriteti gjyqësor i shtetit lëshues të mandat arrestit procedon me shpërndarjen e tij ndaj të gjithë shteteve antare të Bashkimit Evropian nëpërmjet publikimit në Sistemin e Informacionit Shengen (SIS)¹².

3.Procedura pasive e Mandat arrestit Evropian:

Me procedurë pasive të mandat arresit evropian do të kuptojmë tërësinë e procedurave që ndjek shteti ekzekutues ku ndodhet personi ndaj të cilit është lëshuar mandat arresti evropian si dhe tërësinë e kushteve ligjore që duhet të jenë të pranishme për ekzekutimin e mandat arrestit evropian nga ana e shtetit ekzekutues.

Parimi i përgjithshëm i detyrimit të ekzekutimit të mandat arrestit evropian nga ana e shtetit ekzekutues¹³) gjen një pengesë të natyrës ligjore të parashikuar shprehimisht në vendimin kuadër Nr.584, i cili i ndan shkaqet e mos ekzekutimit të mandat arrestit evropian në detyruese ose fakultative, dhe që sjellin si pasojë refuzimin e ekzekutimit të mandat arrestit evropian nga ana e autoritetit gjyqësor të shtetit ekzekutues. Është me rëndësi të theksohet se këto shkaqe detyruese ose

12 Sistemi i Informacionit Shengen (SIS) është një sistem informimi i përbashkët midis shteteve antare të Bashkimit Evropian dhe bën të mundur autoriteteve të këtyre shteteve antare të bashkëpunojnë nëpërmjet shkëmbimit të informacioneve në lidhje me persona apo sende në kuadrin e bashkëpunimit policor dhe gjyqësor në fushën penale.

13 Parashikuar nga neni 1/2, I Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

fakultative të parashikuara në vendimin kuadër Nr.584, janë të vetmet raste kur autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues mund të refuzojë ekzekutimin e mandat arrestit evropian.

Kështu, neni 3 i vendimit kuadër Nr.584, rregullon rastet e detyrueshme të refuzimit të mandat arrestit, duke parashikuar se autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues refuzon ekzekutimin e mandat arrestit evropian në rastet si më poshtë vijon:

1. Nëse vepra penale që qëndron në themel të mandat arrestit evropian është e amnistuar në shtetin ekzekutues;
2. Nëse rezulton se personi i kërkuar është gjykuar me vendim të formës së prerë për të njëjtin fakt nga një shtet antar i Bashkimit Evropian, me kusht që në rast dënimi, dënimi të jetë vuajtur, të jetë në fazë ekzekutimi ose nuk mund të ekzekutohet në bazë të ligjit të shtetit antar që e ka dënuar (parimi *ne bis in idem*).
3. Nëse personi i cili është objekt i mandat arrestit evropian nuk ka përgjegjësi penale për shkak të moshës sipas ligjit të shtetit ekzekutues.

Në rast se autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues konstaton rrethanat e më sipërme, është i detyruar të refuzojë ekzekutimin e mandat arrestit evropian.

Ndërsa në nenin 4 të vendimit kuadër Nr.584, përcaktohet rastet fakultative të cilat çmohen rast pas rasti dhe mund të shpien në refuzimin e ekzekutimit të mandat arrestit evropian. Më konkretisht, autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues mund të refuzojë ekzekutimin e mandat arrestit evropian në rastet si më poshtë vijon:

1. Mungon inkriminimi i dyfishtë midis shtetit kërkues dhe shtetit ekzekutues, me kusht që vepra penale për të cilën kërkohet mandat arresti evropian të mos jetë në listën e 32 veprave penale të parashikuara në nenin 2/2 të vendimit kuadër.
2. Nëse personi i cili është objekt i mandat arrestit evropian

- është në ndjekje penale në shtetin ekzekutues për të njëjtin fakt të parashikuar në mandat arrest.
3. Autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues ka vendosur të mos ushtrojë ndjekjen penale për veprën penale që qëndron në themel të mandat arrestit evropian, e ka pushuar ndjekjen penale, ose personi i cili kërkohet ka qënë objekt i një vendimi gjyqësor të formës së prerë në një shtet antar për të njëjtat shkaqe që pengojnë ushtrimin e ndjekjes penale.
 4. Ndjekja penale ose ekzekutimi i dënimit janë parashkruar sipas ligjit të shtetit ekzekutues.
 5. Nëse rezulton se personi i kërkuar është dënuar me vendim të formës së prerë për të njëjtin fakt në një shtet të tretë jo antar të bashkimit evropian, me kusht që në rast dënimi, dënimi të jetë vuajtur ose të jetë në fazë ekzekutimi ose nuk mund të ekzekutohet në bazë të ligjit të shtetit që e ka dënuar.
 6. Nëse mandat arresti evropian është lëshuar me qëllim ekzekutimin e një dënimi, ose të një mase sigurie personale me heqje lirie, atëherë kur personi i kërkuar është rezident apo shtetas i shtetit ekzekutues.
 7. Nëse mandat arresti evropian ka të bëjë me vepra penale të cilat sipas ligjit të shtetit ekzekutues konsiderohen të konsumuar tërësisht apo pjesërisht në territorin e tij, ose vepra penale është kryer jashtë territorit të shtetit lëshues dhe sipas ligjit të shtetit ekzekutues nuk lejohet ndjekja penale për të njëjtën vepër penale të konsumuar jashtë territorit të tij.

Në bazë të vendimit kuadër Nr.299, të vitit 2009, të Këshillit Evropian i cili ka ndryshuar vendimin kuadër Nr.584, për mandat arrestin evropian, është shtuar edhe një rast tjetër fakultativ i cili mund të çojë në mos ekzekutimin e mandat arrestit evropian nga ana e autoritetit gjyqësor të shtetit ekzekutues. Ky është rasti kur një mandat arresti evropian është lëshuar me qëllim ekzekutimin e një dënimi ose të një

mase sigurie personale me heqje lirie dhe personi i kërkuar nuk ka marë pjesë personalisht në gjykimin e përfunduar me një vendim (vendim gjyqësor i marë *in absentia*).

Gjithsesi autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues nuk mund të refuzojë ekzekutimin e mandat arrestit evropian në rastet si më poshtë vijon:

- Personi i kërkuar ka qënë i informuar në kohë të përshtatshme për datën dhe vendin kur do të zhvillohej gjykimi ndaj tij;
- Personi i kërkuar ka qënë i informuar se në rast të mos ardhjes së tij në gjykim, ndaj tij mund të shpallej një vendim;
- Personi i kërkuar ka qënë në dijeni për për datën e fiksuar për zhvillimin e gjykimit, ka caktuar një mbrojtës personalisht apo nga shteti për ta përfaqësuar në gjykim;
- Personi i kërkuar pasi ka marë njoftim mbi vendimin ndaj tij dhe është informuar mbi të drejtën për të patur një proces të ri, si dhe të drejtën e ankimit në apel ndaj vendimit të dhënë ndaj tij, i është dhënë mundësia për të marë pjesë dhe për të rishikuar themelin e çështjes;
- Kur personi i kërkuar ka deklaruar se nuk e kundërshton vendimin e dhënë ndaj tij;
- Kur personi i kërkuar nuk ka kërkuar një proces të ri ose nuk ka ushtruar të drejtën e ankimit brënda afatit ligjor.

Autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues, në rastin e përballjes me kushtet fakultative si më sipër, i nënshtron aktet e paraqiturara nga shteti lëshues vlerësimit dhe çmuarjes në shqyrtim gjyqësor rast pas rasti, e në varësi të bindjës së tij të brendshme mund të mos ekzekutojë mandat arrestit evropian. Është me vënd të theksohet se në këtë rast, vendimarrja e autoritetit gjyqësor të shtetit ekzekutues nuk mund të jetë arbitrar, por duhet të jetë i mirë arsyetuar si dhe i bazuar në fakte dhe në ligj.

Zbatimi i mandat arrestit evropian nëpërmjet arrestimit të personit të kërkuar në shtetin ekzekutues, do të duhet të udhëhiqet kurdoherë nga respektimi i lirive dhe të drejtave themelore të njëriut si dhe parimeve juridike të parashikuara në nenin 6 të Traktatit të Bashkimit Evropian¹⁴). Po kështu në vendimin kuadër janë përcaktuar shprehimisht një sërë të drejtash të cilat personi i arrestuar për efekt të ekzekutimit të mandat arrestit evropian gëzon. Këto të drejta mund të përmbledhen si më poshtë vijon:

- Personi i arrestuar informohet mbi mandat arrestin evropian dhe përmbajtjen e tij, si dhe mbi mundësinë e të arrestuarit të japi pëlqimin për t'u dorëzuar pranë autoriteteve gjyqësore të shtetit lëshues të mandat arrestit evropian.
- Personi i arrestuar informohet mbi të drejtën për t'u mbrojtur me avokat si dhe për t'u asistuar nga një përkthyes sipas rregullimeve të parashikuara nga ligji i shtetit ekzekutues.

Pas arrestimit dhe paraqitjes së personit të kërkuar para autoritetit gjyqësor të shtetit ekzekutues, shqyrtimi i ekzekutimit të mandat arrestit mund të ndjekë dy procedura të ndryshme të cilat mund të emërtohen si procedurë e thjeshtëzuar ose procedurë e zakonshme dhe aplikimi i njërës apo tjetrës është në varësi të faktit nëse i arrestuari jep pëlqimit për t'u dorëzuar pranë autoriteteve gjyqësore të shtetit lëshues të mandat arrestit ose jo. Prandaj vlerësoj se është me interes të shtjellohen shkurtimisht të dy rastet.

3.1 Procedura e thjeshtëzuar e mandat arrestit evropian:

Neni 13 i vendimit kuadër mbi mandat arrestin evropian parashikon mundësinë që personi i arrestuar objekt i mandat arrestit, jep pëlqimin e tij për t'u dorëzuar pranë autoriteteve gjyqësore të shtetit lëshues të mandat arrestit. Nëse

14 Shih nenin 1/3, të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian.

ndodhemi para këtij rasti, nga ana e autoriteteve gjyqësore të shtetit ekzekutues ndiqet një procedurë e thejshtëzuar e cila karakterizohet nga shpejtësia në kohë për dorëzimin e personit të arrestuar pranë autoriteteve të shtetit kërkues.

Kështu, personi i arrestuar gjatë fazës së paraqitjes para autoriteteve gjyqësore të shtetit ekzekutues, pasi është informuar mbi të drejtat që ai gëzon, pyetet nëse jep pëlqimin e tij për t'u dorëzuar pranë autoriteteve gjyqësore të shtetit kërkues. Para se personi i arrestuar të shprehet mbi dhënien ose jo të pëlqimit, ka të drejtë të konsultohet paraprakisht me mbrojtësin e tij, të ndihmohet nga ana e një përkthyesi kur lind nevoja, si dhe t'i bëhet me dije pasojat që passjell dhënia e pëlqimit për dorëzim.

Në kuptim të nenit 13/4 të vendimit kuadër, parimisht pëlqimi i dhënë nga ana e personit të arrestuar për t'u dorëzuar pranë autoriteteve gjyqësore të shtetit kërkues nuk mund të revokohet. Por duhet thënë se neni 13/4 i vendimit kuadër i njeh shteteve antare mundësinë për të lejuar revokimin e pëlqimit të dhënë për dorëzim të personit të arrestuar sipas legjislacionit të brëndshëm të shtetit anatar. Nëse ndo një nga shtetet antare dëshiron të shfrytëzojë këtë të drejtë, njofton Sekretarin e Përgjithshëm të Këshillit të Bashkimit Evropian.

Sikurse evidentohet, dhënia e pëlqimit për t'u dorëzuar nga ana e personit të arrestuar është një moment i rëndësishëm dhe dikton nevojën që autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues i cili e shqyrton dhënien e pëlqimit, të verifikojë me diligjencën e duhur nëse personi i arrestuar ka marrë të gjithë informacionin e nevojshëm, ka kuptuar pasojat që vijnë nga dhënia e pëlqimit, nëse vullneti i shprehur është dhënë me ndërgjegje të plotë dhe të lirë, si dhe në mungesë të veseve të cilat mund të çenojnë vullnetin e personit (gjëndje e shëndetit mendor).

Referuar nenit 13/3 të vendimit kuadër, dhënia e pëlqimit për t'u dorëzuar nga ana e personit të arrestuar dokumentohet nëpërmjet mbajtjes së një procesverbali sipas rregullave të përcaktuara nga ligji i brëndshëm i shtetit ekzekutues.

Dhënia e pëlqimit të personit të arrestuar sjell këto pasoja ndaj tij:

- Pëlqimi i dhënë nuk mund të revokohet, përveç disa shteteve antare të cilët kanë parashikuar në legjislacionin e tyre të brëndshëm disa raste kur pëlqimi mund të revokohet (Belgjika, Danimarka, Republika e Irlandës, Finlanda, Zvicra);
- Pëlqimi i dhënë passjell dorëzimin e tij pranë autoriteve gjyqësore të shtetit kërkues;

Personi i arrestuar përveç pëlqimit për dorëzim, mund të japi pëlqimin për të hequr dorë nga parimi i specialitetit. Në këtë rast, nëse personi i arrestuar heq dorë nga parimi i specialitetit, pranon si rrjedhojë e dhënies së pëlqimit, që t'i nënshtrohet procedimit penal, masës së sigurimit personal me heqje lirie ose dënimit, për vepra penale të kryera para kryerjes së veprës penale që është objekt i mandat arrestit evropian. Pra, sikurse kuptohet, parimi i specialitetit i cili aplikohet në rastin e ekzekutimit të mandat arrestit evropian, sjell për personin e arrestuar një sërë përfitimesh të cilat ai mund t'i humbasë vetëm nëse heq dorë në mënyrë të shprehur nga ky parim.

Në përfundim të kësaj procedure, autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues, brënda 10 ditëve nga dhënia e pëlqimit të personit të arrestuar, mer vendim përfundimtar për ekzekutimin e mandat arrestit evropian¹⁵⁾, duke passjellë dorëzimin e tij pranë autoriteve të shtetit kërkues brënda 10 ditëve nga marja e vendimit gjyqësor.

3.2 Procedura e zakonshme e mandat arrestit evropian:

Në rastin kur personi i arrestuar nuk jep pëlqimin e tij për t'u dorëzuar pranë autoriteve gjyqësore të shtetit kërkues, do të ndiqet procedura e zakonshme për shqyrtimin dhe ekzekutimin e mandat arrestit evropian nga ana e autoriteve

15 Shih nenin 17/2, të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian

gjqësore të shtetit ekzekutues. Në këtë rast, dallimi që haset në raport me procedurën e thjeshtëzuar e cila përfundon brënda 10 ditëve nga dhënia e pëlqimit, është fakti se gjykimi nga ana e autoritetit gjyqësor të shtetit kërkues për zbatimin e mandat arrestit evropian zgjat 60 ditë, si dhe me mundësinë e zgjatjes edhe për 30 ditë të tjera në raste përjashtimore. Pra, brënda afatit të përcaktuar, autoriteti gjyqësor i shtetit zbatues duhet të marrë në shqyrtim mandat arrestin evropian, duke vlerësuar atë nga pikpamja formale dhe substanciale, praninë apo jo të kriterëve ligjore për të dorëzuar personin e kërkuar, si dhe brënda këtij afati të mari një vendim mbi ekzekutimin e mandat arrestit evropian.

Në rastin kur kënaqen kriteret ligjore të përcaktuara në vendimin kuadër Nr.584 dhe rregullimet e bëra sipas ligjit të brëndshëm, autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues vendos ekzekutimin e mandat arrestit evropian ndaj personit të arrestuar duke dorëzuar këtë të fundit pranë shtetit lëshues të mandat arrestit.

Ndërsa nëse jemi para rasteve të cilat parashikojnë refuzimin e detyrueshëm apo fakultativ për sa më sipër kemi trajtuar, autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues vendos refuzimin e ekzekutimit të mandat arrestit evropian.

Kundër vendimit si më sipër, mund të behet ankimi në një gjykatë më të lartë sipas rregullimeve përkatëse që cdo shtet antar do të bëjë me ligj të posacëm në funksion të zbatimit të Vendimit Kuadër Nr.584, të Këshillit Evropian. Më pas, autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues njofton menjëherë autoritetin gjyqësor të shtetit lëshues mbi vendimarrjen në lidhje me mandat arrestin evropian.

Pasi autoriteti gjyqësor i shtetit ekzekutues ka vendosur ekzekutimin e mandat arrestit evropian dhe është shterruar ankimi, vjen edhe faza më e rëndësishme që ka të bëjë me dorëzimin e personit të arrestuar pranë autoriteteve gjyqësore të shtetit lëshues të mandat arrestit evropian. Parimi i përgjithshëm është se personi i arrestuar dorëzohet sa më

shpejt në një ditë të përcaktuar me dakortësi midis autoriteteve të interesuara. Gjithsesi në vendimin kuadër është parshikuar se personi i arrestuar objekt i mandat arrestit evropian duhet dorëzuar brënda 10 ditëve nga kur vendimi për ekzekutimin e mandat arrestit ka marrë formë të prerë. Në rast se ky afat 10 ditor nuk arrihet të respektohet për arsye të forcës madhore nga shteti kërkues apo zbatues, autoritetet gjyqësore të të dy shteteve komunikojnë menjëherë midis tyre duke përcaktuar një datë të re për dorëzimin e personit të arrestuar. Në këtë rast, dorzimi i personit të arrestuar kryhet brënda 10 ditëve të ardhshme nga data e re e përcaktuar midis autoriteteve gjyqësore. Nëse edhe ky afat nuk arrihet të respektohet, personi i arrestuar lihet i lirë.

BIBLIOGRAFIA

1. Libra, artikuj, studime, botime;

- Jean Pradel, Geert Corstens dhe Gert Vermeulen “E Drejta Penale Evropiane” Papyrus. Tiranë 2009.
- M. Chiavario, G. De Francesco, D. Manzione, E. Marzaduri, Il mandato d’arresto europeo – Commento alla legge 22 aprile 2005 n. 69, UTET Giuridica, ‘Speciali’, 2006.
- A. Chelo, Il mandato d’arresto europeo, CEDAM 2010.7
- E. Barbe, E. Cavanese, M.R. Marchetti (e altri autori), Mandato d’arresto europeo dall’extradizione alle procedure di consegna, Giappichelli 2005.
- Manuali mbi lëshimin dhe ekzekutimin e mandat arrestit evropian botuar nga Komisioni Evropian më datë 28.9.2017.

2. Akte normative:

- Vendimi Kuadër Nr.584, i vitit 2002 i Këshillit Evropian.
- Vendimi Kuadër Nr.299, i vitit 2009 i Këshillit Evropian.

Msc. Flutura SHABANI

*Lektore, Fakulteti Drejtësisë,
Kolegji Universitar “Wisdom”*

e-mail: flutura.shabani@wisdom.edu.al

Doc. Meri KRAJA

*Loktore, Fakulteti Drejtësisë,
Kolegji Universitar “Wisdom”*

e-mail: meri.kraja@wisdom.edu.al

**DISA PROBLEME TË VEPRAVE PENALE
KOMPJUTERIKE NË VËNDIN TONË KUNDËR
PERSONAVE, PËR SHKAK TË PËRKATËSISË
ETNIKE, KOMBËSIE, RACE APO FEJE**

Abstrakt

Pakicat për shkak të përkatsisë etnike, kombësies, race apo feje mbrohen nga e drejta ndërkombëtare dhe ajo e brëndshme .Të drejtat e pakicave janë nga njera anë të drejtat individuale,që zbatohen për anëtarët e minoriteteve racore, etnike, fetare, gjuhësore ose gjinore; dhe gjithashtu të drejtat kolektive që u akordohen grupeve minoritare.

Këto përfshijnë si minoritetet kombëtare ashtu edhe ata etno-gjuhësore. Korpusi kushtetues e ligjor i vendit tonë garanton të drejtat e të dy lloj minoriteteve dhe shtrin efektin në mënyrë të barabartë ndaj gjithë minoriteteve, qofshin këta kombëtarë,qofshin etno-gjuhësorë. I vetmi element dallues ndërmjet tyre qëndron në faktin se minoritetet kombëtare kanë një shtet amë, nërsa minoritetet etno-gjuhësore si romet ,arumunet nuk e kanë një shtet të tillë .

Ne mbrojtje të të drejtave të pakicave kombëtare dhe raciale janë edhe dispozitat penale për krimet kompjuterike, ku përfshihet: Kanosja me motive racizmi dhe ksenofobie nëpërmjet sistemeve kompjuterike, shpërndarja e materialeve raciste ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik , fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik.

Fjalë Kyçe: pakicat, vepër penale, kanosja, fyerja, shpërndarja, racizëm, ksenofobi.

Hyrje

Pas viteve 90 , me vendosjen e demokracisë në Shqipëri, trajtimi i pakicave ka marrë një dimension të ri. Kushtetuta jonë, e vitit 1998, afirmon parimin e barazisë dhe mosdiskriminimit të shtetasëve .Në Kushtetutën tonë sanksionohet se : “

- Askush nuk mund të diskriminohet padrejtësisht për shkaqe të tilla si gjinia, raca, feja, etnia, gjuha ,bindjet politike, fetare a filozofike, gjëndja ekonomike, arsimore, sociale ose përkatësia prinderore.
- Askush nuk mund të diskriminohet, për shkaqet e përmendura në paragrafin 2, nëse nuk ekziston një përligjje e arsyeshme dhe objektive.”

Thelbi i parimit të barazisë dhe mosdiskriminimit konsiston ,në dy elementë kryesore : së pari: barazia e të gjithë qytetarëve para ligjit; së dyti: ndalimi i të gjitha diskriminimeve dhe privilegjeve përkatëse. Qëllimi i kesaj dispozite kushtetuese eshte te siguroje te drejten e cdo personi per barazi perpara ligjit dhe vecanisht kunder personave , per shkak te perkatesise etnike, kombesie, race apo feje,si dhe te mbroje shtetasit nga diskriminimi dhe nga cdo forme sjellje që nxit diskriminimin.

Diskriminim i drejtuar ndaj pakicave, përbëhet nga tre elemente: sjellja diskriminuese (veprimi ose çdo sjellje tjetër) që përfshin: çdo dallim, përjashtim, kufizim apo preferencë; shkaqet e diskriminimit, që janë ato të përmendura në nenin 18/2 të Kushtetutës si gjinia, raca, feja, etnia, gjuha, bindjet politike, fetare a filozofike, gjëndja ekonomike, arsimore, sociale ose përkatësia prinderore;qëllimi ose pasojat, te pengoje individet te ushtrojne në të njëjtën mënyrë me të tjerët, të drejtat dhe liritëe themelore të njohura në Kushtetutën R.SH, aktet nderkombëtare të ratifikuara si dhe në ligjet në fuqi .

Në praktikë diskriminimet ndaj shtetasve në përgjithësi dhe pakicave në veçanti ndodhin në fusha të ndryshme si: në procesin e zgjedhjeve dhe ushtrimit të detyrave publike;

në ushtrimin e lirisë së ndërgjegjes dhe të fesë ; në punësim, në shpalljen e vëndeve të lira të punës, rekrutimin dhe përzgjedhjen e punëmarrësve , trajtimin në vëndin e punës, shpërblimin; në fushën e arsimit, që përfshin dallimet, përjashtimet dhe kufizimet, që mund të hasen në krijimin e instucioneve që afrojnë shërbime arsimore, në financimin e këtyre institucioneve, në pranimin, trajtimin, vlerësimin ,dhënjen e masave dsipline e përjashtimin e studenteve apo në fushën e të mirave dhe shërbimeve , duke refuzuar ti japë një personi apo grupi personash të mira apo shërbime për shkaqet te tilla si gjinia, raca, feja , etnia, gjuha ,bindjet politike, fetare a filozofike, gjëndja ekonomike, arsimore, sociale ose përkatësia prinderore.

Vete Kushtetuta e Republikës se Shqiperisë përben garancinë kryesore ligjore. Në nenin 3 të saja sanksionohet bashkëjetesa dhe mirkuptimi i shqiptarëve me pakicat.

Eshte detyrimi i shtetit të inkurajoje tolerancën dhe dialogun ndërkulturor dhe të marrë masa efektive për të promovuar respektin e ndërsjellte, mirëkuptimin dhe bashkëpunimin midis pakicave dhe mazhorancës në një vënd.

Shqipëria ju kushton rëndësi të madhe marrëdhënieve të mira , tolerancës dhe bashkëpunimit, bashkëjeteses dhe mirëkuptimit të shqiptarëve me pakicat kombëtare që jetojnë brënda territorit të saj.Të drejtat e pakicave synojnë mbrojtjen e tyre nga diskriminimi dhe persekutimi, mbrojtjen dhe promovimin e identitetit tyre dhe pjesëmarrjen në jetën politike.

Në Shqipëri është miratuar ligji i vecantë për mbrojtjen e pakicave kombëtare.Korniza jone ligjore sanksionon se pakica kombëtare është një grup shtetasish shqiptarë që banojnë në territorin e Republikës së Shqipërisë, qe kanë lidhje të hershme dhe të qëndrueshme me shtetin shqiptar,por që shfaqin karakteristika dalluese kulturore, etnike, gjuhësore,fetare ose tradicionale dhe të cilët janë të gatshëm për të shprehur, ruajtur dhe zhvilluar së bashku

identitetin e tyre të dallueshëm kulturor, etnik, gjuhësor, fetar ose tradicional.

Në kuptimin e këtij ligji, pakicat kombëtare në Republikën e Shqipërisë janë pakicat greke, maqedonase, arumune, rome, egjiptiane, malazeze, boshnjake, serbe dhe bullgare.

Ligji sanksionon të drejtat dhe liritë e pakicave, garanton të drejtën e deklarimit të përkatësisë së tyre, ndalon cdo lloj diskriminimi, qe sjell përjashtime, kufizime apo preferenca, bazuar në identitetin e tij etnik, gjuhësor, kulturor e fetar që ka si qëllim apo pasojë pengimin apo bërjen e pamundur të ushtrimit të të drejtave në të njëjtën mënyrë me të tjerët.

Personat që u përkasin pakicave kombëtare, ashtu si të gjithë shtetasit shqiptarë gëzojnë të gjitha liritë dhe të drejtat politike të sanksionuara nga Kushtetuta, ata kane te drejten për t'u shprehur, informuar dhe shpërndarë informacione në gjuhën e pakicës, ju garantohet e drejta për të pasur median e tyre të shkruar dhe elektronike.

Saksionimi në Kodin tonë Penal i veprave penale kompjuterike ndaj pakicave dhe praktika e vëndit tone për këto vepra penale.

Në mbrojtje të të drejtave të pakicave kombëtare dhe raciale janë edhe dispozitat penale per krimet kompjuterike , ku përfshihet: Kanosja me motive racizmi dhe ksenofobie nëpërmjet sistemeve kompjuterike, shpërndarja e materialeve raciste ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik , fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik,

1. Kanosja me motive racizmi dhe ksenofobie nëpërmjet sistemeve kompjuterike.

Ky krim mbron personat që ju përkasin pakicave kombetare, që të ushtrojnë në barazi të plotë para ligjit të drejtat dhe liritë

e tyre. Në nenin 20 të Kushtetutës sanksionohet se: "**Ata kanë të drejtë të shprehin lirisht , pa u ndaluar as detyruar, përkatesine e tyre etnike, kulturore, fetare e gjuhësore" ¹⁾**.

Në mbrojtje të kësaj dispozite kushtetutese, në Kodin Penal sanksionohet se: "**Kanosja serioze për vrasje ose plagosje të rëndë, që i bëhet një personi nëpërmjet sistemeve kompjuterike, për shkak të përkatësisë etnike, kombësie, race apo feje, dënohet me gjobë ose me burgim deri në 3 vjet.**")²⁾

Siç shihet, ajo që e dallon këtë krim nga krimi i kanosjes në pergjithësi , që bëhet me gojë , me shkrim apo me gjeste , është se kryhet nëpërmjet sistemit kompjuterik, me dashje direkte dhe me motive racizmi dhe ksenofobie, për shkak të përkatësisë etnike, kombësie, race apo feje të personit të dëmtuar.

Racizëm është rasti kur një person e trajtojnë ndryshe vetëm e vetëm se ka ngjyrë tjetër të lëkurës ose vjen nga një vend tjetër apo i takon ndonjë besimi tjetër. Diskriminimi është lënie anash apo trajtim i pabarabarte të një personi për shkak të ngjyrës së lekurës, prejardhjes kulturore apo sociale, kombësisë , gjinisë, moshës apo besimit fetar vihen në pozitë me pak të favorshme se të tjeret ose thjesht injorohen.

Kjo vepër kryhet nëpërmjet:

- Kanosjes serioze për vrasje që i bëhet një personi nëpërmjet sistemeve kompjuterike për shkak të përkatësisë etnike, kombësie, race apo feje.
- Kanosjes serioze për plagosje të rëndë që i bëhet një personi nëpërmjet sistemeve kompjuterike për shkak të përkatësisë etnike, kombësie, race apo feje.

Vëndi që zë kjo vepër penale në sistemin e krimeve kompjuterike në vëndin tonë për vitet 2017 dhe 2018 paraqitet në tabelat e mëposhtëme:

1 Kushtetuta e R.Shqipërisë ,neni 20

2 Kodi Penal R .Shqipërisë. Tiranë. Janar 2016. Qendra e botimeve zyrtare..Neni 84/a

Veprat penale të evidentuara për vitin 2018 paraqiten si më poshtë vijon:³⁾

Veprat penale të evidentuara për vitin 2017 paraqiten si më poshtë vijon:⁴⁾

Nr	Vepra Penale	Evidentuar	Zbuluar	Zbuluar %	Autorë të veprave penale			
					Gjithsej	Masat e Mara		
						Arr/Nd	Gj. Lirë	Kërkim
1	Kanosje me motive rracizmi dhe ksenofobe nëpërmjet sistemit kompjuterik (N..KP)	1	1	100%	1	0	1	0
2	Pornografia	4	0	0	0	0	0	0
3	Shpërndarje e materialeve raciste ose ksenofobe me sistemin kompjuterik	1	1	100%	1	0	1	0
4	Fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik	2	2	100%	2	0	2	0
5	Mashtrimi kompjuterik	77	20	26%	21	1	19	1
6	Falsifikim kompjuterik	49	17	34%	17		17	0
7	Hyrja e paautorizuar kompjuterike	9	1	11%	1	0	1	0
8	Ndërhyrja e të dhënave kompjuterike	56	12	21%	13	1	10	2
9	Ndërhyrja në sistemin kompjuterik	12	1	8%	1	0	1	0
10	Keqpërdorimi i paisjeve	7	5	71%	6	1	4	1
TOTAL		218	60	27	63	3	56	4

Nga më sipër rezulton se gjatë vitit 2017 është evidentuar një rast i kesaj vepre penale, i ndodhur ne qytet, i cili eshte

3 Statistika te policise ,dërguar me shkresën nr.236/1 datë 11.03.2019

4 Statistika te policisë,dërguar me shkresën nr.236/1 datë 11.03.2019

zbuluar dhe autori është proceduar penalisht në gjëndje të lire. Natyrisht duke u bërë nëpërmjet sistemeve kompjuterike krimi evidentohet lehtë, por puna më e ndërlikuar është zbulimi i autorit , që përpiqet të fshehe identitetin e tij.

Ndërsa gjatë vitit 2018 është evidentuar po një rast i krimit të kanosjes me motive racizmi dhe ksenofobe nëpërmjet sistematik kompjuterik, i ndodhur në qytet, por që nuk është zbuluar autori i saj.

2. Shpërndarja e materialeve raciste ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik.

Në Kodin penal sanksionohet se: *“Ofrimi në publik ose shpërndarja e qëllimshme publikut, nëpërmjet sistemeve kompjuterike e materialeve me përmbajtje raciste ose ksenofobike përbën kundravajtje penale dhe dënohet me gjobë ose me burgim deri në dy vjet “.*⁵⁾ Kjo dispozite synon të mbrojë dinjitetin e personave që ju përkasin racave të tjera. Racizmi është besimi në superioritetin e një race mbi tjetrin, ku përfshihet dhe për katësia etnike, kombëtare, fetare .Vepra penale kryhet duke i ofruar dhe shpërndare publikut, nëpërmjet sistemeve kompjuterike, materiale me përmbajtje raciste dhe ksenofobie. Keto materiale kanë karakter fytes e poshtërues, përcmues dhe frikësues për personat e racave të tjera, si romët apo të racës së zezë.

Në vëndin tonë gjatë vitit 2017 është evidentuar një rast i kësaj kundravajtje penale , e kryer në qytet , dhe autori i saj është proceduar penalisht në gjëndje të lirë,ndërsa gjatë vitit 2018 nuk është evidentuar ndonjë rast i kësaj kundravajtje.

3. Fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik

Eshhtë një tjetër vepër penale kundër personave , për shkak

5 Kodi Penal R .Shqiprise. Tirane . Janar 2016 . Qendra e botimeve zyrtare..Neni 119/a

të përkatësisë etnike, kombësie, race apo feje. Në kodin penal është sanksionuar se: *“Fyerja e qëllimshme publike nëpërmjet sistemit kompjuterik, që i bëhet një personi për shkak të përkatësisë etnike, kombësie, racës apo fesë, përbën kundravajtje penale dhe dënohet me gjobë ose me burgim deri në dy vjet.”*⁶⁾ Edhe kjo dispozitë synon të mbrojë nderin e dinjitetin e personit për shkak të përkatësisë etnike, kombësisë, racës apo fesë se tij. Kjo kundravajtje penale kryhet nëpërmjet sistemit kompjuterik, sic mund të jenë fyerjet publike kundër romëve, egjiptianëve, zezakeve që bëhen për motive racizmi dhe ksenofobie. Gjatë vitit 2017 janë evidentuar dy raste të kryerjes së kësaj kundravajtje penale, të dyja në qytet dhe dhe autorët janë vënë para përgjegjësisë penale, duke u hetuar në gjëndje të lirë. Ndërsa gjatë vitit 2018 është evidentuar vetëm një rast i kësaj vepre penale, i cili është zbuluar dhe autori i saj është vënë para përgjegjësisë penale po në gjëndje të lirë.

Konkluzione

- Në mbrojtje të të drejtave të pakicave kombëtare dhe raciale janë edhe dispozitat penale për krimet kompjuterike, ku përfshihet: Kanosja me motive racizmi dhe ksenofobie nëpërmjet sistemeve kompjuterike, shpërndarja e materialeve raciste ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik, fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik.
- Gjatë vitit 2017 është evidentuar një rast i kësaj vepre penale, i ndodhur në qytet, i cili është zbuluar dhe autori është proceduar penalisht në gjëndje të lire. Natyrisht duke u bërë nëpërmjet sistemeve kompjuterike krimi evidentohet lehtë, por puna më e ndërlikuar është zbulimi i autorit, që përpiqet të fshehe identitetin e tij.

6 Po aty neni 119/b

- Gjatë vitit 2018 është evidentuar po një rast i krimit të kanosjes me motive racizmi dhe ksenofobe nëpërmjet sistemik kompjuterik, i ndodhur në qytet, por që nuk është zbuluar autori i saj.
- Në vëndin tonë gjatw vitit 2017 është evidentuar një rast i kundravajtjes penale shpërndarja e materialeve raciste ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik, e kryer ne qytet , dhe autori i saj është proceduar penalisht në gjëndje të lirë,ndërsa gjatë vitit 2018 nuk është evidentuar ndonjë rast i kësaj kundravajtje
- Gjatë vitit 2017 janë evidentuar dy raste të kryerjes së kundravajtjes penale fyerja me motive racizmi ose ksenofobie nëpërmjet sistemit kompjuterik, të dyja në qytet dhe e autorët janë vënë para përgjegjësisë penale, duke u hetuar në gjëndje të lirë.Ndërsa gjatë vitit 2018 është evidentuar vetëm një rast i kësaj vepre penale, i cili është zbuluar dhe autori i saj është vënë para përgjegjësise penale po në gjendje te lirë.

Këto ishin disa problem që menduam të trajtojmë në këtë kumtesë.

BIBLIOGRAFIA

- Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë
- Konventa për Krimin në fushën e Kibernetikës
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë
- Kodi i Procedures Penale të R.SH
- I . Elezi , E Drejta Penale , pjesa e përgjithshme .
- Policimi dhe Siguria ,Krimi kompjuterik, kercenimi kibernetik dhe siguria nderkombëtare . Botimi i Akademisë së sigurisë, Tiranë 2018 ,Vellimi i I dhe II
- Statistika të Policisë së shtetit, dërguar me shkresën nr.236/1 datë 11.03.2019.
- Arben Puto ."E Drejta Ndërkombëtare Publike" . Tiranë 2004 , Ribotim
- A.Anastasi , L.Omari "E Drejta kushtetutese ". Ribotim.
- Naim Mëcalla . Pastrimi i Parave. Tiranë 2018
- Ligji nr. 9880, datë 25.02.2008 "Për nënshkrimin elektronik"
- Ligji nr. 9887, datë 10.03.2008, ndryshuar me ligjin nr. 48/2012 "Për mbrojtjen e të dhënave personale"
- Ligji nr 8457, datë 11.2.1999 "Për informacionin e klasifikuar "Sekret shtetëror"
- Ligji nr.7905, datë 21.3.1995 "Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë", i ndryshuar.

Msc Enkela HOXHA
Universiteti Bujqësor i Tiranës
Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit
e-mail: enkelahoxha@gmail.com

DISA ASPEKTE TË RREGULLIMIT LIGJOR TË STATUSIT TË TË MITURVE NË FUSHËN PENALE

**SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF
JUVENILE STATUS IN THE CRIMINAL FIELD**

Abstrakt

Për herë të parë në historinë e shtetit shqiptar çështja e trajtimit ligjor të të miturve ka gjetur një rregullim të plotë dhe shkencor, duke mbajtur parasysh specifikën e moshës të mitur të cilët kryejnë vepra penale, duke vënë në themel të këtij rregullimi, anën psikologjike të kësaj moshe, nivelin e formimit të tyre, nivelin kulturor, arsimor, botën që ata konceptojnë etj.

Legjislacioni penal për të miturit karakterizohet nga kujdesi i veçantë, nga humanizmi, dhe përpjekjet për të "ndëshkuar" fajtorët në mënyrë që të mos dëmtohet personi dhe të orientohet drejt edukimit më të mirë të mundshëm, me normat e edukatës qytetare. Synimi i legjislatorit është që nëpërmjet një kujdesi të veçantë të bëhen përpjekje për të kanalizuar dhe disiplinuar këtë kategori specifike që ata të ndjejnë përkujdesjen e shoqërisë dhe të shtetit në jetën e tyre. Në mënyrë të detajuar janë bërë përpjekje që nëpërmjet Kodit të Drejtësisë Penale për të Miturit të jepet rregullimi i duhur ligjor i të gjitha aspekteve që i përkasin fushës së procedimit, ndëshkimit dhe zbatimit të dënimeve penale për kategorinë e adoleshentëve (të miturve), të cilët për shkaqe të ndryshme kanë marrë pjesë duke kryer vepra të ndryshme penale.

Legjislatori me të drejtë i ka kushtuar një rëndësi të posacme kësaj kategorie subjekti, ndaj të cilëve shoqëria dhe shteti ka një ndjeshmëri të lartë, kjo jo vetëm për faktin e mirërritjes së tyre si qytetarë të ndershëm, por edhe për atë që shmang dhe parandalon kryerjen prej tyre të veprave penale në të ardhmen.

***Fjalë kyçe:** ekzekutimi i vendimeve penale për të miturit, Kodi i Drejtësisë Penale për të Miturit, mbrojtja e jetës private të të miturit, trajtimi shëndetësor i të miturit, rehabilitimi dhe riintegrimi i të miturit*

Abstract

For the first time in the history of the Albanian state the issue of legal treatment of minors has found a thorough and scientific adjustment, taking into account the specifics of minors offenders who commit criminal offenses, based on this regulation, the psychological aspect of minors, the level of their formation, the cultural, educational level, the way they conceive the world, etc. Minors criminal legislation is characterized by special care, humanitarianism, and attempts to "punish" offenders so as not to harm the person and to orient them towards the best possible education, with the norms of civic education. The intention of the legislator is that through special care, efforts should be made to channel and discipline this specific category so that they feel the care of society and the state in their lives. Efforts have been made in detail to provide, through the Minors Criminal Justice Code, the proper legal regulation of all aspects pertaining to the processing, punishment and enforcement of criminal penalties for the category of teenagers (minors) who for various reasons participated in committing various criminal offenses. The legislator has rightly attached particular importance to this category of subject, to which society and the state have a high sensitivity, not only for the fact that they have been treated as honest citizens, but also for avoiding and preventing their performance of them of future offenses.

***Keywords:** execution of juvenile penalties, juvenile criminal justice code, protection of juvenile privacy, juvenile health care, juvenile rehabilitation and reintegration.*

1. Disa aspekte të rregullimit ligjor të statusit të të miturve në fushën penale

Dispozitat e këtij ligji veprojnë ndaj të miturve kur ata kanë mbushur moshën 14 vjeç dhe kanë kryer një krim ose kur ata kanë arritur moshën 16 vjeç dhe kanë kryer një kundravajtje penale. Po kështu, ky ligj parashikon rregullime ligjore dhe nuk e kufizon veprimin e vetë në moshën 18 vjeç kur kalon periudha e mitur dhe personi bëhet madhor, por për disa aspekte të veçanta që përbëjnë rregullime e shtrin efektin edhe për grupmoshat nga 18-21 vjeç, kur kjo kategori personash mund të vihet përpara përgjegjësisë penale për vepra penale që janë kryer në kohën kur subjekti ka qënë i mitur.

Kodi i Drejtësisë Penale për të miturit përshkruhet nga disa parime të cilat garantojnë interesin më të lartë të të miturve në procesin penal si të tilla mund të përmendim: shtrirjen e parimeve të drejtësisë penale për të miturit që nënkupton parimet e këtij kodi kanë efekt në të gjithë përmbajtjen e tij dhe zbatohen nga çdo person dhe organ kompetent në të gjitha veprimet dhe vendimet e tyre lidhur me të miturin në konflikt me ligjin, të miturin viktimë ose dhe dëshmitar i veprës penale. Parimet e këtij kodi zbatohen edhe në veprimet administrative të policisë dhe të organeve të tjera që kryejnë veprime në kuadrin e drejtësisë penale për të mitur. Edhe për të miturin vepron parimi i prezumimit të pafajësisë. Çdo dyshim për akuzën ndaj të miturit çmohet në favor të tij. Parimi i interesit më të lartë të fëmijës, ky parim detyron çdo organ kompetent që vendimet që ndërmerren të vlerësojë me përparësi interesin më të lartë të të miturit, duke urdhëruar që të mbahen parasysh nevojat e fëmijës për zhvillimin fizik, psikologjik, edukim e shëndet si dhe rritjen, përkatësinë në një familje. Mendimi i fëmijës në vartësi të moshës për të kuptuar, historia e fëmijës, situatat e veçanta të abuzimit, neglizhenca, shfrytëzimi, format e dhunës ndaj tij, aftësia e prindërve apo kujdestarëve për t'ju përgjigjur nevojave të fëmijës, vazhdimësia e marrëdhënieve personale të fëmijës me personat me të cilët ai ka lidhje.

Parimi i mbrojtjes nga diskriminimi që do të thotë se të miturit i garantohen të drejtat që parashikon ky kod pavarësisht nga gjinia, raca, ngjyra, etnia, gjuha, bindjes politike etj.

E drejta për zhvillimin harmonik të të miturit. Çdo vendim apo akt i organit kompetent duhet të përmbajë arsyetimin lidhur me zhvillimin fizik, mendor, shpirtëror dhe mënyrën si do të realizohet kjo. Parimi i proporcionalitetit që do të kuptojë se masat e marra ndaj të miturit do të jenë në raport me rrethanat e kryerjes së veprës penale prej tij.

Parimi i masave alternative të shmangies nga procedimi penal që vlerësohet si përparësi, pra si mundësia e parë. Kjo do të mbahet parasysh, pra në vëmendje të organit kompetent sepse kjo i shërben më mirë qëllimit të rishoqërizimit, rehabilitimit të të miturit dhe parandalimit të shkeljeve të ligjit kunddrejt vendosjes së tij në përgjegjësi penale.

Masat ekstreme të sigurimit të parashikuara në Kodin e Procedurës Penale siç janë: ndalimi, arrestimi etj. nuk zbatohen n.q.s mund të aplikohen masa më të buta. Sigurimi apo sanksione më të përshtatshme të parashikuara nga Kodi Penal. Në parimet që parashikon ky kod përfshihen edhe parimet e përgjithshme të sanksionuara nga Kodi i Procedurës Penale, të cilat i shërbejnë hetimit dhe gjykimit të çështjes me objektivitet dhe paanësi siç është pjesëmarrja e të pandehurit (të mitur) në proces drejtpërsëdrejti apo nëpërmjet përfaqësuesit ligjor. Veprimet proceduriale që i përkasin një subjekti të mitur kryhen me përparësi, pa vonesa të pajustificuara. Sigurisht kjo dispozitë e parashikuar në nenin 17 të Kodit të Drejtësisë Penale për të Miturit, e ka bazën në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë ku përcaktohet se gjykimi i çështjeve duhet të bëhet brenda një afati të arsyeshëm.

Krahas parimeve të përmendura më lart, pasqyrohen edhe parime të tjera të cilat tregojnë për përpjekjet shumë resultative të ligjvënësit për të rregulluar në mënyrë të përsosur dhe harmonike këto marrëdhënie shumë të rëndësishme në fushën e të drejtës penale për të miturit. Mund të përmendim si të

tilla: pjesëmarrjen e detyrueshme të psikologut, të drejtat e të miturit në konflikt me ligjin, ndihma ligjore ndaj të miturit falas, mbrojtja e jetës private të tyre për të mos dëmtuar imazhin dhe personalitetin e tyre duke ndaluar publikimin e të dhënave. Këto të drejta nuk i gëzon vetëm i mituri në konflikt me ligjin, por edhe i mituri viktimë apo dëshmitar i veprës penale.

Me të drejtë ligji ka kërkesa taksative për të specializuar të gjithë personelin e nevojshëm që do të merren me aspekte të ndryshme të procedimit, gjykimit, ekzekutimit dhe rehabilitimit të personave të mitur, përfshirë këtu edhe mbrojtësit, pra avokatët që edhe këta të fundit duhet të jenë të specializuar në drejtësinë për të mitur, pa e kufizuar të miturin në proces ose përfaqësuesin e tij ligjor që të zgjedhë dhe të mbrohet nga një avokat tjetër që nuk është përfshirë në listën e avokatëve të specializuar për këtë qëllim.

Në nenin 27 të ligjit, përcaktohen kompetencat e gjykimit të çështjeve të drejtësisë për të mitur duke nënvizuar se i mituri në konflikt me ligjin gjykohet nga seksioni për të mitur, gjyqtarët e së cilës janë të specializuar dhe të trajnuar për drejtësinë penale për të mitur. Këto seksione janë kompetente edhe për gjykimin e personave madhorë, por që në atë çështje viktimë të jetë i mituri. Kështu veprohet edhe në rastin kur një i mitur është bashkëpunor me një të rritur. Në rastet kur viktima është i mitur dhe gjykimi bëhet nga tre gjyqtarë është vendosur kushti që të paktën njëri gjyqtar duhet të jetë i specializuar për gjykimin e të miturve.

Po kështu në policinë e shtetit veprimet me të miturin kryhen nga një punonjës i specializuar sikundër kërkohet për oficerët e policisë gjyqësore apo për prokurorët që merren me këtë grup çështjesh.

Në ligj trajtohet në mënyrë të posaçme edhe kategoria për të miturit që janë viktima të veprës penale apo të dëshmitarëve të mitur, për të cilët shënohen një sërë të drejtash dhe rregullash që kanë për qëllim mbrojtjen e interesave të tyre, duke evituar

impresionimin e tyre apo sugjestionimin e mundshëm si dhe të evitojë mbresat negative që mund të shkaktojnë procesi i marrjes në pyetje, apo të ndonjë lloj veprimi tjetër procedural siç mund të jetë ballafaqimi etj. vendosen rregulla të veçanta për të miturit viktimë, si dhe të miturit dëshmitar edhe kur ai është nën moshën 14 vjeç. Parashikohen një sërë masash për të mbrojtur jetën private dhe mirëqënien e të miturve viktimë dhe dëshmitarë.

Një veçori e rëndësishme e këtij ligji është rregullimi i shmangies nga ndjekja penale dhe nga dënimi për të miturin për të cilin ka prova të mjaftueshme për një dyshim të arsyeshëm se ai ka kryer një vepër penale për të cilën parashikohet një dënim me burgim deri në 5 vjet në maksimum ose me gjobë. Rregullat e përcaktuara për këtë çështje i lejojnë prokurorët në disa raste të përcaktuara nga ligji që ai të përfundojë çështjen me mosfillim të procedimit penal ose me pushimin e procedimit (kur ai është filluar). Gjykata mund të vendosë sipas rastit zbatimin e masës së shmangies ose kthimin e çështjes prokurorit për të proceduar me zbatimin e kësaj mase. Në këto dispozita trajtohen edhe masat alternative të mundshme për shmangien nga ndjekja penale të cilat mund të përfshijnë:

- a. Programet e drejtësisë restauruese dhe ndërmjetësimit
- b. Këshillimin për të miturit dhe familjen
- c. Paralajmërimin me gojë
- d. Masat detyruese
- e. Vendosjen nën kujdes.

Masat njëherësh mund të jenë një ose disa, ato përzgjidhen me kujdes duke u udhëhequr nga mosha, karakteri, zhvillimi i intelektit etj. të të miturit.

Ligji parashikon edhe programet e drejtësisë restauruese ose ndërmjetësimi, që të gjejë zbatim kjo formë duhet të jepet pëlqimi i të miturit të akuzuar dhe palës së dëmtuar. Propozimi për këtë vjen nga prokurori ose gjyqtari të cilët

vendosin pezullimin e procesit për një kohë deri në 45 ditë e nëse marrëveshja e ndërmjetësimit nuk arrihet atëherë vazhdon procesi penal.

Më tej në këtë kod vendosen rregulla strikte që i përkasin metodikës të hetimit dhe veprimeve të ndryshme të procedimit të cilat garantojnë objektivitetin dhe paanësinë e veprimeve të cilat shmangin në mënyrë maksimale parregullësitë apo dëmtimin e interesave të fëmijës. Kështu ekzistojnë rregulla për pyetjen e të miturit në konflikt me ligjin, parashikohen garanci procedurale, mirëtrajtimin e tij në këtë fazë të hetimit siç mund të jenë: ndaloheq keqtrajtimi fizik apo psikologjik i tij gjatë pyetjes me qëllim për të nxjerrë informacione prej tij, eliminimi i frikësimit ose ndrojtjes nga procesi, pyetja të bëhet në prani të mbrojtësit e të psikologut, gjuha e përdorur të jetë miqësore dhe e kuptueshme. I mituri apo përfaqësuesi i tij mund të kërkojnë pushim në çdo kohë. Ndalohet pyetja gjatë natës nga ora 22-8. Atij i garantohet ushqim të paktën një herë në 4 orë nga ora 8-22, uji pa orar, tualeti përdoret në çdo kohë etj.

Kështu rregulla të detajuara janë përcaktuar pothuajse për të gjitha veprimet hetimore siç janë kontrolli personal, ekzaminimi mjekësor etj.

Veçori e këtij ligji është edhe fakti i zbutjes së masave të sigurimit për të miturit, kjo është shumë e rëndësishme për faktin se masat e sigurimit sidomos arrestimi i të dyshuarit është një element që ndikon drejtpërdrejt në psikologjinë e personit duke i shkaktuar atij një traumë shumë të rëndë që përjetohet shumë keq nga i akuzuari, sidomos kjo e rëndon akoma më shumë gjendjen e të miturit, i cili për shkak të moshës së tij është në formimin e ndërgjegjes.

Në këtë kod parashikohen edhe masa sigurimi shtesë tej atyre të parashikuara nga Kodi i Procedurës Penale si të tilla janë:

- a. Vendosja e të miturit nën mbikqyrje
- b. Vendosja e të miturit në një shërbim më të specializuar.

Arresti me burg ka rregulla të veçanta, ai vendoset si një alternativë e fundit dhe vetëm kur ekziston nsonjë nga kriteret e mëposhtme:

Sanksioni I parashikuar për veprën penale për të cilën ai akuzohet është me burgim me minimumin mbi 7 vjet, kur i mituri përbën rrezik serioz për të tjerët dhe ky rrezik nuk mund të mënjanohet në ndonjë mënyrë tjetër si dhe kur ai përpiqet t'i shmanget drejtësisë. Ai nuk mund të mbahet në paraburgim jo më shumë se gjysma e kohës të paraburgimit të caktuar për të rriturin.

Rregulla të përcaktuara në mënyrë të posaçme ka parashikuar ligji për afatet e hetimit e të gjykimit të kësaj kategori çështjesh duke vendosur afate konkrete në muaji. Mënyra e gjykimit bëhet me dyer të mbyllura. Po ashtu janë rregulluar në mënyrë të veçantë dhe llojet e dënimeve që ndahen në dy kategori:

- a. Dënimet jo me burgim
- b. Dënimet me burgim

Dënimet jo me burgim janë kufizimi i lirisë, qëndrimi në shtëpi, gjoba, kryerja e një pune me interes publik, ndalimi për kryerjen e një veprimtarie dhe përmbushja e detyrimeve të caktuara. Dënime kryesore janë: burgimi, kufizimi i lirisë dhe gjoba, ndërsa të gjitha dënimet e tjera të përmendura janë dënime plotësuese që për të miturin mund të jepet vetëm një dënim kryesor dhe vetëm një dënim plotësues.

Kodi Penal i të Miturve trajton në mënyrë të detajuar secilin prej llojeve të dënimeve të përmendur më lart duke sqaruar plotësisht specifikën e tyre pa lënë hapësirë për keqinterpretime.

2. Ekzekutimi i vendimeve penale për të miturit dhe pezullimi i tyre

I pandehuri i mitur që është me masën e sigurimit arrest me burg, gjatë kësaj kohe që ndaj tij qëndron kjo masë

sigurimi duhet të sistemohet në mënyrë të detyruar vetëm në seksionin e të miturve në mjediset e paraburgimit, kjo nënkupton që në ambjentet e paraburgimit duhet të krijohet seksioni i të miturve, i cili do të shërbejë për këtë qëllim. Kjo është e përcaktuar në aktet nënligjore të nxjerra nga Ministri i Drejtësisë. Ndërsa ekzekutimi i vendimit të dënimit për të miturin që përmban burgim do të ekzekutohet duke u vendosur ai në institucionin e posaçëm që do të shërbejë për vuajtjen e dënimit për të miturin. Këto institucione të posaçme duhet të jenë organizuar në përputhje me kërkesat e respektimit të shëndetit dhe dinjitetit të të miturit e të shërbejnë për rishoqërimin, riintegrimin, rehabilitimin dhe parandalimin e rikryerjes së veprave penale. Për këtë kërkohet një asistencë, përkujdesje dhe mbikqyrje e veçantë dhe individuale. Personeli shërbyes në këto institucione pra si në paraburgim ashtu dhe në atë të burgimit duhet të asistohet nga mjek, infermier, psikolog, dhe punonjës social, në vartësi nga nevojat, mundet që të ketë edhe mjek pediatër apo specialist të natyrave të ndryshme. Duhet që në këto ambiente me të mitur të ketë kontroll visual, i cili mund të realizohet edhe në mënyrë elektronike. Kjo nuk duhet kuptuar si një tutelë, por përkundrazi për shkak të moshës të tyre të mitur, ata janë subjekte të veçanta e në kushtet e izolimit, mund të ndërmarrin veprime që mund të dëmtojnë shëndetin e tyre apo veprime të dëmshme për moshatarët e tyre bashkëvuajtës si dhe veprime të tjera të dëmshme.

Për ekzekutimin e vendimit penal me burgim janë vendosur rregulla strikte me qëllim që të mbrohen interesat e të miturve. Në themel të këtyre rregullave janë standartet e vendosura nga Kushtetuta, Marrëveshjet Ndërkombëtare që janë pranuar nga shteti jonë, pra janë ratifikuar si dhe nga aktet e tjera siç janë edhe Kodi Penal, Kodi Penal i të Miturve dhe ato të vendosura nga Kodi i Procedurës Penale. Në rregulloren e përgjithshme të burgjeve parashikohen në mënyrë të veçantë rregulla për këtë kategori të burgosurish, rregulla këto të veçanta që i shërbejnë qëllimit të mbrojtjes së

interesit të tyre. Këtu përfshihen struktura dhe funksionimi i institucionit të ekzekutimit të vendimeve penale për të mitur, planifikimi individual i ekzekutimit të vendimit për këta të dënuar, zbatimin e formave të stimujve dhe masave të tjera për këta subjekte, masat disiplinore, procedura për kërkesat dhe ankesat e tyre, organizimi i procesit të rehabilitimit të tyre, kushtet për zbatimin e masave të sigurisë, funksionimin e regjistrave e fashikujve personal të këtyre të dënuarve, kushte me të detajuara për ekzekutimin e vendimit me burgim për këta të dënuar. Në këtë fazë të miturit i caktohet edhe mbrojtës kryesisht.

Të dënuarit e mitur vendosen veç nga të dënuarit e rritur duke përcaktuar edhe rastet e vendosjes, mbajtjes dhe lëvizjes së tyre jashtë institucionit, por gjithmonë të ndarë nga të rriturit. Po kështu ndodh edhe për të miturat, të cilat veçohen nga meshkujt e mitur duke treguar edhe rastet përjashtimore. Brenda për brenda të miturit ndahen sipas grupmoshës, llojit dhe rëndësisë së veprës që ata kanë kryer, mbahet gjithashtu parasysh zhvillimi i tyre fizik dhe mendor. Këto rregulla parashikohen në mënyrë të detajuar në rregulloren e përgjithshme të burgjeve. Më tej në këtë kod përcaktohen rregulla që i përkasin kontrollit mjekësor, kjo për të evidentuar gjendjen e tyre shëndetësore, konstatimin e ndonjë dëmtimi fizik ose mendor për të bërë të mundur ndihmën dhe përkujdesin shëndetësor, por jo edhe për të ndërtuar punën me të miturin sipas nivelin dhe anën e tij psikologjike. Ligji përcakton gjithashtu në mënyrë të hollësishme mënyrat dhe format që i përkasin shërbimit të tyre shëndetësor duke përfshirë format e përkujdesjes dhe trajtimit shëndetësor të tyre. Kjo përfshin të gjitha fushat e përkujdesjes shëndetësore, siç janë ato psikiatrike, shërbimi ndaj përdoruesve të drogës apo alkoolit, kujdesi dentar, i syve etj.

Kur ka konstatime të abuzimit qoftë edhe të mëparshëm të miturit njoftohet prokurori, i cili vendos dhe operon sipas parashikimeve të kodit të të miturve dhe kodit të procedurës penale.

Për këtë kategori të dënuarish ka kërkesa të veçanta në krahasim me të dënuarit e tjerë sa i përket kushteve të jetesës dhe të ushqimit. Atyre ju sigurohen kushtet e arsimimit duke përfshirë sigurimin e kushteve për të realizuar arsimin bazë të detyrueshëm dhe sipas rastit arsimin e mesëm dhe atë të lartë. Procesi arsimor në paraburgim apo në burgimin e të miturve duhet të jetë në përputhje dhe sipas standarteve të arsimit në përgjithësi në Shqipëri, kjo sa i përket përmbajtjes së programit dhe vlerave të tij. Këtu bëhen përpjekje nga ligjvënësi që ndjekja dhe zhvillimi i arsimimit të bëhet mundësisht jashtë ambjenteve të paraburgimit dhe burgimit, duke e konsideruar si rast të veçantë zhvillimin e procesit mësimor në mjediset e paraburgimit dhe burgimit. Në këtë pjesë me të drejtë është parashikuar që të miturve duke u udhëhequr nga prirjet dhe interesat e tyre të ndjekin trajnimin profesional. Kjo është një formë mjaft resultative sepse jo vetëm i tërheq ata në fusha të caktuara, siç mund të jenë sektorët elektrikë, mekanikë etj, por ju jep atyre një profesion të caktuar i cili do të parandalojë vazhdimin e tyre dhe përsëritjen në rrugën e kriminalitetit. Në mënyrë shumë objektive është parashikuar se dokumentat e shkollimit të të miturve në paraburgim apo burgim nuk do të kenë asnjë të dhënë, pra asnjë informacion që ai ka qënë i burgosur. Kjo për të ruajtur dinjitetin dhe personalitetin e tyre.

Për të miturit të cilët kanë "boshllëqe" në dijet e tyre dhe shkollimi normal paraqitet i vështirë, kërkohet që me ata të organizohen programe të veçanta dhe individuale për të "kapërcyer" këto vështirësi dhe për të ndjekur programin e shkollimit të tyre.

Në ligj rregullohet edhe një aspect shumë i rëndësishëm që ka të bëjë me punësimin e tyre duke lejuar dhe krijuar një hapësirë shumë të vlefshme që ka të bëjë jo vetëm me edukimin e tyre, por edhe me drejtimet e tjera siç është ana shëndetësore e tyre që i shërben heqjes së stresit që shkakton izolimi i tyre. Gjithashtu kjo ka edhe përfitimin financiar, këtu ligji parashikon dhe lejon që këta të rinj mund të punojnë

edhe jashtë institucionit duke ju nënshtuar rregullave të parashikuara nga Kodi i Punës që përfshijnë kohëzgjatjen ditore të punës 6 orë, sigurisht këtu parashikohen edhe disa kufizime që synojnë mbrojtjen e interesave të të miturit. Këtyre të fundit ju krijohet mundësia për aktivitete sportive në një hapësirë të përshtatshme ose me pajisje të duhura sportive.

Në mënyrë të detajuar dhe me një diapozon mjaft të gjerë përcaktohen kontaktet me familjen dhe rrethin shoqëror, sigurisht kjo është një anë e domosdoshme dhe mbush një boshllëk të madh të të dënuarit të mitur, i cili e ka të domosdoshme këtë lloj kontakti, prandaj me të drejtë i është kushtuar kujdes këtij aspekti si pjesë e rëndësishme e rehabilitimit të tij. Një rregullim i mirë i është bërë edhe lejes që i jepet të miturit të dënuar me burgim gjatë kohës që ai vuan këtë dënim. Sipas përcaktimit në ligj ai ka të drejtë të marrë leje 3 herë në vit ku ligji përcakton se "kohëzgjatja e kësaj leje nuk i kalon 15 ditë". Mënyra se si është shprehur ligjvënësi ka një paqartësi dhe lë vend për interpretim pasi nuk del se çfarë ka dashur të thotë legjislatori, që të treja lejet së bashku nuk i kalojnë 15 ditë gjithsej apo në secilin rast ai do të përfitojë 15 ditë. Së pari në kuptojmë kjo leje është jo në fakultetin e institucionit, por është detyrim i tij pasi thuhet se "I mituri i dënuar me burgim ka të drejtë të marrë leje të shkurtër nga vendi i vuajtjes së dënimit", pra është një e drejtë e të miturit dhe pavarësisht nga mënyra e paqartë e ligjit se 15 ditëshi do të jetë afati i vetëm një leje apo i të treja rasteve, ne mendojmë se ky afat i përket vetëm një rasti leje, kjo për arsye se në këtë leje përfshihet edhe koha e nevojshme për udhëtim. Leja është e kushtëzuar nga koha e burgimit që ai ka në dënimin e tij, e në vartësi sesa ka vuajtur prej saj, p.sh ai duhet të ketë vuajtur 1/3 e dënimit për të përfituar këtë leje, kur ai ka një dënim Jo më pak se 3 vjet burgim e kështu me rradhë. I mituri gjatë kryerjes së dënimit ndjek zbatimin e një planifikimi individual që ndiqet

dhe drejtohet nga një punonjës social, i cili është përgjegjës për ecurinë e këtij planifikimi. Kur i mituri mbush moshën 18 vjeç ai largohet nga institucioni i ekzekutimit të vendimeve penale për të miturit dhe kalon në pjesën e vuajtjes së dënimit për të rriturit.

Ligji është ndalur edhe në përcaktimin e formave të motivimit për të nxitur të miturin e dënuar që të respektojë dhe të përqafojë programet edukative si të tilla ndër të tjera përmenden: dhënien e një deklaratë mirënjohje, heqjen para kohe të një mase disiplinore, dhënien e një vizite shtesë, një telefonatë shtesë, lejimin e sendeve jo të ndaluara, të drejtën e përdorimit të kompjuterit etj. Krahas këtyre avantazheve, përcaktohen edhe kufijtë e zbatimit të masave disiplinore që fillojnë me vërejtjen në formë paralajmërimi e në vazhdim shënohen si të tilla, kufizimet deri në një muaji i frekuentimit të dyqanit të ndodhur në ambjentet e institucionit, kufizim deri në një muaji e të drejtës për të përdorur sende të lejuara etj. Krahas përcaktimit të masave, përshkruhet edhe procedura e caktimit të tyre si dhe e drejta e ankimit që të miturit kanë ndaj marrjes së këtyre masave nga institucioni.

Ligji rregullon edhe çështjen e lirimit para kohe me kusht të këtyre të dënuarve duke i favorizuar dukshëm ata në krahasim me të dënuarit e rritur për këtë aspekt. Për lirimin me kusht të të miturit vendosen detyra për gjykatën e cila krahas arsyeve për të cilat e çmon të nevojshme të veprjës në atë mënyrë d.m.th të urdhërojë lirimin e të dënuarit, duhet të përmbajë kushtet që i vendosen të miturit me qëllim që ai të mbështetet dhe të plotësojë më së miri riintegrimin dhe rishoqërimin e tij. N.q.s i mituri shkel apo nuk respekton kushtet e shënuara në vendimin e dhënë nga gjykata për lirimin e tij para kohe me kusht, atëherë mund të ketë si pasojë revokimin e vendimit duke e kthyer atë përsëri në vazhdimin e ekzekutimit të vendimit të dënimit. Sigurisht që ky vendim është i ankimueshëm sipas rregullave që vendosen në Kodin e Procedurës Penale. Parashikohet gjithashtu rishikimi periodik

i mundësisë dhe lirimit me kusht për të miturin, kjo përfshin periudha kohore çdo 3 muaj dhe shqyrtohet me kërkesën e të dënuarit të mitur.

Rregulla të hollësishme parashikon ligji duke vendosur detyra për institucionin e ekzekutimit të vendimit, kjo me qëllimin që të përgatit të miturin për kohën mbas lirimit të tij nga vuajtja e dënimit. Për këtë administratës i vihet detyra e përgatitjes së një plani të posaçëm, kjo në bashkëpunim edhe me të miturin, me familjarët e tij, me strukturat e mbrojtjes të të miturve. Ligji përcakton krijimin e një strukture të re siç është "Qendra e parandalimit të krimeve të të miturve dhe të rinjve" pranë Ministrisë së Drejtësisë, e cila do të ketë për qëllim mbikqyrjen dhe mbrojtjen e të miturit apo të rinjve pas kryerjes prej tyre të dënimit. Në mënyrë shumë të studiuar dhe të gjithanshme parashikohen përgatitja dhe nevojat e të miturit pas lirimit të tij. Këtu përshkruhen hollësisht detyrat e këtyre organeve përfshirë këtu edhe institucionin e shërbimit të provës. Siç u tha më lart të gjitha këto veprime e përgatitje bëhen nga këto institucione shtetërore si një përkujdesje ndaj të miturit që ai të gjejë veten e tij në shoqëri dhe të evitohet në maksimum mundësia që ai të rikthehet përsëri në rrugën e gabuar të krimit, apo të veprave të tjera penale. Në vijim të këtyre dispozitave, gjen rregullim edhe veprimtaria e këtyre organeve për mbështjetjen që duhet t'i japin të miturit pas lirimit të tij nga vuajtja e dënimit. Këtu ligji ka shtrirë më tej veprimin e organeve të ndryshme duke aktivizuar edhe ato të qeverisjes vendore, të cilat mund të bëjnë të mundur strehimin e përshtatshëm kur i mituri nuk ka të tillë. Do të thoja se ndonëse nuk parashikohet nga ligji detyrimi i organeve të pushtetit vendor për një përkujdesje ndaj këtyre të miturve për sistemimin e kësaj kategorie në punë, apo për regjistrimin e tyre ose të ndjekjes së kurseve profesionale, por ligji në fjalë i ngarkon ato organe me këtë detyrim të rëndësishëm, për të kontribuar sado pak në sistemimin e këtyre personave, me përkujdesin për banim pse jo edhe për punësim kur ekzistojnë

mundësitë, por që pushteti vendor ka kontakte me disa nga bizneset nëpërmjet të cilave mund të sistemojë me preferencë kategori të miturish të cilët kanë qënë kontigjent I veprave penale.

Në përfundim vlerësojmë së tepërmi hapin shumë të madh dhe cilësor që ka sjell legjislacioni penal i të miturve, i cili në mënyrë të detajuar sjell një rregullim shumë të rëndësishëm në këtë fushë. Megjithëkëtë mendojmë se ekzistenca e një ligji të plotë dhe të saktë nuk është plotësisht e mjaftueshme për të sjellë efektet e duhura në këtë fushë delikate dhe të rëndësishme. Krahas kësaj duhet të bëhen edhe përpjekje maksimale që ky ligj të gjejë zbatim, pra vënia në jetë duke respektuar frymën humane dhe të kujdesit të veçantë ndaj kësaj kategorie njerëzish. Për këtë duhet një përkujdesje e posaçme për të përzgjedhur specialistët të cilët do të ndjekin zbatimin e këtij ligji sidomos në fazën e ekzekutimit të vendimeve penale të të miturve, prapë bëhen përpjekje për të shfrytëzuar në maksimum hapësirat e këtij ligji, i cili ka në tërësinë e tij interesin e të miturve. Sigurisht nga zbatimi i drejtë dhe i saktë i ligjit në praktikë do të garantohet edhe ruajtja e balancës që përparësitë dhe lehtësirat e ligjit të mos kthehen në efektin negativ. Kemi parasysh këtu faktin se ndëshkimet e "buta" dhe favoreet që parashikohen në ligjin për të miturit mos shërbejnë si faktor nxitës që të shtyjë në ndonjë rast përsëritjen në krim apo në kundravajtje penale.

BIBLIOGRAFIA

- Kodi i Drejtësisë Penale për të Miturit i Republikës së Shqipërisë
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë
- Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Shqipërisë
- Rregullore e brendshme e Drejtorisë së Burgjeve
- Rregullore e përgjithshme e burgjeve
- Elezi, I. dhe Hysi, V. "Politika Kriminale" Pegi, Tiranë 2006
- Elezi, I. "E drejta penale" pjesa e posaçme, Tiranë 2005
- Islami, H., Hoxha, A., Panda, I. "E drejta e procedurës penale" Botimet Morava, Tiranë 2010
- Hysi, V "Kriminologjia" Tiranë 2006
- Ligji nr. 8331 datë 21.04.1998 "Për ekzekutimin e vendimeve penale"
- Ligji nr. 8328 datë 16.04.1998 "Për të drejtat dhe trajtimin e të burgosurve"
- www.eurallius.eu
- www.thiennhien.net
- www.ohchr.org

Dr. Valbona SOFTA
Kolegji Universitar “Wisdom”
e-mail: valbona.softa@wisdom.edu.al

TEORITË DHE STRATEGJITË E MËSIMIT TË GJUHËVE TË HUAJA

Abstrakt

Konsensusi i përgjithshëm që reflektojnë librat e psikologjisë në lidhje me përkufizimin e fjalës 'motivim' është : "motivimi është një gjendje ose situatë e brendshme e tipit dëshirë, nevojë, apo shtysë e brendshme, që shërben për të aktivizuar ose dhënë energji dhe drejtim sjelljes së individit dhe për ta orientuar atë drejt arritjes së qëllimeve". Ekzistojnë disa teori të motivacionit që kanë rrënjët e tyre në qasjen e procesimit të informacionit ndaj të mësuarit të gjuhës së huaj. Këto qasje fokusohen në kategori dhe etiketa të cilat njerëzit i përdorin si ndihmesë për të identifikuar mendimet, emocionet, dhe sjelljet. Teoria e parë është disonanca konjitive, (Leon Festinger); teoria e shpërblimit, (Heider,1958; Weiner,1974), si dhe teoria e bihejviorizmit, (Krashen), teoria e konjitivizmit (Noam Chomsky). *Në rastin e gjuhëve të huaja mjedisi fizik ndikon jo vetëm në aftësitë komunikuese, por edhe në nivelin e motivimit. Kurset shkollore tani theksojnë eksperimentimin pjesëmarrës jo atë mbikqyrës, demonstrimin visual dhe teknika aktive mësimore; klasat ideohen me një format social.*

***Fjalë Kyçe:** të mësuarit të gjuhës së huaj, disonanca konjitive, teoria e shpërblimit, teoria e bihejviorizmit dhe konjitivizmit, mjedisi fizik*

Hyrje

Franken (1994) solli një komponent shtesë në përkufizimin e tij për motivimin e mësimit të gjuhëve të huaja: "motivimi është nxitja, drejtimi dhe këmbëngulja në sjelljen e individit". Shumë teoricienë të motivimit mendojnë se motivimi ndikon në kryerjen e reagimeve të mësuara, që do të thotë se një sjellje e mësuar nuk ndodh në rast se nuk provokohet me anë të energjisë. Pyetja kryesore shtrohet nëse motivimi është faktor parësor apo dytësor tek sjellja. Kjo do të thotë se mbetet e hapur çështja për ndryshimet në sjelljen e individit,

nëse shpjegohen më mirë me parimet e ndikimeve mjedisore/ ekologjike, perceptimin, memorien, zhvillimin konjitiv, emocionin, stilin shpjegues, apo nëse konceptet për motivimin janë në mënyrë unike ngushtësisht të lidhura me motivimin. Në diskutimet për mësimin e gjuhës së huaj, Gardner (1985) realizoi klasifikimin e koncepteve "motivim integruar", si psh. dëshira për të mësuar me qëllim identifikimin e kulturës së vendit, gjuhën e të cilit po mëson, dhe "motivim instrumental" dëshira për të gjetur një punë më të mirë. Ka disa teori të motivacionit që kanë rrënjët e tyre në qasjen e procesimit të informacionit ndaj të mësuarit. Këto qasje fokusohen në kategori dhe etiketa të cilat njerëzit i përdorin si ndihmesë për të identifikuar mendimet, emocionet, dhe sjelljet.

Teoria e parë është disonanca konjitive e cila në një mënyrë është e ngjajshme me humbjen ekuilibrit në teorinë e Piaget për zhvillimin konjitiv. Kjo teori u zhvillua nga Leon Festinger (1957) dhe tregon se kur ka mospërputhje midis dy besimeve, dy veprimeve, ose midis një besimi dhe një veprimi, ne do të reagojmë për të zgjidhur konfliktin dhe mospërputhjet. Nënkuptimi i kësaj teorie është se nëse ne krijojmë masën e duhur për humbjen e ekuilibrit, kjo do të çonte individin drejt ndryshimit të sjelljes, që nga ana tjetër do të sillte në vetvete një ndryshim në mënyrën e të menduarit, dhe për pasojë më shumë ndryshime në sjellje.

Një tjetër qasje është teoria e shpërblimit (Heider, 1958; Weiner, 1974). Kjo teori propozon që cdo individ përpiqet të shpjegojë suksesin ose dështimin e unit dhe të tjerëve duke dhënë disa "atribute". Këtotribute janë ose të brendshme ose të jashtme dhe janë ose nën kontroll ose jashtë kontrollit. Në mjedisin mësimdhënës është e rëndësishme të asistosh studiuesin në mënyrë që të zhvillojë shpjegime tëtributeve vetjake për përpjekjet e bëra, (e brendshme, vetë - kontroll). Nëse dikush gëzon atributin e aftësive të brendshme, por jo mbajtjen e vetes nën kontroll (psh. Unë nuk e bëj mirë këtë)

, sapo të ndeshet me një vështirësi në procesin e të mësuarit, ai/ajo do të ulë ritmet e sjelljes për një studim të mirë. Nëse personi gëzontribute të jashtme, nuk ka asgjë që mund të bëjë ai vetë për t'u vetë ndihmuar në një situatë mësimore (përgjegjësia për të demonstruar çfarë është mësuar është tërësisht jashtë personit). Në këtë rast, nuk ka asgjë që individit mund të bëjë në raste problemesh në situata mësimore. Në përgjithësi, shpjegimet përse i përket burimeve të motivimit mund të kategorizohen në të jashtme (jashtë individit) ose të brendshme (brenda individit). Burimet e brendshme dhe teoritë lidhur me to ndahen në nënkategori të trupit/fizike, të mendjes/mendore, psh. konjitive, afektive, personale, dhe shpirtërore.

Paradigma e fjalëve kyçe

Gjuhët e huaja: të nxënë të kundrejt të mësuarit

Ekzistojnë shumë diskutime mbi përkufizimin e dallimit midis të nxënë në gjuhën e huaj dhe mësimin e gjuhës së huaj. Studiuesi amerikan Steven Krashen e karakterizon të nxënë si “ një proces të subkoshientit, që rezulton me njohuritë e gjuhës, ndërsa në procesin koshient mësimit i gjuhës lidhet vetëm me njohjen e saj. Të nxënë në një gjuhë të huaj është më e suksesshme dhe ka më shumë jetëgjatësi se të mësuarit e saj.” (Krashen, S., 1982, *Acquiring a Second Language, WLE*). Krashen sugjeron se “gjuha e huaj lipset të mësohet në të njëjtën mënyrë si dhe bebet mësojnë gjuhën amtare”. Aftësia graduale e përdorimit të gjuhës nga fëmijët është rezultat i shumë proceseve subkoshiente, ai dëgjon shumë dhe nuk mësohet se si të flasë në mënyrë të ndërgjegjshme). Pranimi i mënyrës koshiente të të mësuarit zë vend në klasën e gjuhëve, ne nuk përjashtojmë biheviorizmin dhe konjitivizmin. Kështu, të mësuarit në mënyrë të ndërgjegjshme shihet si një qasje metodologjike, e cila inkurajon mësimin e gjuhës nëpërmjet një sasive të madhe inputesh dhe me një theks

domethënës në aktivitetet e komunikimit. Në përmbledhje të përkufizimit midis të nxënët e gjuhës he mësimit të saj, ne mund të themi se është shumë e rëndësishme të përkufizohen termat të mësuarit dhe mësimdhënies.

Të mësuarit:

- Lidhet me përfitim e kornizës së gjuhës
- Mësuesi e ka këtë njohuri dhe jo studenti
- Është roli i mësuesit ta përcojë këtë njohuri
- Procesi i të mësuarit ndihmohet shumë nga faktorë psikologjikë, kulturorë, socialë dhe pedagogjikë.
- Të mësosh një gjuhë do të thotë të mësosh rregullat e gjuhës fjalorin me anë të aktiviteteve si memorizimi, të lexuarit, të shkruarit, etj. Të mësuarit aktiv është shumë i rëndësishëm për mësimin e gjuhës

Teoritë e Mësimit të gjuhëve të Huaja; Teoria e Bihejviorizmit

Teoria bihejvioriste e të mësuarit mbështet idenë e kushtëzimit, qe ka si model zinxhirin stimul-përgjigje-zbatim, dhe që qëndron për mënyrën se si një bebe mëson një gjuhë të huaj. Bihejviorizmi, i cili mbi të gjitha është një teori psikologjike, e bazuar në formimin e zakoneve, u përshtat për disa kohë nga mësues dhe studiues të gjuhëve, veçanërisht në Amerikë, dhe si rezultat doli Metoda Audio- Gjuhësore, e cila ende përdoret në disa vende të botës. Kjo metodë përdor ushtrime të qendrueshme dhe të përsëritura nga studentët, ndjekur me zbatime pozitive apo negative.

Teoritë e Mësimit të Gjuhëve të huaja; Teoria Konjitive

Termi konjitivizëm përdoret shpesh për të përshkruar metoda, me anë të të cilave studentëve u kërkohet më shumë të mendojnë se sa të përsërisin. Themelues i kësaj teorie është Noam Chomsky. Në mësimin e gjuhëve, ai mbështet modelin

e kompetencës dhe performancës, por jo të sjelljes së mësuar, pra teorinë bihejvioriste. Ideja e Çomskit është se studentët duhen të krijojnë vetë fraza dhe të jenë të lirë të formojnë fjali sipas mirëkuptimit të rregullave, teori që pranohet në shumë klasa. Chomsky kundërshton teorinë bihejvioriste duke thënë se: "Psikologjia konjitive më së shumti thekson njohjen se sa të përgjigjurit dhe lidhet me proceset mendore të përfshira në të nxënë të përdorimin e gjuhës. Fokusi nuk është tek përgjigja ndaj stimulit, por tek proceset mendore. Qasja konjitive thekson strukturën dhe organizimin mendor. Teoria konjitive, në kundërshti me teorinë Bihejvioriste, e shikon studiuesin e gjuhës si dikush që vepron, ndërton dhe planifikon dhe jo si një receptor të ndikuar nga mjedisi" (H.Jeremy, 1989, *The practice of English Language Teaching, Longman*).

Strategjitë për mësimin e gjuhës angleze nga këndvështrimi psikologjik

Të influencuar nga gjetjet në psikologjinë konjitive dhe humaniste, pothuajse të gjithë metodistët, mësuesit dhe studiuesit e gjuhëve me vullnet të plotë po kërkojnë mënyra se si detyrat e përcaktuara për nxënësit të përmirësohen ose ndryshohen. Psikologjia humaniste thekson rëndësinë e vetë koncepteve dhe faktorëve afektivë në të mësuar, ndërsa psikologjia konjitive thekson më shumë proceset mendore të studiuesit duke pretenduar se studentët janë të vetë përfshirë në procesin e të mësuarit, duke marrë në konsideratë vëmendjen selektive për detyrat, testimin e arsytimit, krahasimin, rindërtimin e koncepteve, përdorimi i njohurive paraprake, dhe aktivizimi i skemave në lidhje me studimin, (OU, UK, 2000, *Teaching and learning English, A Course for teachers*).

Për më tepër, metodat e mësimdhënies janë zhvendosur masivisht me qasje të reja me në qendër studentin qysh herët në vitet 70', duke hedhur dritë mbi studiuesit e pavarur. Këto

qasje theksojnë deri në një farë mase, se pse disa studentë janë më të sukseshëm se disa të tjerë. Kërkimet se çfarë studiuësit e gjuhëve bëjnë për të mësuar gjuhën ka ndikuar pothuajse të gjithë fushat e të mësuarit të gjuhës, qoftë si gjuhë e huaj ose si gjuhë e dytë në përgjithësi dhe strategjitë e të mësuarit të gjuhës në vecanti (Purdie and Oliver, 1990). Pyetja pse disa e mësojnë një gjuhë më shpejt dhe më lehtë? Ka drejtuar në disa faktorë si seksi, moshja, motivimi, sjelljet, dhe ajo që është më e rëndësishmja strategjitë e të mësuarit (Oxford, 1990).

Strategjitë e të mësuarit shpesh përshkruhen si sjellje, teknika, hapa dhe veprime të cilat janë vecanërisht të rëndësishme për mësimin e gjuhës sepse ato janë mjete për përfshirjen aktive dhe me vetë – orientim të studiuësve të gjuhës së huaj (Oxford, 1990).

Pjesa afektive e mësimin të gjuhës ka tërhequr gjithnjë e më shumë vëmendje kohët e fundit. Rezultatet e studimeve të kryera me nxënës të shkollave të mesme nga fundi i viteteve 90 për ndikimin e filtrit afektiv në të mësuar treguan se kishte lidhje të forta midis nivelit të filtrit afektiv dhe arritjeve (Gardner, Tremblay and Masgoret, 1997: 344) dhe kanë theksuar “rolin e ndërvarur që linguisika, filtri konjitiv dhe afektiv luajnë në mësimin e gjuhës së huaj dhe gjuhës së huaj si gjuhë e dytë” (Gardner, Tremblay and Masgoret, 1997: 344). (Gardner, Tremblay and Masgoret, 1997: 344 Stern (1983) prezantuan kontributet e komponentëve afektivë kontribuojnë më shumë sa dhe më shpesh në mësimin e gjuhës se sa aftësitë konjitive të përfaqësuara me testin e aptitudës. Gjithashtu është treguar se “tiparet e personalitetit si të qenurit i hapur, vendosmëria, stabiliteti emocional, ndjesia e të qenurit aventurier dhe ka lidhje të forta me mësimin e sukseshëm të gjuhës” (Reiss, 1983). Oxford and Nyikos (1989) kanë treguar se studiuësit e sukseshëm të gjuhës zgjedhin strategji që shkojnë mirë me personalitetet e tyre.

Nga ana tjetër, pretendimi se do të ketë lidhje të fortë midis tipeve të personalitetit dhe strategjive të mësimin të gjuhës

në përgjithësi u studiuua nga Conti and Kolody (1999) me një grup të rriturish që kishin profesione dhe formime arsimore të ndryshme. Megjithatë, kampioni i zgjedhur nuk tregoi ndonjë lidhje midis tipeve të personalitetit dhe preferencave për strategjitë e të mësuarit. Këto gjetje vunë në pikëpyetje pretendimin se kishte një lidhje domethënëse midis strategjive të të mësuarit dhe personalitetit që të çon në një motiv për të siguruar një arsyetim të mjaftueshëm për rastin në fjalë. Kurset shkollore tani theksojnë eksperimentimin pjesëmarrës jo atë mbikqyrës, demonstrimin visual dhe teknika aktive mësimore; klasat ideohen me një format social organizimi të bankave në formë të rumbullakët, konsiderohet mundësia e lidhjeve jo kabllore të internetit për laptopët, paisja me ekrane demonstruese dhe tabela për shënime përgjatë perimetrit të klasës. Nga literatura e botuar në vendin tonë për aspektet e mësimdhënies rezultoi se: "Një aspekt tjetër i llojshmërisë në mësimdhënie, ndoshta më i rëndësishmi, është përdorimi i materialeleve për të nxënë, vendosja e punimeve në mure ose në raftë, përdorimi mirë dhe me kujdes i hapësirës në klasë. Mjedisi fizik dhe pamja e klasës ndihmijne në llojshmërinë e mësimdhënies. Kjo ndikon më pas në rezultatet e nxënësve, përfshirjen e tyre në procesin e të nxënë etj" (Musai. B 2003, p.20).

Literatura që haset më gjerësisht lidhje me temën e trajtuar është fokusuar tek studimet për gjuhët e huaja. Vërehet se organizimi hapësinor dhe fizik i klasës nxit në rolet bashkëpunuese dhe punën në grup. Studentët të cilët mësojnë gjuhë të huaja kanë nevojë të diskutojnë me metodën ballë për ballë, ata nuk mund të hyjnë në komunikim me shpinë të kthyer nga njëri tjetri. (Tafani V.2003). Në rastin e gjuhëve të huaja mjedisi fizik ndikon jo vetëm në aftësitë komunikuese, por edhe në nivelin e motivimit. "Kushtet e mjedisit fizik kanë një efekt të madh tek motivimi dhe mund të ndryshojnë motivimin e studentit si pozitivisht dhe negativisht. Klasa të ndricuara jo mirë dhe të mbipopulluara janë demotivuese" Tafani V.(2003, p.102).

Alwright e konsideron mësimin e gjuhës të suksesshën kur

studentët vendosen në situata komunikimi në gjuhën 'target' (H.Jeremy, 1989, *The practice of English Language Teaching*, Longman).

Nga ana tjetër, Krashen e konsideron të nxënët e gjuhës të suksesshën kur ky proces lidhet ngushtë me natyrën e inputeve të gjuhës, që studentët marrin. Me 'input' kuptohet gjuha që studentët dëgjojnë ose lexojnë. Nëse studentët që mësojnë gjuhën e huaj, marrin në mënyrë të vazhdueshme inpute që janë paksa mbi nivelin e tyre të gjuhës, atëherë ata do t'i mësojnë frazat e gjuhës pa u lodhur dhe pa bërë ndonjë përpjekje të ndërgjegjshme për këtë. Si të nxënët dhe të mësuarit janë mënyra më efikase se të mësuarit në mënyrë të ndërgjegjshme të gramatikës apo metodologjive tradicionale të mësimdhënies. Është e rëndësishme të përcaktosh dallimin midis të nxënët e gjuhës dhe të mësuarit e saj, kur bëhet fjalë për perfeksionimin e gjuhës së huaj.

Tendenca e sotshme është kombinimi i të dyjave, duke i dhënë prioritet të nxënët e gjuhës. Në fakt është shumë e vështirë të përcaktosh ekzaktësisht se kur një gjuhë do të mësohet në mënyrë subkoshiente dhe koshiente, për shkak se varet nga studiuesi vetë. Për shembull, të rriturit që mësojnë një gjuhë të huaj nuk mund të konsiderohen si fëmijët që mësojnë gjuhën e nënës. Fëmijët kanë kohën e mjaftueshme për të mësuar gjuhën dhe ky është një proces i ngadaltë, ndërsa të rriturit përveç mungesës së kohës, janë të paduruar të shohin shpejt rezultatet. Mësuesit ende përdorin udhëzime formale, për shkak të pritshmërisë tradicionale të studentëve adultë për mënyrën se si ata vetë e duan dhe presin të jetë.

Mësimdhënia:

- I siguron studentëve eksperiencë të dobishme për të mësuar
- Realizohet me anë të metodave të mësimdhënies, qasjeve dhe teknikave.
- Siguron një model korrekt të përdorimit të gjuhës.
- I përgjigjet pyetjeve të studentëve dhe realizon korrigjimin e gabimeve.

- Ndhimmon studentët të zbulojnë qasje të efektshme ndaj të mësuarit.
- Përpiqet të përshtasë metodat e mësimdhënies me nevojat e studentëve.
- Ndhimmon studentët të kuptojnë më mirë dallimin midis të nxënët dhe të mësuarit e gjuhëve.
- Ndhimmon në kalimin e njohurive nga mësuesi tek studentët

Kurset shkollore tani theksojnë eksperimentimin pjesëmarrës jo atë mbikqyrës, demonstrimin visual dhe teknika aktive mësimore; klasat ideohen me një format social organizimi të bankave në formë të rrumbullakët, konsiderohet mundësia e lidhjeve jo kabllore të internetit për laptopët, paisja me ekrane demonstruese dhe tabela për shënime përgjatë perimetrit të klasës. Nga literatura e botuar në vendin tonë për aspektet e mësimdhënies rezulton se: "Një aspekt tjetër i llojshmërisë në mësimdhënie, ndoshta më i rëndësishmi, është përdorimi i materialeve për të nxënët, vendosja e punimeve në mure ose në raftë, përdorimi mirë dhe me kujdes i hapësirës në klasë. Mjedisi fizik dhe pamja e klasës ndihmij në llojshmërinë e mësimdhënies. Kjo ndikon më pas në rezultatet e nxënësve, përfshirjen e tyre në procesin e të nxënët etj". (Musai. B 2003, p.20).

Literatura që haset më gjerësisht lidhje me temën e trajtuar është fokusuar tek studimet për gjuhët e huaja. Vërehet se organizimi hapësinor dhe fizik i klasës nxit në rolet bashkëpunuese dhe punën në grup. Studentët të cilët mësojnë gjuhë të huaja kanë nevojë të diskutojnë me metodën ballë për ballë, ata nuk mund të hyjnë në komunikim me shpinë të kthyer nga njëri tjetri. (Tafari V.2003). Në rastin e gjuhëve të huaja mjedisi fizik ndikon jo vetëm në aftësitë komunikuese, por edhe në nivelin e motivimit. "Kushtet e mjedisit fizik kanë një efekt të madh tek motivimi dhe mund të ndryshojnë motivimin e studentit si pozitivisht dhe negativisht. Klasa të ndricuara jo mirë dhe të mbipopulluara janë demotivuese" Tafari V.(2003,p.102). Alwright, linguisti britanik për gjuhësinë e aplikuar mbështet idenë se "nëse mësuesi i gjuhës

ia del të përfshijë studiuesit e gjuhës në zgjidhjen e problemeve të komunikimit në gjuhën target, atëherë mësimi i gjuhës do të vazhdojë në mënyrë të lirshme dhe pa pengesa" (Alwright, R., 1977, *Motivation- The teacher Responsibility*, ELT Journal).

Përfundime

Ky studim pati si qëllim të evidentonte teoritë dhe strategjitë e mësimi të gjuhës së huaj në përgjithësis dhe gjuhës angleze në veçanti. Duke qenë se mësimi i gjuhës lidhet ngushtësisht me teoritë dhe strategjitë e mësimi të gjuhës së huaj si edhe të mësimdhënies, është e rëndësishme që metodika mësimore dhe teknikat e saj të njihen mirë kur diskutohet për mësimin e gjuhës, kryesisht ku përfshihen faktorë të rëndësishëm si: dhënia dhe marrja e informacionit faktik; shprehja dhe zbulimi i opinionëve, pëlqimet dhe mospëlqimet, etj. Nocionet në përgjithësi prezantohen si kategori semantikore, të tilla si ekzistenciale, të hapësirës dhe të përkohshmes, dhe nocione specifike si identifikimi personal, vendbanimi, marrëdhënia me të tjerët, shkollimi, e me radhë. Kategoritë funksionale dhe nocionale të gjuhës ndahen në pesë nënkategori: personale, ndërpersonale, imponuese, të referencave dhe imagjinare. Në ndarjen e parë pritishtëritë e mësimi të gjuhës lidhen me shprehjen e ndjenjave dhe mendimeve, me pëlqimet, mos pëlqimet, zhgënjimet, ankthin, mërzinë etj. Në kategorinë e dytë hyjnë elementë të vendosjes dhe ruajtjes së marrëdhënieve sociale dhe ato në punë. Në ndarjen e tretë hyjnë udhëzime që influencojnë dhe drejtojnë sjelljen e të tjerëve, si psh. dhënia e sugjerimeve, bërja e pyetjeve, e kërkesave etj. Më pas në ndarjen referenciale hyjnë elementë që kërkojnë të flasësh apo raportosh për mjedisin në të ardhmen apo të shkuarën, përsa i përket gjuhës njihet si funksioni metalinguistik, si është identifikimi i sendeve apo njerëzve në klasë, shtëpi apo komunitet. Ndarja e fundit lidhet me imagjinatën dhe përfshin elementë të kreativitetit dhe shprehjet artistike, sic janë diskutimi i një teksti letrar, një filmi, etj.

BIBLIOGRAFIA

- Alwright, R., 1977, *Motivation- The teacher Responsibility*, ELT Journal
- H.Jeremy, (1989), *The practice of English Language Teaching*, Longman
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Wiley
- Gardner, R., P. Tremblay and A-M. Masgoret. (1997). Towards a full model of second language learning: an empirical investigation. *The Modern Language Journal*, 81,(iii): 344-362
- Krashen, S.,1982, *Acquiring a Second Language*, WLE
- Musai, B, 2003, p.20, "Metodologji e mësimdhënies", Pegi, Tiranë
- Oxford, R. 1990. *Language learning strategies: What every teacher should know*. New York: NY: Newbury House
- OU,UK, (2000), *Teaching and learning English, A Course for teachers*
- Purdie, N. and Oliver, R. 1999. Language learning strategies used by bilingual schoolaged children, *System* 2, pp: 375-388
- Tafani, V. 2003, *Language Teaching and Learning Methodology f.180-181* SHBLU,Tiranë.

